

**LATVIJAS
KULTŪRAS
MANTOJUMA
AIZSARDZĪBAS
SISTĒMAI
100**

Izdevuma sagatavošanā izmantoti Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Kultūras mantojuma informācijas centra materiāli. Sagatavojot tekstus izmantoti Eiropas kultūras mantojuma dienu rīkotāju materiāli. Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde pateicas visiem, kuri palīdzēja un piedalījās izdevuma tapšanā.

Dizains: Sandra Krūmiņa

Vāka foto: Juris Dambis

Iespiests: SIA Jelgavas Tipogrāfija

Izdevuma koordinēšana: Andra Pūce

Redaktores: Linda Zonne-Zumberga, Ilze Lukstiņa

Teksta korektūra: SIA Idea Media

© Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde, 2024

ISBN 978-9934-9132-5-9

RĪGA

KAUJAS VIETA NĀVES SALĀ	24
SAVRUPMĀJA	26
RĀMAVAS (DEPKINA) MUIŽA	28
DZELZCEĻA TILTS PĀR MAZO JUGLU	30
RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBAS NAMS	32
VALSTS NOZĪMES ARHITEKTŪRAS PIEMINEKLIS "DAILES TEĀTRIS"	34
PIEMINEKĻU VALDES OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ IZGLĀBTO BŪVDETAĻU KOLEKCIJA	36
RĪGAS DOMA BAZNĪCAS UN KLOSTERA ANSAMBLIS	38
RĪGAS PILS	40
RĪGAS SVĒTĀ PĒTERA BAZNĪCA	42
DĀRZU UN PARKU ARHITEKTŪRAS ANSAMBLIS "LIELIE KAPI" AR MEMORIĀLAJĀM CELTNĒM	44
LATVIJAS ETNOGRĀFISKAIS BRĪVDABAS MUZEJS	46
MENCENDORFA NAMS	48
KALNCIEMA IELAS APBŪVES ANSAMBLIS	50
VECRĪGAS ARHEOLOĢISKAIS KOMPLEKSS	52
ŪDENSTORNIS	54
REITERNA NAMS	56
LATVIJAS NACIONĀLAIS TEĀTRIS	58
RĪGAS BRĀĻU KAPI	60
RĪGAS VĒSTURISKAIS CENTRS	62
ĒKU ANSAMBLIS "TRĪS BRĀĻI"	64
BRĪVĪBAS PIEMINEKLIS	66
MEŽAPARKS	68
KOMĒTFORTA DAMBIS	70
LIELĀ ĢILDE	72

ZEMGALE

DAUGMALES PILSKALNS AR SENPILSĒTU	76
RUNDĀLES PILS ANSAMBLIS	78
KOKNESES PILSDRUPAS	80
TĒRVETES PILSKALNA ARHEOLOĢISKAIS KOMPLEKSS	82
STRŪVES ĢEODĒZISKAIS LOKS	84
JELGAVAS PAREIZTICĪGO KATEDRĀLE	86
LIELVIRCAVAS BAZNĪCAS ZUDUŠĀ INTERJERA ATJAUNOŠANA	88
LIVONIJAS ORDEŅA PILSDRUPAS	90

RUNDĀLES PILS BAROKA DĀRZS	92
JELGAVAS VĒSTURISKĀS ĒKAS VECPILSĒTAS IELĀ	94
MEŽOTNES PILSKALNS	96
PIRMĀ LATVIJAS VALSTS PREZIDENTA JĀŅA ČAKSTES DZIMTAS MĀJAS "AUČI"	98
KRUSTPILS PILS	100
NERETAS LUTERĀŅU BAZNĪCA	102
MEŽOTNES PILS	104
NERETAS MUIŽA	106
BAUSKAS PILS	108
AIZKRAUKLES ARHEOLOĢISKAIS KOMPLEKSS	110

KURZEME

KULDĪGAS VECPILSĒTA VENTAS SENLEJĀ	114
MATKULES (BUSES) PILSKALNS	116
ZVEJNIEKU-ZEMNIEKU SĒTA "VĪTOLNIEKI"	118
GROBIŅAS ARHEOLOĢISKAIS ANSAMBLIS	120
IĢENES LUTERĀŅU BAZNĪCA	122
LESTENES LUTERĀŅU BAZNĪCA	124
TALSU PILSKALNS	126
VENTSPILS VIDUSLAIKU PILS UN VENTSPILS PILSĒTAS VĒSTURISKAIS CENTRS	128
ĒDOLES PILS	130
KULDĪGAS PILSDZIRNAVAS	132
LIEPĀJAS MUZEJS	134
NURMUIŽAS APBŪVE	136
ZLĒKU LUTERĀŅU BAZNĪCA	138
PURCIEMA APMETNE	140
ABAVAS IELEJA	142
OSKARA KALPAKA MEMORIĀLS "AIRĪTES"	144
KOLKAS VRAKS I	146

LATGALE

DAUGAVPILS CIETOKSNIS AR PRIEKŠTILTA NOCIETINĀJUMU UN DAUGAVPILS CIETOKŠŅA APBŪVE	150
SLUTIŠKU SĀDŽA	152
ISMERU IKONAS	154
LŪZNAVAS (GLUŽŅEVAS) MUIŽAS APBŪVE	156

LUDZAS LIELĀ SINAGOGA	158
RĒZEKNES SINAGOGA	160
KRĀSLAVAS KATOĻU BAZNĪCA	162
AKMENS LAIKMETA APMETNES LUBĀNA EZERA APKĀRTNĒ	164
ĻŪBASTA PILSKALNS	166
DAUGAVPILS SKROŠU RŪPNĪCAS SKROŠU LIEŠANAS TORNIS UN PADZIĻINĀJUMA AKA	168
FRANČA TRASUNA MUZEJS "KOLNASĀTA"	170
VIĻĀNU KATOĻU BAZNĪCAS UN KLOSTERA APBŪVE	172

VIDZEME

BENJAMIŅU VASARNĪCA	176
KRIMULDAS BAZNĪCA	178
VĀZE	180
BALTEZERA (ĀDAŽU) BAZNĪCA	182
JŪRMALAS KOKA ARHITEKTŪRA	184
IKŠĶILES BAZNĪCAS DRUPAS	186
TURAJDAS MUZEJREZERVĀTS	188
RIŅŅUKALNA APMETNE	190
CĒSU VIDUSLAIKU PILS DRUPAS AR TRĪS PRIEKŠPIĻU NOCIETINĀJUMU MŪRIEM	192
LĪGATNES PILSKALNS	194
ALŪKSNES EVAŅĢĒLISKI LUTERISKĀ BAZNĪCA	196
ALŪKSNES JAUNĀ PILS UN PARKS	198
VĒVERU CIEMS	200
GLEZNA "SV. LĀCARS"	202
LIEPUPES LUTERĀŅU BAZNĪCA	204
MELTURU DŽĪVOJAMĀ RIJA	206
ŠAURSLIEŽU DZELZCEĻA LĪNIJA GULBENE–ALŪKSNE	208
CESVAINES MUIŽAS PILS	210
LIEPUPES MUIŽAS DŽĪVOJAMĀ ĒKA	212
OLERU MUIŽAS APBŪVE	214
PIRMO LATVIEŠU DZIESMU SVĒTKU NORISES VIETA	216
ĀRAIŠU EZERPILS	218
UNGURMUIŽA	220
TANĪSKALNS – PILSKALNS	222

Eiropas kultūras mantojuma dienu ietvaros Latvija katru gadu, jau kopš 1995. gada, izvēlas kādu nozīmīgu tēmu kultūras pieminekļu aizsardzībā, iekļaujot visdažādākās interešu grupas un cenšoties sniegt pozitīvas pārsteiguma sajūtas, atvērt vērtīgu, sabiedrībai interesantu un iedvesmojošu objektu durvis, apvienot pūles, ieraudzīt, izcelt un sekmēt vērtību saglabāšanu, uzsvērt dažādību, stiprināt zināšanas, un nepazaudēt uzkrāto pieredzi. 2023. gada mantojuma dienas bija veltītas Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas simtgadei un Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes pastāvēšanas 35 gadu jubilejai. Pieprasījums pēc 2023. gadā izdotā kataloga ir vēl aktuāls arī 2024. gadā un tēma kļūst arvien nozīmīgāka saistībā ar ēku ansambli "Trīs Brāļi" piešķirto Eiropas mantojuma zīmi, tāpēc pārvalde nolēma izdot atkārtotu izdevumu, ieviešot atsevišķus laika diktētus papildinājumus. Sekojošā stāsta mērķis ir dot pavisam nelielu ieskatu par materiālā kultūras mantojuma sistēmas attīstību Latvijā, kuram seko informācija par izvēlētiem 100 sistēmas attīstību raksturojošiem objektiem.

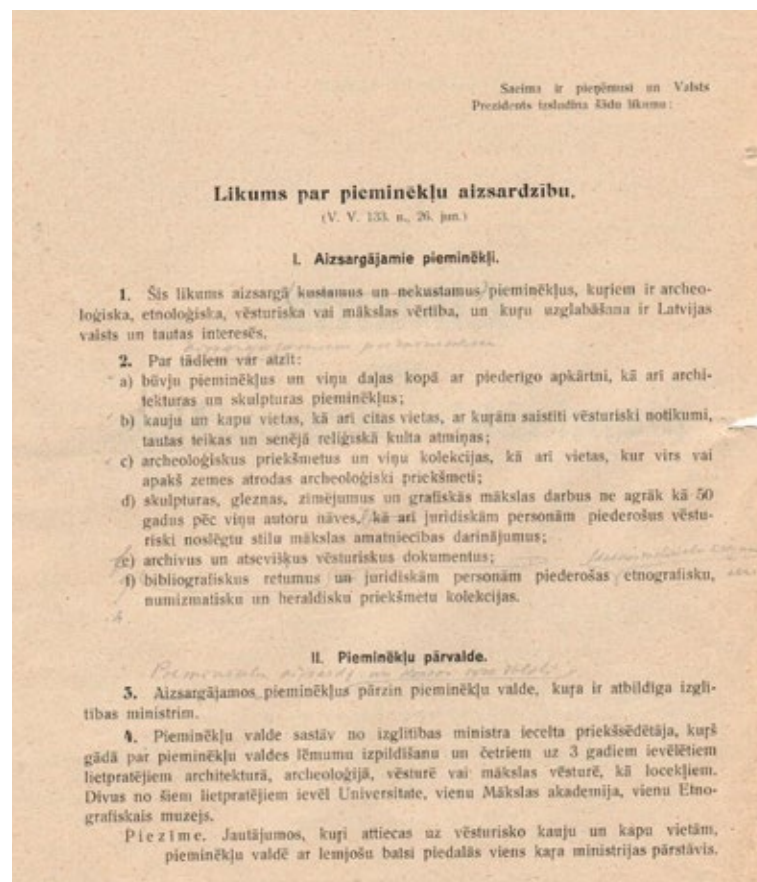
KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS SISTĒMAS SĀKUMS (VEIDOŠANA)

1793. gadā Francijas Nacionālais konvents pieņēma likumu par mākslas, vēstures un zinātnes pieminekļu aizsardzību un 1830. gadā izveidoja Francijas Vēstures pieminekļu galveno inspekciju – mūsdienā izpratnē šis fakts atzīstams par kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas sākumu. Tas deva impulsu ievērojamām pārmaiņām Eiropā. 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā pieminekļu aizsardzības likumus pieņēma arī citās valstīs. Latvijā jau 1818. gadā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība nodibināja Kurzemes Provincas muzeju. Pateicoties novadpētnieku un zinātnisko biedrību kultūras vērtību apzināšanas aktivitātēm, laika posms no 18. gadsimta beigām līdz 19. gadsimta otrajai pusei rosināja sabiedrībā atzītu nostāju senatnes pieminekļu saglabāšanā. Baltijā šajā darbā aktīvi iesaistījās vācbaltiešu inteliģence. Arvien populārāka kļuva kultūrvēsturisku ainavu attēlošana, par ko liecina Johana Kristofa Broces zīmējumi. Starp vācbaltu, krievu un latviešu eliti noritēja cīņa par ietekmi reģionā, tikai ārēji saglabājot šķietamu līdzsvaru. Kopienu kultūras dzīve bija samērā nošķirta, izceļot savu atšķirīgo identitāti. Aktivizējās Latviešu nacionālā pašapziņa.

1880. gadā Rīgas vācbaltiešu presē tika izvirzīta ideja sarīkot Baltijas provinču kultūrvēsturisko izstādi. To atklāja 1883. gadā Lielajā Ģildē. 1888. gadā sekoja tāda paša veida izstāde Jelgavā, radot priekšnoteikumus pieminekļu aizsardzības darba aktivizēšanai Baltijā. Kultūras vērtību apzināšanu un vākšanu toreiz Krievijas impērijā ietilpstošajā Latvijas teritorijā sekmēja Krievijas Ģeogrāfijas biedrība, kuras Etnogrāfiskā sekcija 1846. gadā organizēja pirmo ekspedīciju uz Vidzemes un Kurzemes guberņu. 1894. un 1895. gadā dažādos Latvijas novados notika desmit ekspedīcijas, kurās ieguva ap 6000 priekšmetu. Tam sekoja 1896. gadā Rīgā organizētais 10. Viskrievijas arheoloģijas kon-

gress, kura laikā no 1. augusta līdz 15. septembrim notika plaša etnogrāfiska izstāde, ko var uzskatīt par Latvijas etnogrāfiskā brīvdabas muzeja idejisko priekštecī.

Latvijas teritorijā nopietna kultūras mantojuma aizsardzības sistēma tika izveidota tūlīt pēc neatkarīgas nacionālas valsts izveidošanas. Latvija pārņēma tā laika izpratnei atbilstošos Eiropas attīstītāko valstu pieminekļu aizsardzības sistēmu principus. Kultūras mantojuma, jo īpaši pilskalnu, apzināšanā ievērojama loma bija 1922. gadā nodibinātajai Senatnes pētītāju biedrībai. 1923. gadā tika pieņemts Likums par pieminekļu aizsardzību un nodibināta Pieminekļu valde. Likuma mērķis bija "Aizsargāt kustamus un nekustamus pieminekļus, kuriem ir arheoloģiska, etnoloģiska, vēsturiska vai mākslas vērtība un kuru uzglabāšana ir Latvijas valsts un tautas interesēs". 1923. gadā Izglītības ministrija izdeva "Noteikumus par Pieminekļu valdes līdzdarbiniekiem", iegūstot brīvprātīgu

5. Pieminēkļu valdes uzdevums ir:
- sastādīt Latvijas aizsargājamo pieminēkļu inventuru un vest grāmatas par inventarizētiem pieminēkļiem;
 - sastādīt pieminēkļu sarakstus;
 - izstrādāt obligatoriskus noteikumus pieminēkļu pieteikšanai, aizsardzībai un uzturēšanai, kā arī krievu režīma un vācu okupācijas varas laikā celto pieminēkļu nojaukšanai vai piemērotai pārbūvei;
 - pārzināt pieminēkļu aizsardzību un uzturēšanu un ierosināt šim nolīkam nepieciešamos valdības rīkojumus;
 - izstrādāt un iesniegt izglītības ministram tālākvirzīšanai pieminēkļu aizsardzībai un uzturēšanai vajadzīgo budžetu;
 - organizēt šī likuma mērķiem piemērotas ekspedīcijas, kā arī sasaukt kongresus.

III. Pieminēkļu aizsardzība.

6. Pieminēkļu valde lemj atsevišķi par katru pieminēkli, vai tas ir ierakstāms valsts aizsargājamo pieminēkļu sarakstā, vai nē.

7. Pieminēkļu valdes lēmumi paziņojami pieminēkļu īpašniekam, valdītājam vai turētājam.

8. Lēmumi par pieminēkļu inventarizēšanu stājas spēkā, ja pieminēkļa īpašnieks, valdītājs vai turētājs 4 nedēļu laikā pēc paziņojuma saņemšanas pieminēkļu valdes lēmumu nav pārsūdzējis.

9. Inventarizētos pieminēkļus var dzēst sarakstā tikai ar atsevišķu pieminēkļu valdes lēmumu, atzīmējot inventara grāmatā dzēšanas iemeslus.

10. Aizsargājamo pieminēkļu sarakstā ievestos pieminēkļus viņu īpašniekiem, valdītājiem vai turētājiem ir aizliegts izvest uz ārzemēm, iznīcināt, restaurēt vai citādi kā pārveidot bez pieminēkļu valdes atļaujas; arī pārdot vai nodot citās rokās tos var tikai ar pieminēkļu valdes ziņu, pie kam pēdējā handa pirkšanas priekštiesības.

11. Pieminēkļu īpašniekiem pieminēkļi jāaizsargā ar saviem līdzekļiem, bet kur pieminēkļu valde to atrod par nepieciešamu, tiem var izsniegt arī valsts pabalstus.

12. Kas pretēji šī likuma 10. pantā paredzētam aizliegumam pieminēkļus izved uz ārzemēm, iznīcina, restaurē vai citādi kā pārveido bez pieminēkļu valdes atļaujas, vai arī pārdod vai nodod tos citās rokās bez pieminēkļu valdes ziņas, — sodāms ar arestu ne augstāki par 3 mēnešiem vai naudas sodu ne lielāku par 1000 latiem vai abiem šiem sodiem kopā.

Mēģinājums izdarīt šo pārkāpumu sodāms; bez tam attiecīgos pieminēkļus konfiscē pieminēkļu valde.

IV. Izzakumi un atradumi.

15. Tiesība izdarīt archeoloģiskus izrakumus visā valstī un atļaut citām personām izdarīt šādus izrakumus pieder vienīgi pieminēkļu valdei ar izglītības ministra piekrišanu. Zemes īpašniekiem ir tiesība uz atlīdzību par zaudējumiem, kas viņiem cēlušies kā rakšanas darbu sekas.

14. Ja rakšanas darbi netiek izpildīti pēc pieminēkļu valdes noteikumiem, pēdējā var tos pārtraukt.

15. Izzakumu sarīkotājiem viena mēneša laikā pēc darba nobeigšanas ir jānodod izraktie priekšmeti pieminēkļu valdei ievietošanai attiecīgā muzejā un jāiesniedz saskaņā ar zinātnes prasībām sastādīti protokoli un izrakto priekšmetu saraksti.

16. Latvijā izraktie archeoloģiskie priekšmeti ir jāpublicē kādā no Latvijas zinātniskiem izdevumiem un tikai pēc tam tos drīkst publicēt ārzemju izdevumos.

17. Nejaši atrasti archeoloģiskie priekšmeti jānodod pilnā vienas nedēļas, bet uz laukiem divu nedēļu laikā pieminēkļu valdei vai tuvākai pašvaldības iestādei, kura tos bez kavēšanas nosūta pieminēkļu valdei.

18. Par atrastiem archeoloģiskiem priekšmetiem pieminēkļu valde atradējam izmaksā atlīdzību.

P i e z ī m e. Pieminēkļu valdei ir tiesība attiekties no atrastiem priekšmetiem, atstājot tos atradēja rīcībā.

19. Kas izdara archeoloģiskus izrakumus bez pieminēkļu valdes atļaujas — sodāms ar naudas sodu ne augstāku par 500 latiem.

20. Noteikumu par būvniecības un būvtechnikas lietu pārziņāšanu (izd. 1919. g. 16. jūlijā lik. kārtībā un izsl. „V. V.” 1922. g. № 12.) 9. panta 10. punkts — atceļts.

Rīgā, 1923. gada 26. jūnijā.

Valsts Prezidents J. Č a k s t e.

Sacīma ir pieņemta un Valsts prezidents izsludinājis šādu likumu:

Likums par vēsturisko kauju vietām.

(V. V. 133 n., 26. jūn.)

1. Kauju vietas Latvijā, kur Latvijas aizstāvēšanas cīņās latvju tauta nesusi upurus, kā arī kaujās kritušo kaņavīru kapu vietas uzskatāmas par vēsturiskām.

2. Vēsturiskās kauju un kapu vietas, ja tās atrodas privāto īpašnieku robežās, kara ministrija ar ministru kabineta piekrišanu var atsavināt piespiedu kārtā pieminēkļu uzceļšanai vajadzīgos laukumus, ieskaitot tos valsts īpašumā.

3. Vēsturisko kauju un kapu vietās celtie pieminēkļi un citi apzinājumi pāriet pieminēkļu valdes pārziņā, kura rūpējas par viņu uzturēšanu.

Rīgā, 1923. g. 26. jūnijā.

Valsts Prezidents J. Čakste.

N. Spencis un A. Herteks, Rīgā, Gogoļa ielā 8/10.

skolotāju un novadpētnieku palīdzību, kuru skaits 1925. gadā pārsniedza 300. Tika uzsākta aktīva informācijas vākšana par potenciāli aizsargājamiem pieminēkļiem. 1924. gada 16. aprīlī “Valdības Vēstnesī” publicēja pirmos valsts aizsardzībā ņemtus pieminēkļus: Gaides brāļu draudzes saiešanas namu, Riņņukalna akmens laikmeta dzīves vietu un Pinnu dievekļa akmeni. 1924. gadā Pieminēkļu valde pieņēma lēmumu par Brīvdabas muzeja dibināšanu, 1928. gadā tajā sāka uzstādīt pirmo senceltni – Rizgu riju, un 1932. gadā muzeju atvēra apmeklētājiem. Attīstot izveidoto sistēmu, Ministru kabinets 1932. gadā pieņēma “Noteikumus par pieminēkļu aizsardzību”. Kultūras vērtību apzināšanā palīdzēja 1920. gadā dibinātais Kultūras fonds. Laikā no 1936. līdz 1940. gadam Pieminēkļu valde sadarbībā ar Valsts papīru spiestuvi izdeva žurnālu “Senatne un Māksla”. Pieminēkļu valdes darbā īpaša vērība tika pievērsta arheoloģijai, jo visā valdes pastāvēšanas laikā tajā dominēja arheologi un vēsturnieki. Pieminēkļu valdes sarakstos iekļauto objektu skaits 1940. gadā sasniedza 1459, no kuriem 232 bija arhitektūras pieminēkļi. Tomēr kultūras pieminēkļu aizsardzības idejas un atbildīgās amatpersonas tolaik nebija tik ietekmīgas, lai nostātos pret apzinātu vērtīgas apbūves nojaukšanu. Tā Vecrīga zaudēja Doma laukuma un citu nozīmīgu vietu apbūvi. Tikai no 1935. līdz 1938. gadam vien Vecrīgā nojauca 70 vēsturiskas ēkas.

Iespiests „Valdības Vēstnesī” 1932. g. 223. numurā.

Noteikumi par pieminēkļu aizsardzību.

(Izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. p. kārtībā.)

I. Aizsargājami pieminēkļi.

1. Šie noteikumi aizsargā kustamus un nekustamus pieminēkļus, kuriem ir arheoloģiska, etnogrāfiska, vēsturiska vai mākslas vēsturiska vērtība un kuru uzglabāšana ir Latvijas valsts un tautas interesēs.

2. Par aizsargājamiem pieminēkļiem var atzīt:

- arheoloģiskus priekšmetus un to kolekcijas, kā arī zemes gabalus un ūdeņus, kur atrastos pieminēkļi ar arheoloģisku vai vēsturisku vērtību;
- būvju pieminēkļu grupas, kā arī atsevišķus būvju pieminēkļus un to daļas kopā ar piederīgu apkārtni;
- arhitektūras un skulptūras formās celts piemēģas zīmes;
- kaņu un kapu vietas, kā arī citas vietas, ar kurām saistīti vēsturiski notikumi, tautas teikas un senā reliģiskā kulta atmiņas, tāpat arī atsevišķus kustamus un nekustamus pieminēkļus šā nodalījuma nozīmē;
- skulptūras, gleznas, zīmējumus un grafiskās mākslas darbus, bet ne agrāk kā 50 gadu pēc šo darbu autoru nāves;
- juridiskām personām piederošus vēsturiski noslēgtu stilu mākslas amatniecības darījumus;
- arhīvus, atsevišķus vēsturiskus priekšmetus un dokumentus, bibliogrāfiskus retumus un līdz 19. gadsimteņa vidum izgatavotās kartes un plānus;

h) juridiskām personām piederošas etnogrāfijas, folkloras, numismatikas un heraldikas pieminēkļus un to kolekcijas.

3. Pieminēkļu valdei atsevišķos gadījumos ar Ministru kabineta piekrišanu ir tiesība 1. panta nozīmē atzīt kādu kustamu vai nekustamu pieminēkli par aizsargāmu arī tai gadījumā, ja šādu pieminēkļu grupa nebūtu minēta 2. pantā.

II. Pārvaldība.

4. Pieminēkļu aizsardzību un kopšanu visā valstī pārziņ pieminēkļu valde, kura ir padota izglītības ministram.

5. Pieminēkļu valde sastāv no viena izglītības ministrijas pārstāvja, četriem Latvijas Universitātes uz trim gadiem vēlētiem locekļiem - lietpratējiem arheoloģijā, arhitektūrā, etnogrāfijā, vēsturē vai mākslas vēsturē, valsts archiva direktora, valsts vēsturiskā muzeja direktora, valsts mākslas muzeja direktora un vecākā pieminēkļu aizsardzības inspektora. Pieminēkļu valdes priekšsēdētāju izvēl pieminēkļu valdes locekļi no sava vidus un apstiprina izglītības ministrs.

Jautājumos, kuri attiecas uz vēsturisko kauju un kapu vietām, pieminēkļu valde ar lemošu balsi piedalās viens Kara ministrijas pārstāvis, kuru iecel kara ministrs.

6. Par pieminēkļu valdes lēmumu izpildīšanu gādā pieminēkļu valdes priekšsēdētājs un viņa rīcībā esošā pieminēkļu aizsardzības inspekcija, kuru pārziņ vecākais pieminēkļu aizsardzības inspektors,

Valsts tipogrāfija 259 30 32

PADOMJU OKUPĀCIJAS LAIKS

Padomju okupācijas laikā kultūras pieminekļu aizsardzības centieni tika pakļauti PSRS valdošajai ideoloģijai, kultūrvēsturiskā ainava tika degradēta, vērtīgas vēsturiskas ēkas pamestas vai izmantotas nepiemēroti. Tomēr šo laiku nevar vērtēt tikai kā padomju režīma izpausmi, jo Latvijā ievērojamu lomu kultūras pieminekļu aizsardzībā noteica tradīcijas, iepriekš iegūtā izpratne un nozarei uzticīgi speciālisti. Padomju sistēmai politiskos nolūkos vajadzēja demonstrēt, ka tā rūpējas par vēsturi un kultūras mantojumu. Tāpēc laikā, kad vēstures atspoguļojums kļuva neobjektīvs, tika meklēti politiskās sistēmas ienaidnieki un atsevišķi pieminekļu veidi bija apdraudēti. Pieminekļu aizsardzībā iesaistīto speciālistu spēja pamatot atsevišķu pieminekļu nozīmi un vērtību daudzviet izglāba no bojāejas unikālas kultūrvēsturiskas bagātības.

1940. gada 1. oktobrī Pieminekļu valdes funkcijas pārņēma Izglītības tautas komisariāta Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa. 1948. gada 29. oktobrī Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu par kultūras pieminekļu aizsardzības uzlabošanu un uz Latviju attiecināja PSRS nolikumu par pieminekļu aizsardzību. Aktīvāks pieminekļu aizsardzības darbs sākās kopš 1956. gada. Tika pieņemti vairāki lēmumi: "Par memoriālo māju aizsardzību" (1956), "Par arheoloģijas pieminekļu norobežošanu dabā" (1958), "Par Dabas un vēstures biedrības dibināšanu pie LPSR Zinātņu akadēmijas" (1959). 1960. g. notika pirmais šīs biedrības kongress (kopš 1970. g. tās nosaukums ir Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība). 1976. gada 29. oktobrī PSRS Augstākā Padome pieņēma Likumu par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu. Atbilstoši padomju laika praksei arī Latvijas PSR AP 1977. gada 29. decembrī pieņēma Likumu par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu, kas pēc būtības bija PSRS likuma kopija, tomēr nozīmīgi ietekmēja kultūras mantojuma saglabāšanu Latvijā. Vienlaikus notika arī pieminekļu aizsardzības darba politizācija. Tika pieņemti valdības lēmumi "Par pieminekļu celtniecības un memoriālo plākšņu uzstādīšanas kārtību Latvijas PSR teritorijā" un "Par padomju karavīru un partizānu kapu kopšanas kārtību LPSR teritorijā" (abi 1979). Detalizētāku kultūras mantojuma jomas normatīvo aktu – lēmumu "Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu", Latvijas PSR MP pieņēma 1982. gada 13. novembrī. Pēc speciālistu iniciatīvas tika virzīti arī ļoti pragmatiski kultūras vērtību saglabāšanas dokumenti, piemēram, lēmums "Par pirmām kārtām veicamiem Vecrīgas remonta, restaurācijas un labiekārtošanas pasākumiem" (1982). Padomju laikā kultūras pieminekļu aizsardzībā darbojās šādas atbildīgās institūcijas: LPSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvalde, Kultūras pieminekļu aizsardzības zinātniski metodiskā padome, Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskā padome (dibināta 1968. g.). Pieminekļu izpētes un projektēšanas jomā darbojās Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris (izveidots 1965. g.), vēlāk Restaurācijas institūts. Praktisko restaurāciju veica Zinātniskā restaurēšanas pārvalde (pirmsākumi 1951. g.). Rajonu novadpētniecības muzejos darbojās kultūras pieminekļu aizsardzības sektori (kopš 1973. g.

rajonu inspektori) un Rīgas Arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcija (izveidota 1968. g.).

Padomju laika kultūras mantojuma aizsardzības darbs jāvērtē uzmanīgi un atbildīgi. Politiska diktāta režīmā ne visi notikumi un patiesie iemesli var būt objektīvi dokumentēti. Tika izvēsta samērā plaša kultūras vērtību apzināšana. Notika ikonu un citu mākslas vērtību uzskaitē pareiztīgo un vecīcībnieku dievnamos. Tika izstrādāti un apstiprināti visu tipoloģisko grupu valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksti. Arhitektūras mantojuma jomā notika izpēte un nozīmīgāko kultūras pieminekļu uzmērīšana.

Vispārēju vēsturisku vērtību iznīcināšanas un cenzūras apstākļos tieši godprātīgi cilvēki ir palīdzējuši izglābt no bojāejas Latvijas nozīmīgākās kultūrvēsturiskās vērtības. Tādu objektu kā Rundāles pils, Lielstraupes pils, Brīvības pieminekļa, Sv. Pētera baznīcas, Vecrīgas un daudzu citu atjaunošanas darbi un arheoloģiskās izpētes organizēšana hidroelektrostaciju būvniecības laikā Daugavas krastos nebija padomju sistēmas nopelns, bet gan tā laika speciālistu prasme apmānīt režīmu, pasniedzot restaurācijas un izpētes nepieciešamību politiskajam režīmam pieņemamā argumentācijā un izmantojot to gan sava laika sabiedrības, gan nākamo paaudžu dzīves kvalitātei.

KULTŪRAS MANTOJUMA AIZSARDZĪBA PĒC NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS

1988. gada 1. oktobrī – laikā, kad Latvijas sabiedrībā uzplauka neatkarības centieni, – tika izveidota Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija (kopš 1992. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, tagad Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde). Tas bija laiks, kad politiskais režīms kontrolēja visu. Latvijas PSR Valsts kultūras komitejas pavēli 1988. gada 30. septembrī parakstīja tās priekšsēdētājs Ivars Ķezbers. Atmosfēra gaisotnē, lai stiprinātu profesionālo darbu, mazinātu politisko diktātu un uzraudzību, izdevās panākt, ka tika veidota jauna patstāvīga iestāde, kultūras pieminekļu uzraudzības funkciju izceļot ārā no Kultūras ministrijas (tajā laikā Valsts Kultūras komitejas). Jaunā kultūras mantojuma institūcija tika veidota kā kultūras ministra padotībā esoša tiešās pārvaldes iestāde, kas izstrādā nozares politiku un īsteno valsts kontroli kultūras pieminekļu aizsardzībā, veic kultūras mantojuma apzināšanu, izpēti un pieminekļu uzskaiti. Sākotnēji kultūras pieminekļu aizsardzības darbā Rīgai tika saglabāta zināma autonomija, ar atšķirīgu sistēmu.

Neatkarības centieni visātrāk un visspilgtāk izpaudās dažādās kultūras jomās. Padomju okupācijas apstākļos tieši kultūras mantojuma klātbūtne sabiedrības apziņā un zemapziņā atgādināja vērtību hierarhiju un rādīja virziena zīmes izpratnei par rietumu kultūru demokrātijā. Kultūras pieminekļu aizsardzības darbinieki bija starp pirmajiem, kas cēla gaismā jaunas vērtības. Neskatoties uz padomju armijas klātbūtni, jau 1990. gadā Inspekcija uzsāka Latvijas kultūrainavas aerofoto fiksāciju. Lidojumos ar helikopteri tika uzņemti vairāk kā 600 attēli, kas raksturo kultūras mantojuma saglabāšanas stāvokli Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas brīdī. Sākumā, vēl strādājot ar padomju laika pieminekļu sarakstiem un Latvijas PSR normatīvajiem aktiem, radās vairākas konfliktsituācijas.

LATVIJAS PSR VALSTS KULTŪRAS KOMITEJA
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ПО КУЛЬТУРЕ

PAVĒLE

30.09.88

Rīga

N. 440

Par Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izveidošanu

Lai uzsākot vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības darbu republikā un, lai izpildītu Latvijas PSR Ministru Padomes 1988.gada 16.septembra lēmumu Nr.313 5.punktu:

1. Izveidot ar 1988.gada 1.oktobra un likvidēt Latvijas PSR Kultūras ministrijas Vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas un likvidēt Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas Kultūras pieminekļu pētniecības padomes bāzes patstāvīgu Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju.
2. Likvidēt ar 1988.gada 1.decembri Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas Kultūras pieminekļu pētniecības padomi.
3. Izveidot līdz 1988.gada 1.decembrim uz Vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas zinātniskā arhīva un Kultūras pieminekļu pētniecības padomes arhīva bāzes Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentāciju un informācijas centru.
4. Noteikt, ka, pamatojoties uz Latvijas PSR likumu "Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu", Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija ir speciāli pilnvarots valsts orgāns vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzībā republikā (ņemot Rīgas pilsētas teritoriju), kas pakļauta Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas priekšsēdētājam un vietniekiem.

DA-4-108 888 C30 A4

LATVIJAS PSR VALSTS KULTŪRAS KOMITEJA
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ПО КУЛЬТУРЕ

PAVĒLE

30.09.88

Rīga

N. 440

Par Latvijas PSR Valsts kultūras komitejas Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju

Lai nodrošinātu Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas darbu:

1. Apatiprināt vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmas shēmu, saskaņā ar pielikumu Nr.1.
2. Noteikt, ka Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija zinātniskais dokumentācijas un informācijas centrs ir patstāvīga vienība ar atsevišķu nolikumu, kas pakļauts inspekcijas priekšniekam.
3. Apatiprināt Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas nolikumu, saskaņā ar pielikumu Nr.2.
4. Noteikt, ka Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija izvietojama, pēc restaurācijas darbu pabeigšanas, ēkā Rīgā, Vēstures ielā Nr.5 un Nr.7, ar palīgpalpām Komandru bulvārī Nr.7 un bij. Kādaļu baznīcā.
5. Uzdot Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai:
 - 5.1. līdz 01.01.89 izstrādāt un iesniegt apatiprināšanai Latvijas PSR Valsts kultūras komitejas inspekcijas zinātniskā dokumentācijas un informācijas centra nolikumu,
 - 5.2. līdz 01.03.89 pie Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izveidot saimnieciskā aprūpina izpēti grupu tehnisko slēdzianu, ekspertīzes slēdzianu, izpēti materiālu, uzskaites dokumentācijas u.c. materiālu izstrādāšanai,

DA-4-108 888 C30 A4

2.

5. Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai:
 - 5.1. līdz 1988.gada 1.decembrim izstrādāt Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas nolikumu un štatu sarakstu,
 - 5.2. izveidot ar 1988.gada 1.decembri pie Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas saimnieciskā aprūpina izpēti grupu,
 - 5.3. sagatavot līdz 1988.gada 1.decembrim nepieciešamo dokumentāciju, lai ar 1989.gada 1.janvāri pie Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas varētu izveidot kultūras pieminekļu detaļu krātuvi,
6. Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas priekšsēdētāja vietniekam b.G.Orinbergam:

lūgt Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomiteju izskatīt iespēju, sākot ar 1988.gada 1.decembri uz esošās Gelvenas arhitektūras un plānošanas pārvaldes Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas bāzes izveidot Valsts Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju, tieši pakļautu izpildkomitejas priekšsēdētājam, vietniekam un Latvijas PSR Valsts Kultūras komitejas priekšsēdētājam un vietniekiem.

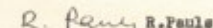
Priekšsēdētājs

I. Ķesbers

2.

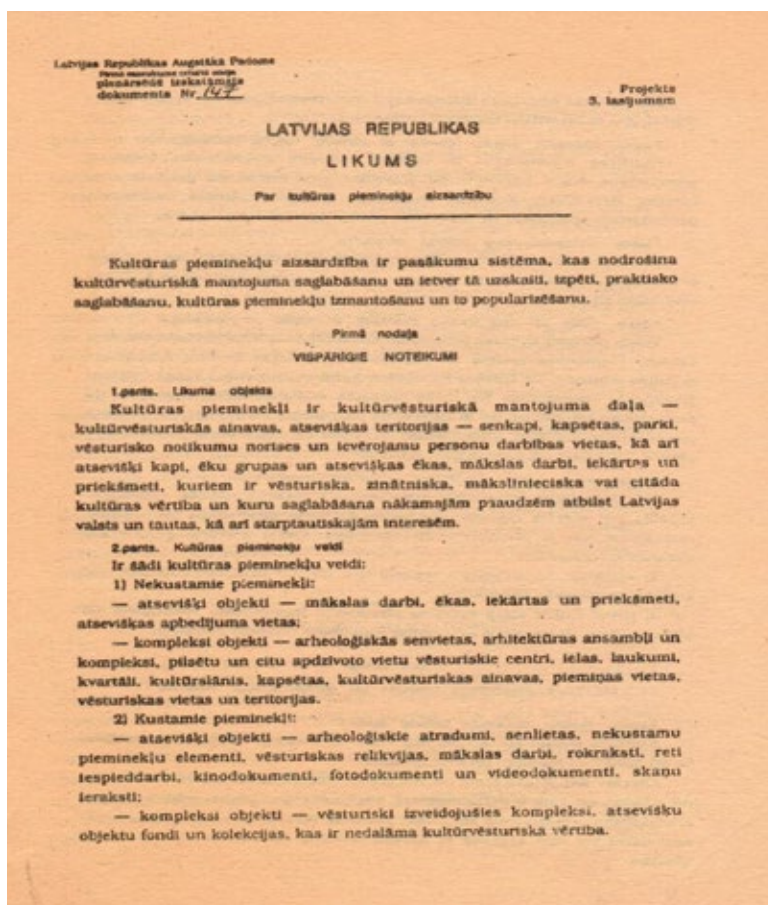
- 5.3. līdz 01.01.89 izstrādāt Latvijas PSR Valsts kultūras komitejas Arhitektūras, mākslas un vēstures pieminekļu aizsardzības sabiedriskās zinātniskās metodiskās padomes sastāvu un nolikumu.
6. Uzdot Kapitālās celtniecības un materiālo resursu pārvaldei nodrošināt, lai ēkā Vēstures ielā Nr.7 restaurācijas darbi tiktu veikti maksimāli īsā termiņos.
7. Uzdot Latvijas PSR Valsts kultūras komitejas autobāsei nodrošināt Valsts vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju ar nepieciešamo transportu (vieglo automašīnu un mikroautobusu).
8. Atcelt Latvijas PSR Valsts kultūras komitejas 30.09.88 pavēles Nr.440 5.2.punktu.

Komitejas priekšsēdētājs

R. Pauls

Laikā, kad brīvības centieni ģenerēja aktīvu, uz pārmaiņām vērstu rīcību, Inspekcija atļāva pilsētu vēsturiskajos centros demontēt Ļeņina pieminekļus. Visbiežāk tie bija izvietoti publiskās ārtelpas nozīmīgākajās vietās, ignorējot vēsturisko plānojumu, pilsētvides mērogu un raksturu. Formāli šāds solis gan neatbilda likumam. Padomju režīma sabrukuma un neatkarīgas valsts atjaunošanas pirmajā posmā kultūras pieminekļu aizsardzībā pazuda birokrātija. Normatīvie akti, kas bija pretrunā ar neatkarīgas valsts ideju, netika ievēroti, kultūras pieminekļu aizsardzības darbs ļoti grūtos ekonomiskos apstākļos bija orientēts uz pragmatisku rīcību. 1992. gada 12. februārī Latvijā – pirmajā no postpadomju valstīm – tika pieņemts likums “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, kas ar papildinājumiem ir spēkā joprojām. Jaunais likums Latvijā radīja vienotu kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmu. Ar likuma grozījumiem 1995. gada 9. februārī tika nostiprināta atbildīgās kultūras pieminekļu aizsardzības institūcijas profesionālā neatkarība, nosakot, ka valsts pārvaldi kultūras pieminekļu aizsardzībā nodrošina Ministru kabinets un to realizē Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. Šobrīd kultūras pieminekļu aizsardzības tiesiskais regulējums balstās uz vairākām specifiskām starptautiskām konvencijām, kurām Latvija ir pievienojusies, kā arī uz likumiem, Ministru kabineta noteikumiem, Augstākās Padomes lēmumiem un Ministru kabineta rīkojumiem, kas tieši skar kultūras mantojuma saglabāšanas darbu, un uz citiem vispārīgiem normatīviem aktiem – vairāk nekā 70 starptautiskām hartām, deklarācijām,

rezolūcijām, rekomendācijām un citiem starptautiskiem dokumentiem. Atjaunotās Latvijas kultūras mantojuma sistēmas izveidē liela loma bija citu Eiropas attīstīto valstu pieredzei. Entuziasma pilnu darbu Eiropas kultūras mantojuma filozofijas attīstībā ir devusi Eiropas Padome, organizējot plašu sadarbību ar visām Eiropas valstīm un izstrādājot dažādas ar kultūras vērtību praktisko aizsardzību saistītas rekomendācijas. 1992. gada 16. janvārī Valetā (Malta) EP pieņēma Eiropas Konvenciju arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai, 2000. gada 20. oktobrī Florencē (Itālija) – Eiropas Ainavu konvenciju un 2005. gada 27. oktobrī Faro (Portugāle) – Vispārējo konvenciju par kultūras mantojuma vērtību sabiedrībai, kuru var uzskatīt par Eiropas Padomes ieguldījuma kulmināciju kultūras mantojuma saglabāšanā. Uz demokrātiskiem principiem uzbūvētā Eiropas valstu kultūras mantojuma profesionālās sadarbības platforma un augstas raudzes ekspertu palīdzības sistēma veiksmīgi bija noteikusi un virzījusi kultūras mantojuma saglabāšanas toni Eiropā. Diemžēl, šobrīd šī sistēma politiķu radīto reformu rezultātā savu ietekmi pakāpeniski zaudē. Latvija ir iesaistījusies Eiropas Padomes, UNESCO, ICOMOS, ICCROM un citu starptautisku institūciju darbībā, notiek sadarbība ar Igaunijas, Lietuvas, Norvēģijas, Zviedrijas, Francijas, Spānijas, Somijas, Beļģijas un citu valstu ekspertiem. Darbojoties Eiropas Padomes Kultūras mantojuma komitejā, Latvijā attīstīti vairāki tehniskās sadarbības projekti Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanā, normatīvās bāzes pilnveidošanā, Daugavas ielejas kultūrvēsturisko vērtību saglabāšanā, Abavas ielejas kultūrainavas saglabāšanā, saistībā ar mūsdienu vides mākslas iesaisti un amata prasmju apmācībā. Nozīmīga loma kultūras mantojuma filozofijas iedzīvināšanā ir bijusi Eiropas kultūras mantojuma dienām, kuras Latvija organizē kopš 1995. gada. Katru gadu tiek izvēlēta tēma, kura kļūst par zināmu prioritāti visā kultūras mantojuma saglabāšanas darbā, tiek izdota un izplatīta speciāla publikācija. Nacionālai kultūras mantojuma pārvaldei izdevās panākt ļoti plašu Eiropas ekspertu darbu Latvijā. Eiropas Padomes analizē par laika periodu no 1975. – 2000. gadam tika konstatēts, ka kultūras mantojuma jomā no visām ekspertu misijām Eiropas Padomes dalībvalstīs 18% bija notikušas Latvijā, 1% Igaunijā, 1% Lietuvā. Pārvalde Latvijā spēja noorganizēt intensīvas starptautiskas konferences, seminārus, darbnīcas, dažādas starptautiska līmeņa kampaņas. Latvija aktīvi sadarbojas arī ar tuvākajām kaimiņvalstīm. Sākotnējā triju Baltijas valstu sadarbība ir paplašinājusies, un Latvija iesaistījusies Baltijas jūras valstu kultūras mantojuma komitejā. Neatkarīgās Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības sistēma visā tās pastāvēšanas laikā ir risinājusi kultūras mantojuma attiecības ar mūsdienu arhitektūru, mākslu un dizainu. Jau 1999. gadā inspekcija organizēja semināru “Kultūras mantojums, māksla un sabiedrība”, 2000. gadā starptautisku konferenci, kur tika pieņemta „Rīgas harta par autentiskumu un vēsturisko objektu atjaunošanu kultūras mantojuma kontekstā”, 2002. gadā diskusiju “Par plānošanas problēmām un jauno apbūvi pilsētu vēsturiskajos centros” un starptautisku konferenci „Mūsdienu arhitektūra un dizains pilsētu vēsturiskos centros”, 2007. gadā starptautisku semināru “Pilsētu vēsturisko centru saglabāšana un attīstība”, 2008. gadā diskusiju “Pilsētvides dizaina kvalitāte pilsētu vēsturiskajos centros”, 2009. gadā, izmantojot Francijas

tramvaja plānošanas un dizaina piemērus, semināru "Tramvaju satiksmes attīstība pilsētu vēsturiskajos centros", 2010. gadā 4. Baltijas jūras reģiona kultūras mantojuma forumu „Kultūras mantojums – mūsdienu izaicinājums”, 2012. gadā Francijas - Latvijas lekciju ciklu veltītu kultūras mantojumam, arhitektūrai un ainavai „Dzirde-garša-tauste-redze”, 2015. gadā Latvijas prezidentūras Eiropas Savienības ietvaros starptautisko konferenci „Kultūras mantojuma, mūsdienu arhitektūras un dizaina mijiedarbība”, 2023. gadā Latvijas prezidentūras Eiropas Padomes ietvaros starptautisku konferenci par tēmu “Mūsdienu arhitektūras vieta kultūras mantojuma saglabāšanā”. Latvija ir bijusi arī pirmā starp kaimiņvalstīm, kas iesaistījās Eiropas mantojuma zīmes sākotnējā iniciatīvā.

Kopš 1996. gada divas desmitgades kultūras pieminekļu aizsardzības darba prioritāte ir bijusi Rīgas vēsturiskā centra aizsardzība. Tika sagatavota dokumentācija tā iekļaušanai UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā, notika plašas diskusijas par visdažādākajiem plānošanas, arhitektūras, mākslas un dizaina jautājumiem, izturēts ekonomiskais spiediens un nav pieļauta vides degradācija. Sākotnēji nedrošā uzņēmēju vide, nekorektie jautājumu kārtības paņēmieni un ātras peļņas gūšanas nolūki, kultūras mantojuma nozarei radīja īpašus izaicinājumus, un tie veiksmīgi tika pārvarēti. 2003. gadā tika panākta Rīgas vēsturiskā centra saglabāšanas un aizsardzības likuma izstrāde un pieņemšana. Rīgas dome un atsevišķi uzņēmēji rosināja likumu apstrīdēt Satversmes tiesā. Pēc rūpīgas analīzes un starptautisku ekspertu slēdzienu izvērtēšanas likums tika atzīts par atbilstošu Latvijas Republikas Satversmei un starptautiskām konvencijām. Stingrāks tiesiskais regulējums deva iespēju Rīgas vēsturiskajā centrā nepieļaut un apturēt daudzas uzņēmēju ieceres, kurās bija paredzēts nojaukt vēsturiskās ēkas, būvēt pārspīlēta apjoma un augstuma jaunas ēkas, jaunu apbūvi izvietot zaļajās teritorijās un apbūvēt publisko ārtelpu. Notikušais ietekmēja kultūras pieminekļu aizsardzības darbu visā Latvijā. Nozīmīgu ieguldījumu atjaunotās Latvijas kultūras mantojuma sistēmas izveidē ir sniegusi Zviedrijas Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde. Jau 1992. gadā zviedru kolēģi organizēja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vadošo amatpersonu pieredzes apmaiņu un apmācību kultūras mantojuma aizsardzībā. 2000. gadā inspekcija parakstīja līgumu ar Zviedrijas Nacionālo kultūras mantojuma pārvaldi par sadarbību Ungurmuižas, Rāmavas muižas un Sabiles sinagogas restaurācijā, kā arī par pieredzes apmaiņu, restauratoru un amatnieku apmācību un informācijas izplatīšanu. Inspekcija vadīja profesionālu, ļoti plašu starptautisku apmācības projektu. Ilgstoši īpaši veiksmīga sadarbība Latvijai izveidojusies ar Norvēģijas nacionālo kultūras mantojuma direktorātu. Sākotnēji izdotie padomi Rīgas vēsturiskā centra ēku īpašniekiem un organizētie kursi koka logu restaurācijā pamazām pārauga regulārā profesionālu speciālistu iedvesmojošā sadarbībā un vairāku Latvijai nozīmīgu kultūras pieminekļu paraugrestaurācijā. Tādu nozīmīgu kultūras pieminekļu kā Ludzas Lielās sinagogas, Rēzeknes Zaļās sinagogas, Cēsu Viduslaiku pils rietumu torņa,

Kuldīgas Vecā rātsnama, Jāņa Akuratera muzeja Rīgā, Raiņa un Aspazijas muzeja Jūrmalā, Raiņa un Aspazijas mājas Rīgā, Ostas noliktavas Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā un Raiņa muzeja Tadenavā restaurācijas darbi liecina par paveiktā darba plašo apjomu. Pateicoties Francijas vēstniecības Latvijā ieinteresētībai regulāri tiek attīstīti sadarbības projekti kultūras mantojuma filozofijas stiprināšanā un restaurācijas pieredzes gūšanā. Latvijas luterāņu baznīcu atjaunošanā nozīmīgs ir Vācijas privāto fondu atbalsts, savukārt Polijas valdības atbalsts un kultūras mantojuma speciālistu iesaistīšanās sniegusi būtisku ieguldījumu Latgales kultūrvēsturisko vērtību apzināšanā un saglabāšanā.

Pēc valsts neatkarības atgūšanas, kultūras pieminekļu aizsardzībai attīstoties – sasniedzot simtgadi, ir iegūta stabila, darbotiespējīga sistēma. Tā nav statiska, bet attīstās, reaģējot uz prioritātēm un reāli izpildāmām iespējām. Praktiskais kultūras pieminekļu aizsardzības darbs Latvijā sākas ar vērtību apzināšanu, izvērtēšanu, objektu iekļaušanu Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, aizsardzības prasību noteikšanu, praktiskiem uzturēšanas un atjaunošanas darbiem, kā arī ar izmaiņu kontroli, konsultācijām un finansiāla atbalsta sniegšanu. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu stāvokļa uzraudzība un kontrole ietver sevī aktuālas informācijas komplektēšanu par objektiem, to apsekošanu un pārbaudi dabā.

2022. gadā Latvijā pabeigta kompleksa un visaptveroša Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta pārskatīšana. Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu skaits uz 01.11.2024 ir 8975 kultūras pieminekļi, no tiem 3995 valsts nozīmes, 3409 reģiona nozīmes un 1571 vietējās nozīmes kultūras pieminekļi; 7337 nekustami un 1638 kustami kultūras pieminekļi. Pārvaldē uzkrāts ievērojams dokumentācijas apjoms par katru aizsargājamo kultūras pieminekli, tās Kultūras mantojuma informācijas centrā apkopoto arhīva vienību skaits sniedzas pāri 700 000. Centrā glabājas vērtīgi materiāli kopš pieminekļu aizsardzības sistēmas izveidošanas, atsevišķi dokumenti ir ļoti seni (senākais – S. Hanninga hronika no 1589. gada). Dokumentu lielāko apjomu veido Leona Plauciņa citīgi vāktie materiāli par katru arhitektūras pieminekli un sistemātiski vāktie apsekojumu materiāli par arheoloģijas un mākslas pieminekļiem. 2022. gadā pabeigta jaunas kultūras mantojuma pārvaldības informācijas sistēmas izstrāde. Jau desmit gadus kultūras pieminekļu apzināšanā un fiksācijā tiek izmantotas modernās tehnoloģijas – 3D skenēšana un citas metodes. Arvien vairāk tiek ierobežota mākslas un antikvāro priekšmetu nelegālā aprīte. Pārvalde pēdējo gadu laikā ir attīstījusi īpašu uzraudzības sistēmu, iekļaujoties arī nelikumīgi iegūtu finanšu līdzekļu aprītes apkarošanā. 2022. gadā izstrādāts un 2023. gadā iedarbināts civilās aizsardzības pasākumu plāns kultūras pieminekļu aizsardzībā. Pārvaldes struktūrā darbojas neliels Latvijas Arhitektūras muzejs, kura uzdevums ir apzināt, vākt, pētīt un popularizēt Latvijas arhitektūras mantojumu. Muzeja krājums ietver arhitektu biogrāfisko informāciju un ievērojamāko meistarību zīmējumu kolekciju.

Vērtējot kultūras pieminekļu saglabāšanu pēdējo 35 gadu laikā, svarīgi atcerēties, kādā stāvoklī bija liela daļa īpašumu valsts neatkarības atgūšanas brīdī, un novērtēt situāciju tagad. Latvijas baznīcas ir atguvušas sākotnējo funkciju, lielākā daļa pamesto dievnamu ir atjaunoti, tiem uzlikti jauni jumti, atjaunotas iekārtas, interjeri, sakopta apkārtnē. Atjaunotas arī muižas un pilis, unikālas dzīvojamās un sabiedriskās ēkas. Būtiski ir pārvērtusies Latvijas ainava, līdz ar to uzlabojusies cilvēku dzīves kvalitāte. Panākta sakrālā mantojuma finansējuma sistēmas izveide, Brīvības pieminekļa un Rīgas Brāļu kapu īpašumtiesību un apsaimniekošanas sistēmas sakārtošana. Nekad iepriekš Latvijā nav notikuši tik apjomīgi kultūrvēsturisko vērtību atjaunošanas un restaurācijas darbi. Diemžēl, līdzīgi kā citās valstīs, arī Latvijā ir objekti, kuru atjaunošana nenotiek, un arī tādi, kas gājuši bojā. Iemesli ir visdažādākie, bet visizplatītākais – līdzekļu trūkums. Latvijas kultūras mantojums ir izgājis cauri padomju režīma bezatbildības un pat apzinātas postīšanas periodam. Likumīgie īpašnieki ir atguvuši savus īpašumus, taču ne visos gadījumos viņiem ir bijuši līdzekļi to uzturēšanai. Ne vienmēr izdodas panākt vajadzīgo kvalitāti vērtību saglabāšanā.

Kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmā paveikto ir veidojis katra nozares speciālists, eksperts, amatpersonas aizrautīgs un profesionāls ieguldījums. Kultūras pieminekļu aizsardzības sistēma var lepoties ar pieredzējušu speciālistu komandu visdažādākajās jomās, sākot ar vēsturi, arhitektūru, mākslām, teritorijas plānošanu un restaurāciju līdz komunikācijai un modernajām tehnoloģijām. Pārvaldē strādā arī daudzi jauni, daudzsološi speciālisti. Neatsveramu palīdzību šajā darbā snieguši pussimts dažādu konsultatīvo padomju ekspertu un atsevišķi konsultanti. Vienmēr atsaucīgas bijušas citas kultūras institūcijas: Rundāles pils muzejs, Turaidas muzejrezervāts, Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas universitāte, Latvijas Kultūras akadēmija, Latvijas Mākslas akadēmija un citi. Visbūtiskākā loma vērtību praktiskajā saglabāšanā ir kultūrvēsturisku objektu saimniekiem, pētniekiem, restauratoriem, kā arī tai sabiedrības daļai, kas mīl vēsturisko mantojumu.

Stāsts par pagātņi un paveikto nav tikai notikušā dokumentējums, bet tā lielākā nozīme ir pamatu stiprināšana ceļa izvēlei nākotnē. Ir jāpaņem sasniegtais un veiksmīgākais no pagātnes un jāveido nākotnes sistēma, kurai arī būs nemitīgi jāreaģē uz notiekošo un prognozēs gaidāmo. Diemžēl 2024. gada notikumi kultūras pieminekļu aizsardzībā spilgti liecina, ka joprojām atsevišķiem uzņēmējiem Rīgas vēsturiskajā centrā ir vēlēšanās ātras peļņas nolūkos vājināt kultūras pieminekļu aizsardzības prasības, apdraudot kultūrvēsturisko vērtību saglabāšanu un pilsētvides attīstības kvalitāti. Satraucošākais, ka minētā nostāja atrod atbalstu arī politiskajā vidē. Tomēr pieredze rāda, ka labas kultūras mantojuma sistēmas vienmēr ir nedaudz konfliktējušas ar varu, gan ekonomisko, gan arī politisko, iestājušās pret vērtību iznīcināšanas ideju un spējušas panākt nozīmīgāko vērtību saglabāšanu. Nacionālai kultūras mantojuma pārvaldei svarīgi

ir nepazaudēt profesionālo patstāvību, kultūrvēsturisko vērtību sargājošu nelokāmu “mugurkaulu”, pastiprinātu kompetenci būvētā mantojuma saglabāšanā, kvalitatīvu dialogu attiecībās ar mūsdienu arhitektūru un dizainu, iekopto pārvaldes mājvietu ēku ansambli “Trīs Brāļi” un arvien attīstāmo kompetenču centru. Ļoti atbildīgi jārisina pārvaldes vadības izvēle, nav pieļaujama pēdējo gadu kultūrā jūtāmā tendence meklēt paklausīgus izpildītājus. Kultūras institūciju vadībā jābūt spēcīgām personībām ar radošumu un dziļu profesionālo kompetenci.

Juris Dambis

Dr. arch., Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes vadītājs

08.11.2024.

RĪGA

KAUJAS VIETA NĀVES SALĀ

Ķekavas novads, Daugmales pagasts, Nāves sala

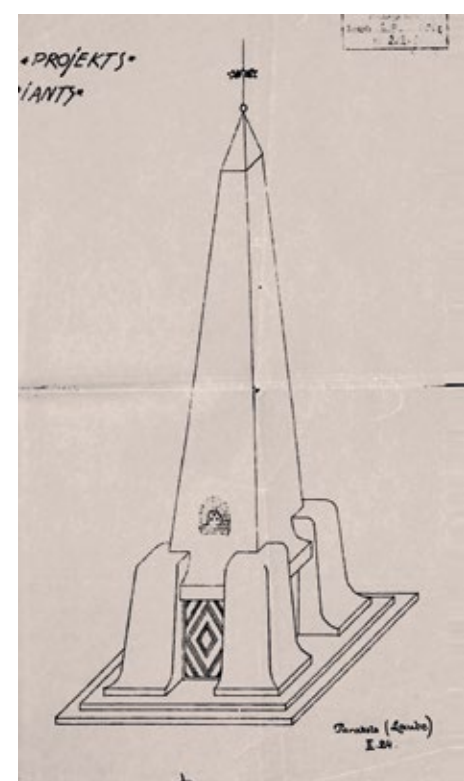
Nebeidzama cīņa par mazu salu Daugavā – tā kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmā varētu raksturot šovēsturisko Pirmā pasaules kara kauju norises vietu. Tipoloģiski tā ir viena no pirmajām vēsturisku notikumu vietām, kam tika pievērsta uzmanība kultūras pieminekļu aizsardzībā.

Vēsturē Nāves sala zināma arī kā Ikšķiles priekštilta nocietinājumi, kas pastāvēja no 1915. gada oktobra līdz 1917. gada jūlija beigām. 1915. gadā, Krievijas armijai atkāpjoties no Kurzemes un Zemgales, dažas vienības bija palikušas Daugavas kreisajā krastā, kur izveidoja pozīcijas cīņai pret Vācijas armiju. Upes krastus savienoja tilts. Tolaik tā bija 3 kilometrus gara un 1,5 kilometrus plata pussala Daugavas kreisajā krastā. 1916. gadā to pārmaiņus aizstāvēja arī 2. Rīgas un 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljons. 1916. gadā Vācijas armija šeit masveidā izmantoja indīgo gāzi ipritu, kas bija pirmais indīgo gāzu uzbrukums Rīgas frontē.

1921. gadā Vēsturisko kaujas vietu apzīmēšanas komisija atzina Nāves salu par nozīmīgu un aizsargājamu vēsturisku cīņu vietu. 1924. gada 27. jūlijā Valsts prezidents Jānis Čakste atklāja Eižena Laubes veidoto pieminekli Pirmā pasaules kara cīņu vietā. Tas bija pirmais šāda veida pieminekļis Latvijā. 1927. gadā, pamatojoties uz pieminekļu aizsardzības likumu un likumu par vēsturiskām kauju vietām, Pieminekļu valde valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā iekļāva Nāves salā esošo kaujas pieminekli ar tam piederīgo apkārtni. Valsts arī piešķīra līdzekļus Nāves salas labiekārtošanai, un 1936. gadā pēc arhitekta Roberta Legzdiņa projekta tapa muzeja ēku komplekss. 20. gadsimta 50. gados uz pussalas ierīkoja tūristu bāzi, taču tā un arī muzeja ēka drīz vien nodega. 1974. gadā, uzceļot Rīgas HES ūdenskrātuvi, notika asas diskusijas par kaujas vietu un pieminekļa saglabāšanu. Pēc applūdināšanas pussala kļuva par nošķirtu salu grupu. 20. gadsimta 90. gadu sākumā, nerēķinoties ar Valsts kultūras pieminekļu inspekciju, vietējais pagasts vēlējās nodot daļu salu ēku celtniecībai. Tikai iesaistoties piemiņas vietas atbalstītājiem, tas tika novērsts.

Šobrīd sala sasniedzama vienīgi pa ūdensceļu, bet vēlme ierīkot atpūtas vai izklaides vietas nav rimusi, un nākas balansēt uz robežas starp cieņas izrādīšanu vietai un novada tūrisma attīstību.

Ieva Marta, Arnis Āboltiņš

SAVRUPMĀJA

Rīga, Zāģeru iela 7, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Dauderu nodaļa

Kultūras pieminekļu mantojuma sargu rūpīgais darbs palīdz atjaunot ēku tās sākotnējā izskatā.

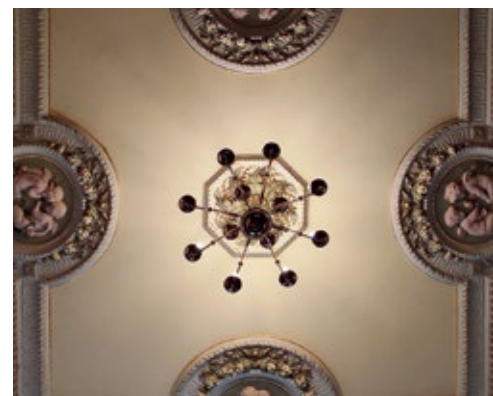
1897. gadā Sarkandaugavā alus darītavas "Waldschlößche" īpašnieks Ādolfs fon Bingners uzcēla sev greznu savrupmāju, kuru ieskāva romantisks ainavu parks ar mākslīgajām pilsdrupām.

1936. gada beigās visu ražotnes teritoriju un ēkas no akcionāriem nopirka valstij piederošā Latvijas Kredītbanka. Alus darītavu nacionalizēja, un greznajā ēkā, kas izskatījās kā maza pils, ierīkoja Valsts un Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa vasaras rezidenci. Nams ieguva nosaukumu "Dauderi". Arī patlaban muzeja ekspozīcijā redzams viņa darba kabinets. Pēc Otrā pasaules kara ēkā ierīkoja bērnudārzu un aģitācijas punktu. Lai pasargātu vērtīgo kultūras mantojumu, jau 1956. gadā PSRS Ministru padomes Valsts būvniecības un arhitektūras komitejas zinātniskās un restaurācijas ražošanas darbnīcas pārstāvji fiksēja parka mākslīgās pilsdrupas. Pēc bērnudārza likvidācijas "Dauderos" ierīkoja Latvijas PSR Pārtikas rūpniecības ministrijas degustāciju un reprezentāciju zāles, taču saglabājot ļoti daudz no vērtīgā interjera. 1985. gadā to rūpīgi dokumentēja Kultūras ministrijas pakļautībā esošā Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskā padome, gan fotografējot, gan aprakstot, gan zīmējot interjera elementu skices un plānus. Kad 80. gadu beigās tika nolemts ēkā izvietot trimdas latvieša Gaida Graudiņa dāvāto kolekciju, kas sastāv no daudzveidīgām priekšmetu grupām – Latvijas Republikas apbalvojumiem, medaļām, trimdas latviešu iespaidiem, kā arī ar Latvijas valsts un sabiedriskajiem darbiniekiem saistītiem memoriāliem priekšmetiem, ēkas restaurācijas projektu muzeja vajadzībām uzticēja sagatavot Zinātniskās restaurācijas pārvaldei. Atjaunojot ēku, maksimāli saglabāt arhitektoniski mākslinieciskās vērtības aicināja gan kolekcionārs un mecenāts Gaidis Graudiņš, gan Muzeju apvienība.

Patlaban savrupmājā atrodas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja "Dauderu" nodaļa, kurā iespējams gan iepazīties ar greznās ēkas vēstures līkločiem, gan aplūkot Gaida Graudiņa dāvāto kolekciju. Tieši pētnieciskajā darbā un arhitektoniski mākslinieciskās izpētes laikā iegūtie rezultāti ļāva precīzi un rūpīgi atjaunot ēku.

leva Marta

Attēli: I. Marta

RĀMAVAS (DEPKINA) MUIŽA

Ķekavas novads, Rāmava, Rāmavas iela 9

Par Rāmavas muižu, ticams, runātu pagātnes formā, ja vien vairāk nekā pirms 20 gadiem Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija ar drosmīgu gājieni nenoorganizētu tās atjaunošanu un nodošanu atbildīgāku apsaimniekotāju rokās.

1745. gadā muižu izveidoja Rīgas patrimonālā apgabala virsmācītājs Depkins, un 1808. gadā to savā īpašumā ieguva labi pazīstamais Garlībs Merķelis, uzceļot arī jaunu Kungu namu klasicisma stilā. Pēc Garlība Merķeļa nāves ēkai bijuši dažādi īpašnieki. Pēc Pirmā pasaules kara muižā izveidoja Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes pētniecības saimniecību, pēc Otrā pasaules kara to sadalīja dzīvokļos. Skaisti iekoptajā parkā un tuvējā apkārtnē sabūvēja ēkas, izjaucot muižas kompleksu. Pēc valsts neatkarības atjaunošanas muižu pārņēma vietējā pagasta vadība.

Pašvaldība muižas sakopšanas darbus nesāka, tieši pretēji – ēka tika izdemolēta. Izlauztas durvis, logi, salauztas kāpnēs... Muižas parkā pagasts vēlējās attīstīt industriālo zonu. Īpašniekam ilgstoši nereaģējot uz aicinājumiem sakopt muižu, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija nolēma saukt pie administratīvās atbildības pagasta pārvaldi un sākt sakopšanas darbus. Taču ēkas atjaunošana neko nedotu, ja muiža netiktu attīstīta. Pirmos darbus – noslēgt muižas ēku nepiederošu personu iekļūšanai, uzlikt atslēgu un aiztaisot logus, – veica kultūras pieminekļa sargi par saviem līdzekļiem. Drīz pēc tam radās iespēja atjaunot muižu – Zviedrijas Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde nāca klajā ar lielisku sadarbības piedāvājumu palīdzēt restaurēt kultūrvēsturiskas ēkas par Zviedrijas valsts līdzekļiem. 2002. gadā noslēdzās Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas un Zviedrijas Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes īstenotais projekts "Ēku restaurācija Latvijā". Viena no trim atjaunotajām ēkām bija Rāmavas muiža. Tā kā ēka jau bija stipri izpostīta, rekonstruēt zudušās detaļas palīdzēja 20. gadsimta 70. un 80. gados veiktie muižas apsekojuma apraksti un attēli. Pārvalde uzrunāja un piesaistīja jaunu apsaimniekotāju.

Sakoptā muiža ir publiski pieejama, bet apkārtnes, tostarp parka, atjaunošana turpinās. Tikai pieminekļu sargiem iejaucoties, no iznīcības tika izglābta vēsturiski nozīmīgā ēka.

Ieva Marta

DZELZCEĻA TILTS PĀR MAZO JUGLU

Ropažu novads, Stopiņu pagasts, bijusī dzelzceļa līnija Rīga–Ērgļi, pie Upeslejām

Ar kultūras pieminekļiem parasti asociē kādu greznu ēku vai mākslas pieminekli, taču mantojuma aizsardzības sistēma aptver arī industriālos pieminekļus, kuru būtiskākā vērtība ir inženiertehniskā unikalitāte, kas sniedz reālu ieskatu agrāko paaudžu sasniegumos.

Ap 1925. gadu Latvijas teritorijā strauji sākās dzelzceļa tīkla attīstīšana. Dzelzceļa tilts pār Mazo Juglu būvēts vienlaikus ar Rīgas–Ērgļu dzelzceļa līnijas pirmā posma Rīga–Suntaži izbūvi laikposmā no 1930. līdz 1935. gadam¹. Tilta balsti veidoti no daļēji stiegrota betona ar 71 metru garu pilnsieniņu dzelzs pārļaidumu. Kopnes veidotas no kniedētas dzelzs siju režģotas trijstūra sistēmas konstrukcijas ar liektām augšjoslām, dzelzs detaļas izgatavotas toreizējās Čehoslovākijas metālapstrādes rūpnīcā “Vítkovické Železářny” (šobrīd rūpnīca iekļauta Eiropas kultūras mantojuma sarakstā kā daļa no “Dolní Vítkovice” industriālā kultūras mantojuma pieminekļa). Gājēju ērtībai uzbērumā izbūvētas kāpnes. Tobrīd tilts bija viens no lielākajiem un nozīmīgākajiem nu jau bijušajā dzelzceļa līnijā. Par godu tilta atklāšanai 1933. gadā tilta austrumu pusē atradās piemiņas plāksne, kas nozagta 20. gadsimta 90. gados. Nespējot piesaistīt investīcijas dzelzceļa līnijas remontam un modernizēšanai, 2007. gadā pasažieru vilcienu satiksme līnijā Rīga–Ērgļi tika pilnībā pārtraukta. 2009. gada jūnijā tika pieņemts lēmums dzelzceļa līniju demontēt. Lai pasargātu no demontāžas un sagriešanas metāllūžņos šo 20. gadsimta 30. gadu inženiertehniskās būves paraugu, kas saistīts ar ražošanas, transporta un teritorijas infrastruktūras attīstības vēsturi, 2013. gadā tiltu iekļāva valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā kā reģiona nozīmes industriālās kultūras pieminekli.

Lai gan sliedes demontētas un ikdienā tiltu izmanto vienīgi kāds rets gājējs, attīstot “Zaļo dzelzceļu” kustību, 2021. gadā izstrādāts un nomarkēts 98 kilometrus garais ceļš Rīga–Ērgļi pa kādreizējo dzelzceļa līniju, piemērojot to velobraucējiem, gājējiem, zirgu izjādēm un ziemā slēpotājiem. Dzelzceļa uzbērums pamazām apaug ar krūmājiem un pārveidojas. Nonākot pie tilta, iespējams novērtēt, cik nozīmīgs dzelzceļa posms tas ir bijis 20. gadsimtā un cik svarīgi ir pasargāt arī šādas inženiertehniskas būves.

leva Marta

¹Dzelzceļnieks, 01.05.1939., Nr. 9.

RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBAS NAMS

Rīga, Merķeļa iela 13

Rīgas Latviešu biedrības nams – ne tikai kultūrvēsturisks piemineklis arhitektoniski mākslinieciskā izteiksmē, bet arī vieta, kurā norisinājušies Latvijas valstij nozīmīgi notikumi un kura bijusi latviešu nacionālās pašapziņas un valstiskās neatkarības veidošanās simbols teju 150 gadus.

Ēku tās tagadējā veidolā uzcēla 1909. gadā pēc arhitektu Eižena Laubes un Ernesta Poles projekta pēc tam, kad pirmā, Jāņa Frīdriha Baumaņa 1869. gadā projektētā, ēka un tur esošās vēsturiskās vērtības gāja bojā ugunsgrēkā. Nams ir pirmā neoklasicisma garā celtā ēka Rīgā. Portālos izmantotas pulēta granīta kolonnas ar joniskiem kapiteļiem, visā fasādes kompozīcijā vērojama klasisku formu skaidrība. Arhitektoniskajā veidolā ir arī atsevišķas Vīnes jūgendstila iezīmes – tie ir Jāņa Rozentāla mozaikas lielikumu tehnikā veidotie dekoratīvie panno. Pēc E. Laubes projekta ēku 30. gados paplašināja, un tā ieguva greznu, tautiskā stilā veidotu interjeru, kas izstrādāts pēc paša arhitekta detalizētiem kāpņu margu, durvju, portālu, kamīnu, ģipša veidojumu, sienu un griestu apdares, gaismas ķermeņu un pat mēbeļu zīmējumiem. Jaunā korpusa ieeju akcentē neliels kolonnu portīks un K. Šteinberga darbnīcā izgatavotās varā kaltās durvis ar Tiesu pils, Doma baznīcas, Brīvības pieminekļa, Pulvertorņa un Kara muzeja grafisku attēlojumu.

Ne velti šogad pieminam Rīgas Latviešu biedrības namu – tieši šeit pirms 150 gadiem likts pamatakmens spēcīgajai mūsu tautas saliedēšanās tradīcijai, Latvijas nacionālās kultūras un nācijas identitātes svinībām – Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem. Nacionālajam kultūras mantojumam ir cieša vēsturiska saistība ar nacionālismu un nacionālās valsts veidošanos, kas tiešā mērā sasaucas ar Rīgas Latviešu biedrības ēku kā vērtīgu arhitektūras pieminekli tā ārējās formās un kā tautas pašapziņu ceļošu tā iekšējā būtībā.

Nama vēsture kultūras mantojuma sarakstā ir labākais piemērs, kā savienot latviešu tautas nemateriālo mantojumu ar šķietami pretējo – materiālo. Nama iekļaušana kultūras mantojuma sarakstā bijusi kā kultūras un radošo nozaru dzinējspēks nākamajām paaudzēm – spēcīgas arhitektūras paraugs, tradīciju šūpulis un tautas mantojuma nesējs.

Jana Ramuse

VALSTS NOZĪMES ARHITEKTŪRAS PIEMINEKLIS "DAILES TEĀTRIS"

Rīga, Brīvības iela 75

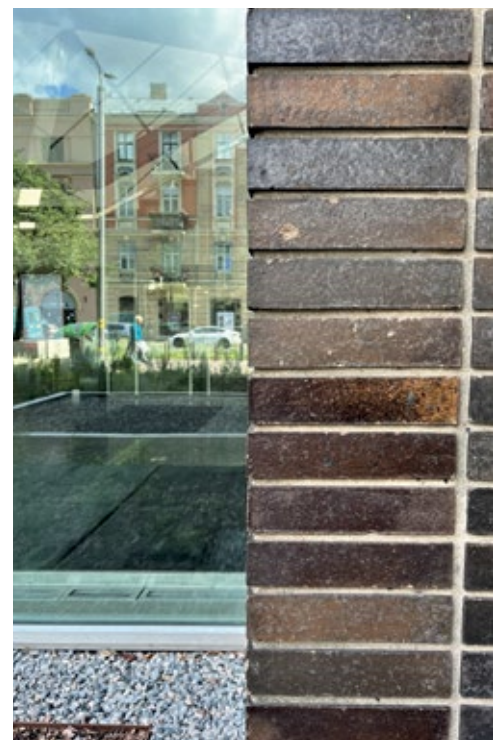
Eiropas Kultūras mantojuma dienu simtgade un Martas Staņas 110 gadu jubileja ir iemesls pievērsties leģendāram modernisma arhitektūras mantojumam – Dailes teātrim. Teātra ēku 1959. gadā projektēja Latvijas nozīmīgākā konsekventās modernisma arhitektūras principu arhitekte Marta Staņa kopā ar arhitektiem Imantu Jākobsonu (1934–1993) un Haroldu Kanderu (1927–2004). Projekts tapa ciešā sadarbībā ar teātra dižgaru Eduardu Smiļģi (1886–1966), lai ēka patiesi būtu mājvieta viņa vadītajam teātrim. Taču gan arhitekte, gan teātra vadītājs aizgāja mūžībā pirms ēkas celtniecības pabeigšanas, savu izloloto gara darbu atstājot pēctečiem.

Teātra ēka ir funkcionālisma/modernisma spilgts paraugs ar funkcionāli nodalītiem apjomiem un ievērojamu stiklotu vestibulu. Tā iekšējā un ārējā apdare veidota vienotos materiālos un noskaņā: dzelzsbetona virsmas, brūni glazēts ķieģelis, tumšs alumīnijs, granīts un parkets. Ēkas vienīgais dekoratīvais akcents ir tēlnieka Ojāra Feldberga veidotais cilnis ar stilizētu uguns liesmu atveidu, kas interpretē Dailes teātra emblēmu ar mākslas tempļa nedziestošajām uguns liesmām. Tā ir pirmā pēc speciāla pasūtījuma veidotā teātra ēka Latvijā, kur jaunie, plašie skatuvju izmēri un jaunās tehnoloģijas liek pielāgoties arī režisoriem un aktierspēles māksliniekiem. Lai arī teātra ēka piedzīvojusi nelielas pārbūves un paplašināšanu, tajā saglabājušās daudzas autentiskas interjera detaļas – telpu apdares fragmenti, rokturi, gaismekļi, kāpņu margas un pat mēbeles.

Dailes teātra ēka tūlīt pēc atvēršanas izpelnījās gan arhitektu uzslavas, gan aktieru pārmetumus par iekšējā plānojuma neparocīgumu, taču drīz vien ēka ieguva tautas teātra slavu skatītāju sirdīs un tika atzīta par nozīmīgu mantojuma paraugu mākslas zinātnieku aprindās. Martas Staņas domu lidojums un drosme izcelties ļāva Dailes teātra ēkai būt pirmajās rindās starp citiem modernisma gara darbiem, kas tika iekļauti kultūras mantojuma sarakstā. Lai arī teātri tā pastāvēšanas laikā tikušas plānotas neskaitāmas vērienīgas pārbūves, kultūras pieminekļa statuss ļāvis ēku saglabāt tās sākotnējā veidolā – iejūtīgi izturoties pret 60. gadu modernisma vērtībām.

Jana Ramuse

Attēli: J. Ramuse

PIEMINEKĻU VALDES OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ IZGLĀBTO BŪVDETAĻU KOLEKCIJA

Rīga, Rīgas Doma baznīca un Sv. Pētera baznīca

Pēc Pieminekļu valdes apkopotajiem datiem, 1941. gada 29. jūnija Vecrīgas apšaudē un tai sekojošā ugunsgrēkā tika daļēji vai pilnībā izpostītas 180 ēkas, no kurām 66 atzina par nojaukamām.

Gruvešu novākšanas un pieminekļu apzināšanas programmas izstrāde Pētera Ārendā vadībā tika organizēta jau jūlija pirmajās dienās. Rīgas Pilsētas vēstures muzeja (RPVM) direktors deva rīkojumu reģistrēt, zīmēt un fotografēt arhitektūras un mākslas pieminekļus izdegušajā Vecrīgas daļā, norīkojot grupu astoņu cilvēku sastāvā. Visas aktivitātes laikā no 1. jūlija līdz 30. oktobrim fiksētas Darbu protokolā. Sv. Pētera baznīcas iekštelpu attīrīšanas gaitā gruvešos tika atrasts liels skaits akmens kalumu, vienlaikus notika arī arhitektoniski vērtīgu akmens fragmentu un citu detaļu savākšana no citu nopostīto ēku gruvešiem tuvējos kvartālos. Objektu uzmērīšanu veica Pieminekļu valde sadarbībā ar RPVM un Arhitektūras fakultāti, pieaicinot muzeju darbiniekus un arhitektūras studentus. Rudenī un arī turpmākajos divos gados Rīgas pilsētas Būvvalde organizēja aizsāktā darba turpināšanu. Tika uzmērīti vienpadsmit namu portāli, seši no kuriem izkalti un pārvesti uz Sv. Pētera baznīcu. Atradumi tika klasificēti, vadoties pēc to atrašanās vietas, materiāla un funkcijas. Saraksts ietvēra vairākas sadaļas: Vecrīgas ēkās izkaltās būvdaļas un savāktie fragmenti; Melngalvju namā izkaltās būvdaļas un savāktie fragmenti; Rātsnamā savāktie fragmenti; Sv. Pētera baznīcā savāktie un apzinātie priekšmeti un fragmenti. Daļa aprakstīto būv detaļu tika nodotas Rīgas Pilsētas vēstures muzeja glabāšanā un pārvietotas uz Doma baznīcas krustejū.

Pieminekļu valde turpināja darbu līdz 1944. gada oktobrim. Nākošā plašākā un sistemātiskākā Sv. Pētera baznīcā esošo akmens fragmentu apzināšana un aprakstīšana notika 20. gadsimta 80. gados Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas uzdevumā.

Kolekcijas lielākā daļa skatāma Rīgas doma krustejā un Sv. Pētera baznīcā. Artefaktu kopums sniedz bagātīgas liecības par Vecrīgas zudušo sakrālo, sabiedrisko un dzīvojamo ēku arhitektūru un tēlniecību dažādos periodos, kā arī dod priekšstatu par nozīmīgiem procesiem Latvijas pieminekļu aizsardzības sistēmas vēsturē, glābjot apdraudēto Vecrīgas arhitektūras un mākslas mantojumu Otrā pasaules kara laikā.

Anna Ancāne

RĪGAS DOMA BAZNĪCAS UN KLOSTERA ANSAMBLIS

Rīga, Rīgas Doma baznīca

Rīgas Doma ansamblis pieder izcilākajiem ķieģeļu gotikas sasniegumiem Austrumbaltijā. Pamatakmeni Rīgas bīskapa rezidencei lika 1211. gadā. Sākotnēji tā bijusi halles tipa baznīca, bet kopš 15. gadsimta - trīsjomu bazilika ar taisnstūrveida kori un trīs apsidām, un transeptu. D pusē baznīcai pieslēdzas klostera komplekss un krusteja ar arkādi. Baznīcas monumentālais būvprojoms izceļas ar daudzveidīgu būvplastiku, bet interjerā skatāmas izcilas mākslas vērtības.

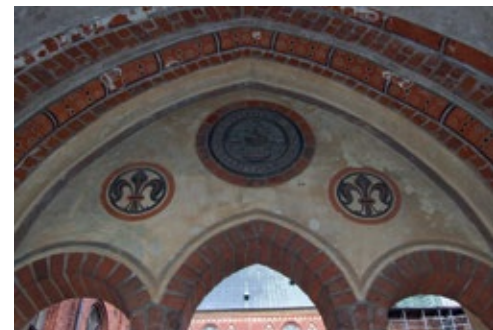
Zaudējumus nesā gan Reformācijas laika grautiņi, gan dabas stihijas un karadarbība. 19. gadsimts Rīgas domam bijis īpaši nozīmīgs gan pārbūvju, gan atklājumu ziņā. No 1881. līdz 1906. gadam norisinājās Vēstures un senatnes pētītāju biedrības Rīgas Doma būvnodejas veiktie plašie remonta un restaurācijas darbi baznīcā un krustejā arhitektu Vilhelma Neimaņa, Kārļa Dāvida Neiburģera un Kārļa Heinriha Mormaņa vadībā - domklostera no 1896. līdz 1898. gadam celto austrumu spārna neobaroka fasādi projektējis Vilhelms Neimanis. Tāpat 19. gadsimta beigās rekonstruēts klostera pagalms un atsegta aizmūrētā krustejas arkāde. Laikā no 1888. līdz 1890. gadam neogotiskās formās uzcelts muzejs Palasta ielā 4.

Padomju varas gados no 1959. līdz 1962. gadam baznīcu pārveidoja par koncertzāli. Būtiski, ka no 1981. līdz 1984. gadam notika ērģeļu un interjera restaurācija, nomainīts torņa smailes vara apšuvums u.c., savukārt 1989. un 1990. gadā pie baznīcas norakts ap 3 metru biežais kultūrlānis, atklājot 13. gadsimtā būvētos pamatus. 1991. gadā Rīgas domu atguva Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca.

Arī 21. gadsimts baznīcā ienācis ar plašiem restaurācijas darbiem – veikta ērģeļu prospekta kokgriezumu restaurācija, no 2010. līdz 2012. gadam rekonstruēts 19. gadsimta beigu fasāžu risinājums, 2014. un 2015. gadā - tornis un torņa kapelas. Rīgas doma ansambli joprojām notiek izpētes un restaurācijas darbi.

Rīgas doma sarežģītā būvēsture, arhitektoniskā savdabība, arī zaudējumi un pārbūves ir spilgts piemērs unikālu kultūras vērtību pārmantojamībai, kurā katrs laikmets atstājis savas liecības. Aizvien tiek uzkrātas zināšanas un pieredze, kas ļauj mūsdienu pieminekļu aizsardzības sistēmai pilnveidot vērtīgākā kultūras mantojuma saglabāšanas prakses. Nozīmīgs ir fakts, kopš 2005. gada Doma baznīcas un klostera ansambļa un tā kultūrvēsturiskās vērtības saglabāšanu un aizsardzību nodrošina īpašs Doma baznīcas un klostera ansambļa likums.

Anna Ancāne

RĪGA

RĪGAS PILS

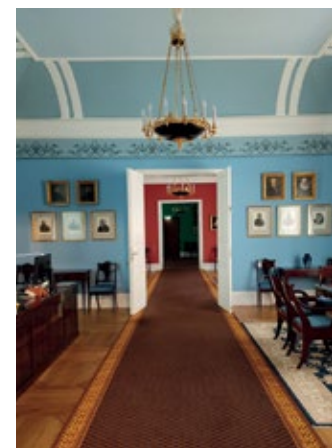
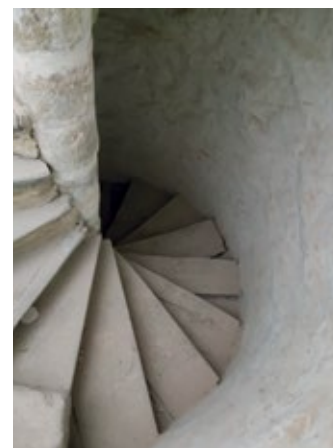
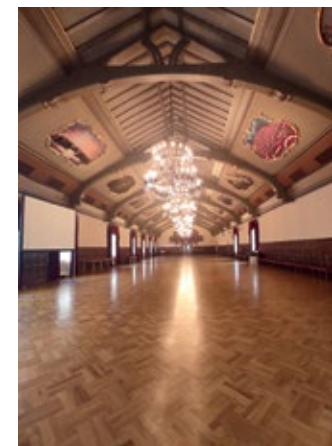
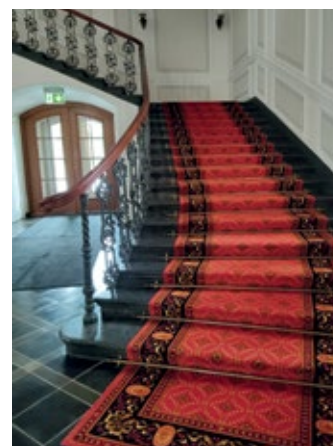
Rīga, Pils laukums 3

Rīgas pils ir ne tikai izcils fenomens Latvijas arhitektūras vēsturē, bet vienlaikus ietver arī simbolisko vēstījumu par Latvijas brīvvalsts ideju. Latvijas pieminekļu aizsardzības sistēmas simtgadē noslēgumam tuvojas vairākus gadus ilgušais pils kastelas daļas rekonstrukcijas un restaurācijas projekts. Tā gaitā izņemti starpstāvu pārsegumi remterī un kapelā, atdodot telpām sākotnējo monumentalitāti un vienotību, atklāti polihromi gleznojumi, oriģinālā D fasādes 16. gadsimta apdare un viduslaiku hipokausta krāsns. Strādājot ar tik nozīmīgu materiālu, lielākais izaicinājums ir nepieciešamība mainīt risinājumus, respektējot jaunatklāto substanci.

Livonijas rezidences celtniecība norisinājās 14. gadsimtā, bet 15. gadsimtā uzbūvēti pils apaļie DA un ZR torņi. No 1497. līdz 1515. gadam notika jaunās pils celtniecība, un 16. un 17. gadsimtu gaitā tā piedzīvoja vairākkārtējas pārbūves. Gan poļu, gan zviedru laikā pils tika izmantota valdnieku rezidencei, garnizona izmitināšanai un militārai funkcijai. No 1795. līdz 1917. gadam pili pastāvēja Rīgas un Vidzemes ģenerālgubernatora mītne. Laikā no 1841. līdz 1844. gadam tika paplašināts pils ceturtais stāvs, bet 1862. gadā izveidotas monumentālās kāpnes un paplašināta Baltā zāle Z spārnā. No 1938. līdz 1940. gadam iekārtotas Latvijas Valsts prezidenta reprezentācijas un darba telpas (Ansis Cirulis, Eižens Laube), kā arī uzbūvēts Trīszaigžņu tornis pēc Eižena Laubes projekta. Padomju varas gados pili bija iekārtoti muzeji un Pionieru pils. Kopš 1994. gada pils atkal ir prezidenta mītne. 2013. gadā pili izcēlās postošs ugunsgrēks, kurā cieta jumta konstrukcijas, trešais un ceturtais stāvs. Rīgas pils Priekšpils un Austrumu piebūves restaurācija ilga trīs gadus, tā pabeigta 2015. gada nogalē.

Arhitektu, restauratoru, vēsturnieku un mantojuma sargātāju sadarbības rezultātā Rīgas pils kastelas daļas atjaunošana ir atdevusi sabiedrībai unikālos gotiskos interjerus, gleznojumus, ārējo apdari un daudzas citas vērtības, kas ilgstoši bijušas apslēptas. Pils atjaunošana apliecina profesionālu, neatlaidīgu darbu ar dziļu izpratni par vērtību saglabāšanu, nepārtraukti mācoties un nezaudējot galveno mērķi - izcelt kultūras mantojuma nozīmi visas sabiedrības garīgajā bagātināšanā.

Anna Ancāne

RĪGAS SVĒTĀ PĒTERA BAZNĪCA

Rīga, Reformācijas laukums 1

Sv. Pētera baznīcas būvvesture un saglabātā substance mūsdienās spilgti ataino gadsimtu gaitā notikušās transformācijas, kā arī parāda Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas darba rezultātus, attīstību un sasniegumus vairāk kā pusgadsimtu ilgā laika nogrieznī.

Dievnama arhitektūrā sintezēti Latvijas ķieģeļu gotikas un attīstītā baroka augstākie sasniegumi. Pirmo reizi rakstos baznīca minēta 1209. gadā, laikā no 1407. līdz 1409. gadam pēc Rostokas būvmeistara Johana Rumešotela projekta uzbūvēts koris ar deambulatoriju, bet no 1456. līdz 1466. gadam mūrniekmeistara Nikolausa Fosa vadībā uzbūvēta augsta piramidāla smaile un sāņjomu zvaigžņu velves. 1688. gadā pēc Rīgas pilsētas būvmeistara Ruperta Bindenšū projekta uzbūvēts tornis ar 70 metru augstu smaili. No 1692. līdz 1694. gadam rietumu fasāde papildināta ar trīs barokāliem portāliem. 1721. gadā tornis nodedzis un atjaunots laikā no 1733. līdz 1747. gadam pēc Johana Heinriha Vilberna projekta.

1941. gada apšāude baznīcai bija liktenīga - nodega tornis, gāja bojā koka konstrukcijas un daudzas mākslas vērtības interjerā. Baznīcas restaurācijas darbi sākās 1954. gadā, bet no 1967. līdz 1983. gadam veikti vērienīgi, rūpīgā izpētē balstīti torņa un rietumu fasādes rekonstrukcijas darbi. Šajos procesos īpaši izceļama personības loma - arhitekts Andrejs Holcmanis bija Sv. Pētera baznīcas atjaunošanas galvenais organizētājs.

Celtnē saglabājušies 13. gadsimta būves fragmenti – draudzes telpas rietumu siena, glazētu keramikas flīžu grīda un kāpņu tornītis dienvidu fasādē. 15. gadsimta pārbūves ietekmēja 14. gadsimta otrās puses Meklenburgas reģiona ķieģeļu gotikas sasniegumi. Baznīcas tornis un rietumu portāli ir nozīmīgākie Rīgas baroka arhitektūras pieminekļi, kuros sintezētas stila itālistiskās un ziemeļnieciskās iezīmes. Spilgta gotikas stila liecība interjerā ir autentiskās sāņjomu zvaigžņu velves – no vienkāršām līdz ļoti greznām. Baznīcā aplūkojami ievērojami 16. līdz 18. gadsimta mākslas pieminekļi.

Sv. Pētera baznīcas atjaunošanas stāsts rāda mērķtiecīgu vērtību saglabāšanu dažādos laika periodos un politiskajās iekārtās, kas ir viena no kultūras mantojuma sistēmas lielākajām uzvarām Latvijas vēsturē. Pašlaik dievnams ir jaunu izaicinājumu priekšā, sagaidot savu vērtību tālāko atjaunošanu un izcelšanu jaunā kvalitātē.

Anna Ancāne

DĀRZU UN PARKU ARHITEKTŪRAS ANSAMBLIS "LIELIE KAPI" AR MEMORIĀLAJĀM CELTNĒM

Rīga, Klusā iela 4

levērojamu rīdzinieku piemiņas nosargāšanai kultūras mantojuma sistēma ir izmantojusi ļoti daudz veidu, lai nepieļautu Lielo kapu teritorijas degradēšanu.

1773. gadā pie toreizējās Rīgas robežas izveidoja pilsētas kapsētu, bet 19. gadsimtā aizsākās kapu labiekārtošana, kas turpinājās līdz pat 20. gadsimta sākumam. Jauniem apbedījumiem sāka trūkt vietas jau gadsimta sākumā, un arhitekts Georgs Kūfalts ierosināja izveidot kapu vietā memoriālu parku – Lielajos kapos galvenokārt bija guldīti vācbalti un 19. un 20. gadsimta sabiedrības inteliģence. Šī paša iemesla dēļ pēc Otrā pasaules kara kapu teritorija tika pakļauta vandālismam. 20. gadsimta vidū kapus slēdza un uzsāka parka veidošanu.

Lai pasargātu vērtīgos pieminekļus, Kultūras ministrijas eksperti uzsāka Lielajos kapos esošo pieminekļu inventarizāciju gan fiksējot pieminekļus un kapličas, gan izpētot vēsturi par katru apglabāto personu un zīmējot apbedījumu plānus. Glābjot no drošas iznīcināšanas, daļu kapa pieminekļu iekļāva valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā kā vēstures, mākslas vai arhitektūras pieminekļus. Tāpat dažādas biedrības un savienības, kā arī privātpersonas lūdza saglabāt viņu piederīgo vai nozīmīgu cilvēku kapvietas, ko Kultūras ministrija atbalstīja. Līdz pat 20. gadsimta 80. gadu beigām arīdzan notika cīņas par katru pieminekli starp Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības centrālo padomi, kura šajā vietā gribēja īstenot ambiciozus plānus un maksimāli samazināt pieminekļu skaitu, un Kultūras ministriju, kura centās saglabāt pēc iespējas vairāk. Diemžēl paralēli turpinājās arī kapu vandalisms. Jau 1977. gadā Kultūras ministrija nodeva prokuratūrai lietu par kultūras pieminekļu aizsardzības režīma neievērošanu, aicinot saukt pie atbildības Rīgas pilsētas Labiekārtošanas pārvaldi, uzņēmumu "Garnīts" un Rīgas pilsētas arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekciju.

Vieglāk nav klājies arī pēdējo 30 gadu laikā, taču pieminekļu aizsardzības sistēmai līdz šim izdodas noturēt ansambļa esošo stāvokli, lai arī, diemžēl, pašvaldība arī brīvvalsts laikā mēģina mazināt vietas nozīmību.

Leva Marta

Attēli: I. Marta, G. Vanaags, Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde

LATVIJAS ETNOGRĀFISKAIS BRĪVDABAS MUZEJS

Rīga, Brīvdabas iela 21

Idejas par tautas tradicionālās kultūras vērtību izziņāšanu, popularizēšanu un saglabāšanu nākamajām paaudzēm Latvijā virmoja jau kopš 19. gadsimta 2. puses. Pieminekļu valde, pēc arhitekta Paula Kundziņa ierosinājuma un iedvesmojoties no Skandināvijas piemēriem, 1924. gadā dibināja Brīvdabas muzeju.

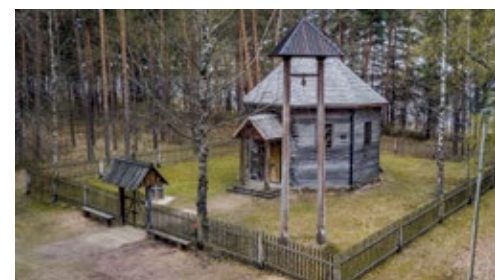
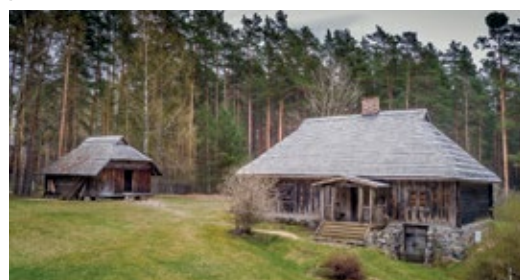
Pēc Pirmā pasaules kara Latvija valsts sniedza palīdzību karā nopostīto lauku sētu atjaunošanai, taču izprotot, ka līdz ar pārmaiņām un kara postījumiem var aiziet bojā etnogrāfiskās vērtības, 1924. gada vasarā Pieminekļu valde devās pirmajā etnogrāfiskajā ekspedīcijā, fiksējot gan materiālo, gan nemateriālo mantojumu un celtnes muzeja ekspozīcijai. Turpmākos sešus gadus Pieminekļu valde veica ļoti daudz ekspedīciju, gūstot plašu muzeja krājumu, kā arī pētāmo materiālu. Kā pirmās uzstādīja Rizgu riju no Vestienas pagasta un Eiboku vārāmo namiņu no Ainažu pagasta 1928. gadā.

Muzeja veidošanā aktīvi iesaistījās arī sabiedrība. Tā piemēram, Usmas baznīcas demontēšanā piedalījās skautu organizācija, pārvešanu uz tuvāko dzelzceļa staciju nodrošināja Kuldīgas A/S "Vulkāns", bet baznīcu muzejā uzstādīja par Rīgas pilsētas dāvētiem līdzekļiem. Arī vienu no unikālajām muzeja celtnēm – divstāvīgo Zvirgzdenes klēti – dāvināja un pārvešanas procesu organizēja Zvirgzdenes skautu organizācija.

Pirms koka celtnes pārvešanas uz muzeju katru ēkas detaļu rūpīgi numurēja un atzīmēja zīmējumos. Tad izjauca, nogādāja tuvākajā dzelzceļa stacijā, pārveda uz staciju "Jugla", tālāk - uz muzeja teritoriju. Atrodot atbilstošu vietu izveidoja pamatus un, vadoties pēc zīmējumiem un atzīmēm uz baļķiem, ēku salika atpakaļ. Telpas iekārtoja ar novadam raksturīgajiem sadzīves priekšmetiem un mēbelēm, bet kūtiņš, stallis, rijās un citās palīgēkās izvietoja atbilstošas saimniecības un amatniecības iekārtas un darbarīkus. Protams neaizmirsta par apkārtni - iekopa dārzus un uzbūvēja sētas.

Pašlaik muzejā uzstādīts un iekārtots ap 118 seno celtnu no visiem vēsturiskajiem Latvijas novadiem. Taču muzeja iekārtošana un attīstības turpinās. Pētāmā, restaurējamā un rekonstruējamā materiāla ir gana daudz, turklāt tas tiek nepārtraukti papildināts. Protams, netiek aizmirsts arī par seno arodu un tautas tradīciju izkopšanu un uzturēšanu, ļaujot jebkuram apmeklētājam sajust latviešu tautas dzīvesziņu.

Ieva Marta

MENCENDORFA NAMS

Rīga, Grēcinieku iela 18

1695. gadā celtais Mencendorfa nams - pašlaik muzejs - ir viena no Vecrīgas apbūves leģendām. Ēkai ir sena vēsture arī no pieminekļu aizsardzības viedokļa.

Jau 1969. gadā Latvijas PSR arhitektūras pieminekļu sarakstā objekts ņemts valsts aizsardzībā ar norādi, ka tas īpaši aizsargājams kā *ielas ainavā nozīmīga stūra ēka ar divslīpu kārnīņu jumtu un zelmini.* (...) Unikālais Vecrīgas nams uzmanību pievērsis arī turpmāk un šodien joprojām ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis.

Ilgas, sarežģītas un atklājumiem pilnas bija senās ēkas ceļš līdz tam, kāds tas ir šodien - gan no ārpuses, gan iekšpusē. Mencendorfa nams ir no divām ēkām sastāvošs komplekss. Tas sastāv no lielās mājas un tikpat vērtīga arhitektūras pieminekļa - mazās mājas Kungu ielā. Padomju laikā ēkās atradās komunālie dzīvokļi. Šajā kritiskajā brīdī - 1981. gadā pieņēma lēmumu objektu saglabāt un atjaunot, taču process nebija tik gluds, kā iecerēts. Pēc desmit gadus ilga pētnieciskā, radošā un mērķtiecīgā darba rezultātiem, kurus dzīvē īstenoja poļu firma *Pracownia konserwacji zabytków* (PKZ) arhitekta P. Blūma vadībā, vēsturiskā ēka publiskai apskatei atvērta 1992. gadā. Tieši P. Blūma fanātiskums un azarts ļāva ieraudzīt senās ēkas slēptās, bet vēl nezudušās vērtības. Atrasti seni sienu gleznojumi, kas attiecināmi baroka un klasicisma laikam, kompleksa lielākās ēkas otrais stāvs sniedz visbagātāko eļļas temperas glezniecības klāstu. Svētķu zāles sienu gleznojumi veido sižetiskas ainiņas un tajos jūtama franču gleznotāja Antuāna Vato (1684 - 1721) ietekme. Ne mazāka nozīme ēkas izpētes gaitā bija lietisķās mākslas izstrādājumu atradumiem - apgleznotu logu stikla lauskas, kas attiecināmas 17. gadsimta otrai pusei, proti, ar baroka laika motīviem. Būvgružu masā atrasti arī baroka un rokoko krāšņu podiņu fragmenti. Par unikālu atradumu uzskatāmi lielākās ēkas 1770. gados tapušo vītņu kāpņu fragmenti.

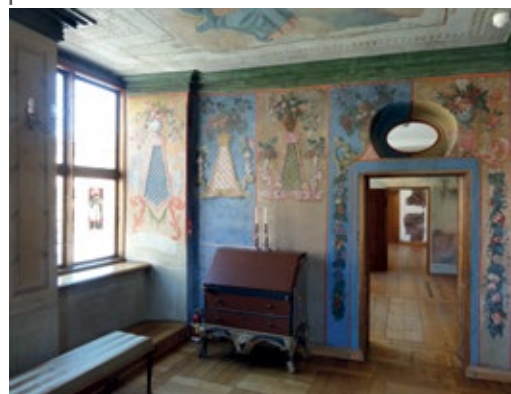
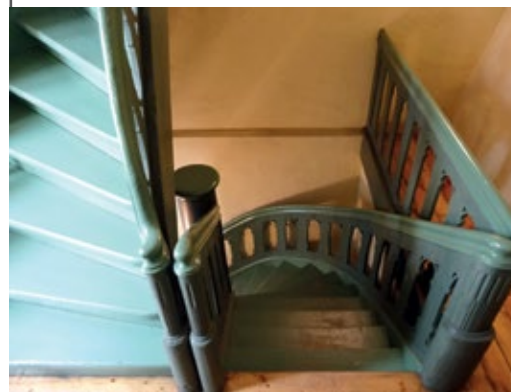
Šodien Mencendorfa namā pēc rūpīgas izpētes baudāms ir Viesu salons (18. gadsimts), Vato zāle ar 18. gadsimta interjeru, mājas saimnieka istaba ar griestu siju apgleznojumiem, Lielā viesu istaba ar 18. gadsimta beigu klasicisma interjeru u. c. Mencendorfa nama komplekss ir piemērs, kā, dažādām institūcijām pierādot vēsturiskā nama izcilo vērtību, panākts izcils rezultāts.

Jānis Zilgalvis

Izmantotā literatūra

Audere I. Mencendorfa nams Rīgā: Latvijas Universitātes žurnāla Latvijas vēsture fonds, 2002.

Attēli: A. Holms

KALNCIEMA IELAS APBŪVES ANSAMBLIS

Rīga, Kalnciema ielas posms no Baložu ielas līdz Melnsila ielai

Kultūras vērtību sargāšanai ir izmantoti arī dažādi starptautiski notikumi, kuri ar kultūras mantojuma saglabāšanu nav saistīti. Sakarā ar NATO samita organizēšanu 2006. gadā Rīgā, kādai augstai un ietekmīgai amatpersonai radās ideja nojaukt Kalnciema ielas vēsturiskās koka ēkas, kuras tika raksturotas kā grausti, kas bojā Rīgas tēlu. Nelielā atbildīgo amatpersonu komisijā, kuras uzdevums bija izvērtēt drošību un kārtību ceļa posmā no Rīgas Lidostas līdz Rīgas centram, tika iekļauts arī Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas vadītājs. Uz iecerēto nodomu mantojuma sargātāju atbilde bija: “ja NATO samita organizēšanai vajag skandālu, tad to var darīt, bet ja cienām kulturālas metodes, tad valstij jāiedod kaut neliels finansiāls atbalsts un vieta jāsakopj”. Ar kultūras ministres Helēnas Demakovas palīdzību izdevās pārliecināt valdību par to, ka Kalnciema ielas tēlu iespējams sakārtot, saglabājot vēsturiskās koka ēkas un restaurējot to ielas fasādes. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai no valsts budžeta Izdevās iegūt finansējumu. Tika izveidots Publiskās, privātās partnerības sadarbības modelis. Atjaunošanas darbā iesaistījās arī Latvijā pazīstamie arhitekti Zaiga Gaile un Pēteris Blūms. Šī aktivitāte bija būtiskākais virzītājspēks Kalnciema ielas kvartāla tālākai atjaunošanai. Ansamblim tika piešķirts valsts aizsargājama kultūras pieminekļa statuss, isā laikā tika veikta mērķtiecīga un profesionāli uzraudzīta ēku fasāžu sakopšana, un Kalnciema ielas posms pārvērtās, iegūstot kvalitatīvas vides tēlu. Mainījās daudzu cilvēku priekšstati par koka ēku vērtību un nozīmi. Kalnciema ielas tālākajā atdzimšanā būtiska loma ir brāļiem Kārlim un Mārtiņam Dambergiem. Kopā ar arhitekti Lieni Griezīti ir izdevies pārvērst šo vietu par Pārdaugavas sabiedriskās dzīves centru, kur notiek sestdienas tirgus, koncerti un citas aktivitātes. Senais smilšu ceļš no Rīgas uz Kurzemi ir pārvērties par intensīvi noslogotu satiksmes artēriju. Kalnciema ielas koka ēku apbūves posms ir kļuvis par Rīgas vizītkarti. Ikviens, kas ierodas Rīgā ar lidmašīnu, izbrauc cauri vēsturiskajam koka māju ansamblim un emocionāli tiek sagatavots pārsteigumam ko sniedz Vecrīgas panorāma, viena no izcilākajām UNESCO pasaules mantojuma vietās – Rīgas vēsturiskā centra vērtībām.

Juris Dambis

VECRĪGAS ARHEOLOĢISKAIS KOMPLEKSS

Rīga, starp 11. novembra krastmalu, Kr. Valdemāra ielu, Aspazijas un Basteja bulvāriem un 13. janvāra ielu

Vieta, kur sākās pilsēta - tā var dēvēt Vecrīgu ar daudzajiem arhitektūras un mākslas pieminekļiem, kas radīti un saglabāti daudzu gadsimtu garumā. Ikdienā pastaigājoties Vecrīgā, reti kurš iedomājas, ka tās zemē glabājas unikālas arheoloģiskas liecības par pilsētas veidošanos, attīstību un pilsētnieku dzīvi. Vecrīgas arheoloģiskā izpēte iesākās jau 1938. gadā un līdz ar pilsētas attīstību tā turpinās joprojām, atklājot aizvien jaunas, nozīmīgas liecības. Kultūrslāņa biezums Vecrīgā ir 3,5- 5 m biezs, bet Rīgas upes aizbērums vietā tā biezums ir pat 8 m. Senākās kultūrslāņa kārtas datējamas ne agrāk par 12. gadsimtu, lai gan atsevišķi senlietu atradumi norāda uz Rīgas apdzīvotības iespējamu sākumu jau 10. - 11. gadsimtā. Kultūrslāņa apakšējās kārtās zem Vecrīgas ēku pagrabiem ir labi saglabājušies 12.- 14. gadsimta koka apbūves, ielu segumu un Rīgas upes krasta stiprinājumu fragmenti, kā arī senāko pilsētas nocietinājumu un būvju mūru fragmenti. Alberta laukumā, kur atradās senā ostas vieta, 20. gadsimta 30. gados atklāts nogrimuša kuģa vraks, kura saglabājušās daļas atrodas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. 2021. gadā, rekonstruējot Rīgas pils senāko daļu – kasteli, M. Lūsena veiktās arheoloģiskās izpētes laikā pagrabā atklāja 13./14. gadsimta hipokausta krāsni, kas ir senākā, gandrīz pilnībā saglabājusies šāda veida krāsns Latvijā. Neapbūvētajās Vecrīgas daļās saglabāties arī 15. - 19. gadsimta kultūrslānis, kura izpētē atklāti daudzu nozīmīgu seno ēku plānojumi. Neraugoties uz plašajiem arheoloģiskajiem izrakumiem 20. gadsimtā, Vecrīgas baznīcās un ap tām joprojām ir senie apbedījumi. 2018. gadā Sv. Jēkaba katedrāles restaurācijas ietvaros notika arheoloģiskā izpēte A. Tomsona vadībā, kuras laikā atklāja ap 300 apbedījumus, kuru tālāka analīze sniegs informāciju par Rīgas latviešu iedzīvotāju dzīvi un demogrāfiju 16. gadsimtā.

1967. gadā par aizsargājamu arheoloģisku pieminekli tika noteikts kultūrslānis Vecrīgā, bet pašlaik Vecrīgas arheoloģiskais komplekss tiek saglabāts kā vienots arheoloģiskais piemineklis, kam papildus aizsardzību nosaka tā atrašanās UNESCO Pasaulē kultūras mantojuma objekta un arhitektūras pieminekļa "Rīgas pilsētas vēsturiskais centrs" teritorijā. Lielākais izaicinājums Vecrīgas arheoloģiskajam mantojumam pašlaik ir tā iespējas sadzīvot ar pilsētas attīstības plāniem.

Sandra Zirne

ŪDENSTORNIS

Rīga, Alīses iela 4

Alīses ielas ūdenstornis arhitektoniski mākslinieciskajā ziņā ir izteiksmīga jūgendstila laikmeta inženierbūve. Tas būvēts pēc Vilhelma Bokslafa projekta un ekspluatācijā nodots 1911. gadā, taču jau 1939. gadā piedzīvojis neparastu pārbūvi. Tā realizēta, paceļot ūdens tvertnes daļu augstāk, zem tās mūrējot balstošo daļu, vienlaikus saglabājot no sarkanajiem ķieģeļiem mūrētajā nesošajā sienā esošo rakstu. Torņa kopējais augstums ir 40 metru, tā ieeju rotā akmens portāls ar stilizētu Rīgas ģerboni, jumta spicē ir vējrādis ar stilizētu globusu.

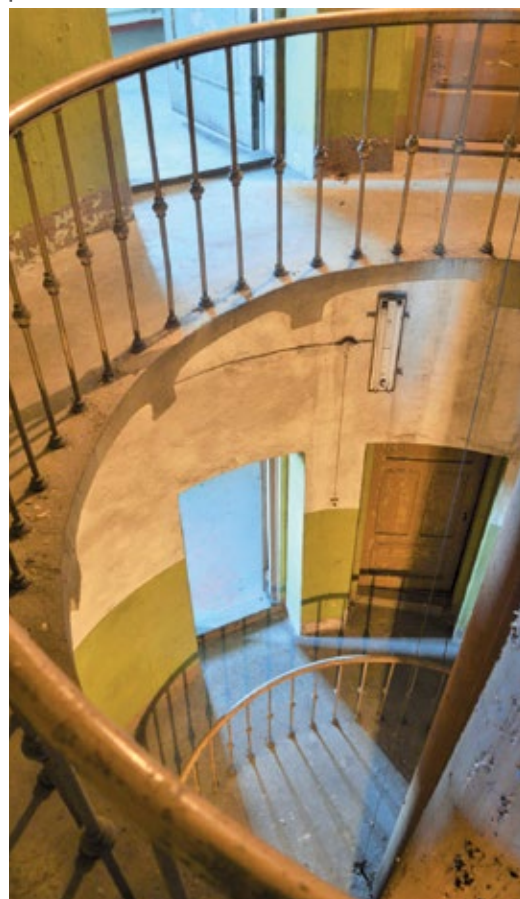
Restaurēts 2015. gadā stiprā vēja norautais vēja rādītājs. Vējrāža lodes tērauda stīpas un citas detaļas bija stipri korodējušas un nodilušas. Atjaunotais vēja rādītājs kā ūdenstornja neatņemama vērtība 2016. gada jūnijā tika nostiprināts sākotnējā vietā jumta smailē.

Ar savu izteiksmīgo siluetu kā Pārdaugavas vēsturiska dominante ūdenstornis turpina savu dzīvi, kaut zaudējis sākotnējo funkciju. Ūdenstornī izvietotais tehniskais aprīkojums arī noteica būves arhitektonisko veidolu, un tas ņemams vērā arī nākotnē, pasargājot kultūrvēsturiskā objekta esošās vērtības. Ūdenstornī saglabājušies vertikāli novietotie cauruļvadi ūdens rezervuāra uzpildīšanai un ūdens līmeņa regulēšanai, kniedēts liela apjoma metāla ūdens rezervuārs ar vītņveida metāla kāpnēm cauri rezervuāra centrālajai daļai. Risinot tā turpmākās izmantošanas jautājumus, jāņem vērā, ka funkcionāli ūdenstornis ir veidots kā inženierbūve ar visu tam piederošo tehnisko aprīkojumu. Mūsdienās šī inženierbūve Alīses ielā līdz ar saviem "brāļiem" Gaujas un Mazajā Matīsa ielā vairs netiek izmantota, jo zaudēta to funkcionālā nozīme pilsētas ūdensapgādes sistēmā, taču būves konstruktīvais risinājums pieļauj tās turpmāko ekspluatāciju.

Ūdenstorni, kuru liktenis šobrīd ir līdzīgs, joprojām tiek meklēts sabiedrības interesēm atbilstošākais izmantojums. Ir notikušas ideju diskusijas, kurās potenciālie īpašnieki paredzēja demontēt vairs nefunkcionējošās inženiertehniskās iekārtas. Pielāgojot Alīses ūdenstorni citai funkcijai, nepieciešams saglabāt ūdenstornja aprīkojumu kā kultūrvēsturisko vērtību, atjaunojot bojātos aprīkojuma elementus un eksponējot vēsturisko iekārtu būves jaunajā interjerā.

Dace Cebule

Attēli: D. Cebule, O. Mierīņš

REITERNA NAMS

Rīga, Mārstaļu iela 2/4

Abi dižākie Rīgas dzīvojamie nami – Dannenšterna un Reiterna – atrodas netālu viens no otra Mārstaļu ielā. Šie skaistie un lepnie nami celti 17. gadsimta pēdējā ceturksnī, un to greznās garenfasādes vērstas pret ielu. Tomēr atšķirīga ir abu namu situācija mūsdienās.

Diemžēl Dannenšterna nama sakarā nekāda rosība nav vērojama, un ir vienīgi jācer, ka pašreizējie īpašnieki izcilo kultūras pieminekli neaizlaidīs postā. Reiterna namā kopš 2012. gada rosās Latvijas 1. Rokkafejnīcas ļaudis. Iespējams, ka tas nav ideālākais izmantošanas veids, tomēr – ēka dzīvo. Neraugoties uz vairākiem Reiterna nama remontiem un pārbūvēm (lielākās – 1894. un 1907. gadā), kas, mainoties pilsētas saimnieciskajai dzīvei, iedzīvotāju sastāvam un prasībām, ļoti lielā mērā pārveidoja iekštelpu struktūru, fasādes kompozīcija un greznība cauri laikiem saglabājusies. 1985.–1989. gadā notika nama fundamentāla restaurācija, atjaunojot ne tikai sākotnējam celtnes izskatam maksimāli tuvu fasādes apdari un krāsojumu, bet arī veicot plašus restaurācijas darbus ēkas iekštelpās. Restaurācijas darbus izpildīja Polijas restaurācijas uzņēmums PKZ (šos burtus uz pelēcīga vairoga var joprojām šur tur Vecrīgā atrast). Restaurācijas firma uz Latviju atnāca kopā ar finansējumu no PSRS centrālajiem līdzekļiem (kā mēdza teikt – Maskavas naudu), objektu izvēle bija toreizējās Rīgas pilsētas arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas ziņā. Ēkas pirmsrestaurācijas izpēti veica Zinātniskās restaurācijas institūta speciālisti Pēteris Blūms, Liesma Markova un citi. Liesma Markova piedalījās arī restaurācijas projekta izstrādāšanā un restaurācijas darbu uzraudzībā, pievēršot uzmanību gan atgūto vērtību saglabāšanai, gan to kvalitatīvai restaurācijai. Visi atklājumi un atradumi tika izvērtēti un saglabāti, realizējot restaurācijas projektu. Ēkā tika izveidotas vairākas telpas sanāksmēm, izstādēm, kafejnīcai, arī administrācijai, jo bija paredzēts, ka ēku izmantos un apsaimniekos Žurnālistu savienība.

Elpa aizraujas, ieejot lielajā priekšistabā ar augstajiem griestiem un skaistajām kāpnēm, kas ved augšup. Katram ir iespēja baudīt šo senlaiku dižmanības iespaidu. Un, ja ne iemilēt, tad vismaz cienīt to.

Dace Čoldere

LATVIJAS NACIONĀLAIS TEĀTRIS

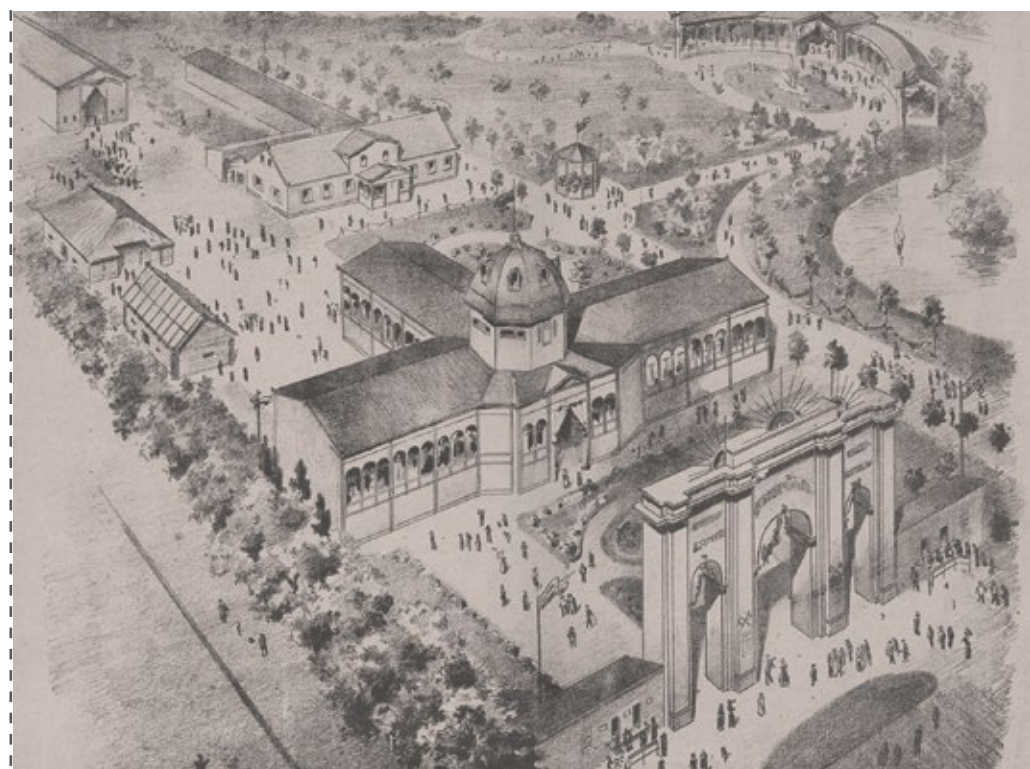
Rīga, Kronvalda bulvāris 2

Vairumam latviešu Latvijas Nacionālais teātris asociējas ar vietu, kur 1918. gada 18. novembrī tika proklamēta Latvijas valsts, vai arī ar Rūdolfa Blaumaņa lugu "Skroderdienas Silmačos", ar ko teātris jau kopš 50. gadu vidus neilgi pirms Jāņiem parasti slēdz sezonu.

Teātrim ir nozīmīga vieta arī Latvijas kultūras mantojuma saglabāšanas idejas attīstības kontekstā. Pirms teātra ēkas uzbūvēšanas (to cēla no 1899. līdz 1902. gadam pēc arhitekta Augusta Reinberga projekta kā Rīgas II pilsētas teātri) šeit atradās apmēram divus hektārus liela neapbūvēta teritorija, kur Rīgas pilsēta 1896. gadā atļāva veidot pagaidu paviljonus Latviešu etnogrāfiskās izstādes vajadzībām. Tās organizēšana tika saistīta ar Rīgā 1896. gada augusta pirmajās divās nedēļās notikušo Viskrievijas X arheoloģisko kongresu, kurā piedalījās vairāk nekā 600 dalībnieku no dažādām Eiropas valstīm un ASV, tostarp latviešu zinātnieki. Izstādes idejas autors bija vācbaltiešu mācītājs, latviešu senatnes pētnieks Augusts Bilenšteins, tās projektu izstrādāja latviešu arhitekts Konstantīns Pēkšēns un etnogrāfs Mikus Skruzītis. Izstādes materiālu vākšanā nozīmīga loma bija arī Rīgas Latviešu biedrībai, kas, izmantojot dažādu tolaik populāru latviešu valodā iznākošo laikrakstu starpniecību, aicināja sabiedrību aizdot vai dāvināt izstādei nepieciešamos eksponātus. Arheoloģiskā kongresa sagatavošanās laikā veikto arheoloģisko izrakumu liecības, kā arī izstādei un tās katalogam savāktie materiāli bija jauns un neatsverams zinātniskajā aprītē iesaistīts, Latvijas vēstures izziņāšanā joprojām noderīgs materiāls.

Par 1896. gada Latviešu etnogrāfisko izstādi un eklektisma stilā celtās Latvijas Nacionālā teātra ēkas arhitektoniskajām un mākslinieciskajām kvalitātēm informācija ir pieejama gan izdevniecības "Neputns" 2016. gadā izdotajā grāmatā "Latviešu etnogrāfiskā izstāde. 1896", gan daudzās mūsu pazīstamā arhitekta un Rīgas arhitektūras vēstures pētnieka akadēmiķa Jāņa Krastiņa publikācijās.

Jānis Asaris

Attēli: no Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes arhīva, no Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēkas Mišņa bibliotēkas sīkspiedumu krājuma (Latviešu etnogrāfiskās izstādes paviljoni. 1896. g.)

RĪGAS BRĀĻU KAPI

Rīga, Aizsaules iela 1B

Rīgas Brāļu kapi aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļauti 1967. gadā. Lai arī ansamblis tika pielāgots padomju režīma nosacījumiem, kultūras personībām tomēr izdevās tajā pieļaut tikai nelielus un atgriezeniskus pārveidojumus. Brāļu kapi Rīgā veltīti Pirmajā pasaules karā un Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušajiem karavīriem. 1914. gada 18. decembrī Rīgas dome ierādīja vietu karā kritušo apbedījumiem. Kad 1915. gada oktobrī pienāca ziņas par pirmajiem trīs kritušajiem strēlniekiem Tīrelpurvā, kapu plāns jau bija uzzīmēts. Ansambļa izveidošana notika divos posmos. Pirmais – līdz 1923. gadam, kad pēc Rīgas dārzu direktora Andreja Zeidaka projektiem tika izveidota kapu ainaviskā daļa ar galvenajiem pamatelementiem: Pārdomu ceļu, Varoņu terasi un iedziļināto kapulauku. Otrais – līdz 1936. gadam, kad pēc tēlnieka Kārļa Zāles ieceres kapi pārtapa par arhitektonisku, ainavisku un tēlniecisku ansamblī. 1920. gadā izveidoja Brāļu kapu komiteju, kas iemūžināja kritušo karavīru piemiņu un piesaistīja līdzekļus. 1925. gadā Rīgā, Gaujas ielā, tika uzcelta akmens apstrādes darbnīca ar tam laikam modernu akmens zāģēšanas iekārtu. Pirmās atklātās skulptūras bija “levainotais jātnieks” apbedījuma lauka malās. Centrālo, 22 metrus augsto grupu “Māte Latvija ar kritušajiem dēliem” atklāja 1929. gadā. Latvijas novadu heraldiskos tēlus uzstādīja 1931. gadā. 1934. gadā ansamblis bija jau gandrīz pabeigts, tajā bija iekārtots Svētās uguns altāris centrālajā terasē, izbūvēti četri lakonisku formu depozitāriji un ieejas vārti ar divu sērojošu senlatviešu jātnieku figūrām katrā pusē. Skulptūras darinātas no Allažu šūnakmens, ar tā plāksnēm apšūti arhitektūras apjomi un izveidots terases iekļājums. Brāļu kapu oficiālā atklāšanas ceremonija notika 1936. gada 11. novembrī.

Ansamblim piemīt spēcīga simboliska nozīme, modernās kustības laikmetam raksturīga vienkāršība un formu valoda, arhitektūras un mākslas sintēze sasaistē ar dārzu mākslu. Ansamblis ir nozīmīgs nacionālās identitātes un valsts neatkarības simbols, politisku un militāru ceremoniju vieta. Tas ir pirmais šāda veida ansamblis Eiropā. Tā restaurācija turpinās kopš 1988. gada. 2020. gada 11. jūnijā Latvijas Republikas Saeimā pieņēma Brīvības pieminekļa un Rīgas Brāļu kapu likumu.

Juris Dambis

RĪGAS VĒSTURISKAIS CENTRS

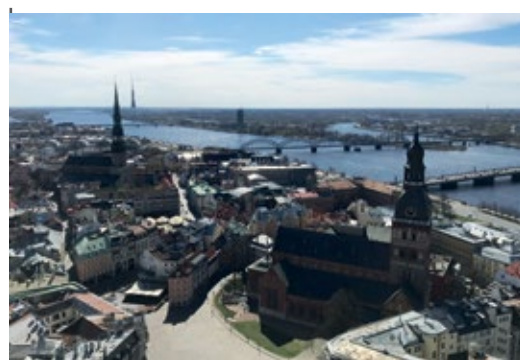
Rīga, Centra rajons

Kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas spējas visspilgtāk raksturo Rīgas vēsturiskais centrs. Tā vērtību izcelšana un aizsardzība ir bijis visgrūtākais un arī visveiksmīgāk risinātais izaicinājums. Rīgas vēsturiskais centrs kopš 1968. gada ir valsts nozīmes pilsēt būvniecības piemineklis. 1997. gada 6. decembrī tas iekļauts UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā. UNESCO Pasaules mantojuma komiteja ir atzinusi, ka Rīgas vēsturiskajam centram, ko veido samērā labi saglabājusies viduslaiku un vēlāko laiku pilsētas struktūra, ir ievērojama universāla vērtība un to rada viduslaiku apbūve, 19. gadsimta koka arhitektūra, jūgendstila arhitektūras daudzums un kvalitāte, kurai līdzīgas nav citur pasaulē.

Rīga ir dzīva Eiropas vēstures ilustrācija. Cauri gadsimtiem Rīga bijusi dažādu nozīmīgu notikumu un Eiropas tautu satikšanās krustpunkts. Jau 13. gadsimta vidū bija izveidojies Vecrīgas raksturīgais ielu tīkls un svarīgākās arhitektoniskās dominantes ar tām pakārtotu apbūvi. Laikposmā no 13. līdz 15. gadsimtam Rīga bija viena no Hanzas savienības pilsētām. 17. gadsimtā Rīga kļuva par nozīmīgu zviedru provinces pilsētu, 19. gadsimtā – par starptautisku ekonomiskās attīstības centru. Visbeidzot 20. gadsimtā Rīga sasniedza jūgendstila metropoles statusu. Rīgas semantika spilgti izpaužas vēsturiskā centra siluetā, kas vizuāli veido pilsētas koptēlu, mēroga, formu, horizontālo un vertikālo līniju attiecības, dabas un cilvēka radītās vides saskaņu.

Rīgas arhitektūras mantojuma saglabāšanai jau piecdesmit gadus ir pievērsta īpaša uzmanība. Gadu tūkstošu mijā Rīgas kultūras mantojums piedzīvoja ekonomisko spiedienu, tika apdraudētas izcilas vērtības, un varēja tikt zaudēts pilsētas vēsturiskā centra harmoniskais tēls. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai izdevās draudus uztvert kā izaicinājumu un tos pārvērst jaunā guvumā. Rīgai jau divdesmit gadus ir speciāls, stingrs likums attiecībā uz Rīgas vēsturiskā centra vērtību saglabāšanu, lēmumi tiek pieņemti demokrātiski un atklāti. Rīga nav sastingusi, tā pastāvīgi attīstās, vēsturiskās vērtības ļaujot papildināt arī ar kvalitatīvu mūsdienu arhitektūru un dizainu, kas veido jaunu mantojumu nākotnes sabiedrībai un raksturo mūsu laika cilvēka radošo garu un sabiedrības vitalitāti.

Juris Dambis

ĒKU ANSAMBLIS "TRĪS BRĀĻI"

Rīga, Mazā Pils iela 19

Ēku ansamblis "Trīs brāļi" kultūras pieminekļu aizsardzības darbam kalpo jau vairāk nekā 60 gadu un arvien vairāk veidojas par nozares kompetenču centru.

Daudzkārt pārbūvētā viduslaiku ēku grupa "Trīs brāļi" savu tagadējo veidolu ieguvusi pēc 1953.–1957. gada restaurācijas. Ēka Mazajā Pils ielā 17 ir vecākais mūra dzīvojamais nams Rīgā (15. gadsimta beigas). 1697. gadā tajā bijusi maiznīca. "Vidējais brālis" (1646) ir tipisks 17. gadsimta dzīvojamais nams. Tā fasādes un zelminis veidots ziemeļu renesanses manierisma formās un restaurēts pēc J. K. Broces 1785. gada zīmējuma. 1746. gadā veidotais ieejas portāls ar uzrakstu latīņu valodā "Soli Deo Gloria" ("Tikai Dievam slava") pārcelts no blakus esošās vecākas ēkas. Jaunākā un mazākā ēka (17. gadsimts) 1899. gadā pārbūvēta. Restaurācijas laikā visu triju ēku pagalmi apvienoti, sienās iemūrēti akmens portāli un vecākais Rīgas ģerbonis. Portālā, kas atceļojis no zudušās ēkas Melngalvju ielā 4, saglabājies uzraksts, kas tulkojumā nozīmē: "Tu būsi svētīts, ienākot šeit, un iziesi ar Dievu." Agrīnā padomju laika restaurācijas filozofija, kuru veidoja Latvijas pirmās brīvvalsts laikā izglītību ieguvušie speciālisti, paglāba ēkas no okupācijas varas apdraudējumiem. Restaurācijas laikā pievienotā substance šobrīd ir kļuvusi par ēku kompleksa aizsargājamo vērtību. Īpaši nozīmīgs ir fakts, ka jau restaurējot ēkas tika ieplānota to izmantošana kultūras mantojuma aizsardzības funkcijai. Kad 1993. gadā ēkas pārņēma Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, tās bija noplukušas un to stāvoklis liecināja par tradicionālo padomju stila saimniekošanu. Šobrīd šī vieta demonstrē autentisku kultūrvēsturisku vērtību saglabāšanu, vienkāršību, gaumi iekārtojumā un atvērtību. "Trīs brāļu" ansamblis ir ieguvis Eiropas mantojuma zīmi, kas apliecina, ka tas gan ar savu īpašo stāstu, gan ar tajā veikto visas Latvijas materiālā kultūras mantojuma saglabāšanas darbu ir unikāla kultūras mantojuma saglabāšanas liecība ne tikai Latvijā. Mājvieta "Trīs brāļos" kultūras pieminekļu aizsardzības nozarei ir kļuvusi par identitātes zīmi, šīs vietas īpašā aura veicina kultūras mantojuma aizsardzības darba produktivitāti un neatstāj vienaldzīgus arī apmeklētājus.

Juris Dambis

Attēli: J. Dambis, Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde

BRĪVĪBAS PIEMINEKLIS

Rīga, Brīvības laukums

Brīvības piemineklis aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļauts 1967. gadā, okupācijas apstākļos apliecinot kultūras mantojuma nozares speciālistu izveicību un nostāju. Brīvības piemineklis ir nozīmīgākais Latvijas valsts un Latvijas tautas neatkarības un brīvības simbols, kas celts par tautas saziemojumiem, un tajā saņemts izcilis tēlniecības un arhitektūras kopdarbs. Pieminekli pēc ilgām diskusijām uzbūvēja 1935. gadā (tēlnieks Kārlis Zāle, arhitekts Ernests Štālbergs, mākslas metālkalēji Ragnārs Mirsmēdens, Arnolds Naika un Jānis Zibens, tēlnieki Mārtiņš Šmalcs un Nikolajs Rambaks, akmeņkaļi Viktors Koļesņikovs, Alfrēds Rullis un Eduards Jākobsons).

Ideja veidot brīvības cīņās iegūtās neatkarības piemiņas vietu radās 1921. gadā. Notika četri ideju konkursi – 1922., 1923./1924., 1925. un 1929./1930. gadā. 1927. gadā izveidoja Brīvības pieminekļa komiteju, kas bija atbildīga par pieminekļa celtniecības organizēšanu. 1931. gadā nolēma pieminekli būvēt Brīvības bulvārī, kur tolaik atradās Pēterā I pieminekļa postaments. Brīvības pieminekļa pamatakmens tika ielikts īpašā ceremonijā 1931. gada 18. novembrī. Autoru piedāvātā pamatideja bija pieminekli veidot arhitektoniski organizētā telpā ar daudzu figurālu tēlu kompozīciju. Piemineklis ir 42 metrus augsts, sastāv no divpakāpju granītā veidota pamatapjoma un travertīna obeliska ar kaparā kaltas figūras noslēgumu, kura paceltās rokās tur trīs zeltītas zvaigznes. Pieminekļa atklāšana 1935. gada 18. novembrī izvērtās par visas tautas svētkiem. Pieminekļa telpiskais izveidojums izceļas ar skaidrību, skulpturālajām formām, saskanīgu materiālu lietojumu un krāsu tonalitāti.

Pateicoties kultūras nozares personībām, Brīvības piemineklis izturēja padomju okupācijas laiku un netika papildināts ar padomju simboliku. Tam bija būtiska loma Latvijas neatkarības atjaunošanas laikā. Pieminekļa restaurācija notika 1980.–1981., 2001., 2013. un 2017. gadā. 2020. gadā Latvijas Republikas Saeima pieņēma Brīvības pieminekļa un Rīgas Brāļu kapu likumu, kura mērķis ir nodrošināt Brīvības pieminekļa un Rīgas Brāļu kapu kā Latvijas nacionālās neatkarības izcīnīšanas, valstiskās identitātes un nacionālās pašapziņas simbolu, izrādot cieņu Latvijas tautas svētvietām.

Juris Dambis

Attēli: J. Dambis

MEŽAPARKS

Rīga, pilsētas Ziemeļu rajons

Mežaparks ir viens no zīmīgākajiem pilsēt būvniecības pieminekļiem Latvijā, kā arī viena no lielākajām dārza pilsētas teritorijām Baltijā un viens no pirmajiem 20. gadsimta sākumā populārās dārzpilsētas idejas iemiesojumiem Eiropā¹.

Apbūves pamatprincips bija radīt veselīgu dzīves vidi, izveidojot dabiskā zaļumu masīvā iekļautu savrupmāju rajonu, nepieļaujot tajā ražotnes². Konceptija radās kā reakcija uz straujo pilsētu urbanizāciju un industrializāciju. Tika noteikti vairāki normatīvi attiecībā uz apbūvi³.

Mežaparka kā jaunas tipoloģiskās grupas – pilsēt būvniecības pieminekļa – aizsākumi ir 1978. gadā, kad stājās spēkā likums “Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu”, kā saglabājamās vērtības nosakot apbūves plānojuma struktūru, telpiskos risinājumus, ainavu, mērogu, apzaļojumu sistēmu, seno celtnu konstrukcijas, reljefu u. c.⁴ 1995. gadā tika izdota Kultūras ministrijas pavēle par Latvijas Republikas valsts un vietējās nozīmes arhitektūras un pilsēt būvniecības pieminekļu saraksta apstiprināšanu, ar kuru valsts aizsardzībā tika iekļautas vēsturiskās celtnes arī atsevišķi⁵. Iekļaujot Mežaparku valsts kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmā, izdevās nodrošināt tā tiesisku aizsardzību un dažādo vērtību saglabāšanu.

Dārzu pilsētu kustībai un mūsdienās popularitāti iemantojušām zaļo pilsētu ideoloģiskajām vēsmām saskatāmas līdzības. Abas kustības atzīst zaļo zonu nozīmi dzīves kvalitātes uzlabošanā. Mežaparks kā izcila kultūrvēsturiska liecība, par spīti 20. gadsimta sociālpolitiskajiem apstākļiem, saglabājies kā autentisks, vienots veselums, kas spēj nodrošināt bagātīgu dzīves vides kvalitāti.

Oskars Mieriņš

Izmantotie avoti:

¹ Krastiņš J., Rīgas centrs – pilsēt būvniecības piemineklis. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa, Nr. 1 (01.01.1994.).

² Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes tīmekļa vietnē pieejams dokuments “Pilsēt būvniecības piemineklis – Mežaparks”, 15. lpp. – https://www.nkmp.gov.lv/petijumi/mezaparks1_0.pdf

³ Turpat, 15. lpp.

⁴ Sast. Jēkabsons Ģ. (arhitektūra), Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts. Rīga: Avots, 1984.

⁵ Latvijas Republikas Kultūras ministrijas 1995. gada 13. februāra pavēles dokumenta kopija. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes arhīvs.

KOMĒTFORTA DAMBIS

Rīga, Daugavgrīva

“Nožēlojamās drupas” – liecība par pirmajiem mēģinājumiem mainīt Daugavas gultni ostas attīstības vajadzībām un vienīgais objekts, kas saglabājies no 18. gadsimta beigās realizētā grandiozā upes gultnes regulēšanas projekta – Komētforta dambis.

Komētforts, tā dēvēts komētai līdzīgā apveida dēļ, tapis 1765.–1767. gadā pēc inženiera G. E. Veismana projekta sākotnēji Daugavas labajā krastā. Tas ir hidrotehnisko un fortifikācijas būvju komplekss, no kura atzarojas hidrotehniska būve – dambis, kas nosacīti sastāv no divām daļām: Daugavas rietumu gultnes noslēdzošā dambja un pirmā jūras dambja jeb mola. Mainoties Daugavas ietekas gultnei, izmainījās arī piekļuve Rīgas ostai un piestātnēm. To ievērojot, 1782. gadā sāka būvēt molu no Daugavgrīvas cietokšņa uz Komētfortu, kas pēc upes grīvas regulēšanas darbiem nu jau atradās Daugavas kreisajā krastā.

Komētfortam bija militāri stratēģiska nozīme Rīgas ostas aizsardzībā 19. gadsimta beigās un līdz Pirmā pasaules kara sākumam. Neraugoties uz kara postījumiem, Komētforta apkaime bija viens no stratēģiski vissvarīgākajiem punktiem 1919. gadā Latvijas Neatkarības kara laikā.

21. gadsimta sākumā Komētforta pastāvēšanai nopietnu apdraudējumu radīja SIA “Baltic Oil Terminal” attīstības plāni. Iesaistoties Vides aizsardzības klubam, notika objekta izpēte, un 2002. gadā tam noteica jaunatklāta kultūras pieminekļa statusu, kas neatkarīgi no īpašumtiesībām nodrošina potenciālā kultūras pieminekļa aizsardzību uz sešiem mēnešiem. Tās laikā kultūras pieminekļu aizsardzības speciālisti kopā ar ekspertiem veica padziļinātu papildu izpēti gan dabā, gan arhīvos.

Pavērsiens izraisīja plašu rezonansi. Kāds uzņēmējs medijos Komētfortu nosauca par “nožēlojamām drupām”, paužot, ka aizsardzības statuss izmantots kaitnieciski, liekot šķēršļus ostas attīstībai. Iesaistījās arī tābrīža kultūras ministre Helēna Demakova, norādot, ka uzņēmējdarbības plāni un pilsētas attīstības ieceres jāsabalansē ar valsts kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanas interesēm.

Lai arī ir bijuši vairākkārtēji mēģinājumi pārveidot Komētforta dambja teritoriju, kultūras pieminekļa statuss ir nodrošinājis šīs unikālās hidrotehniskās būves turpmāku saglabāšanu, līdz tiks atrasts labākais risinājums tā turpmākai izmantošanai.

Sandra Zīme, Ieva Marta

LIELĀ ĢILDE

Rīga, Amatu iela 6

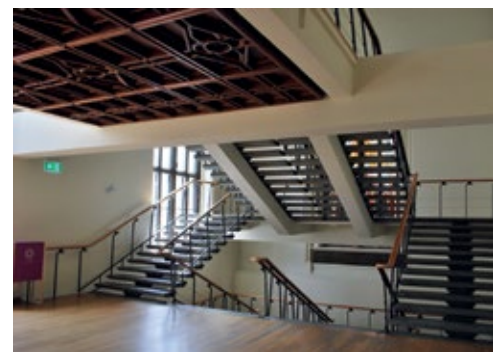
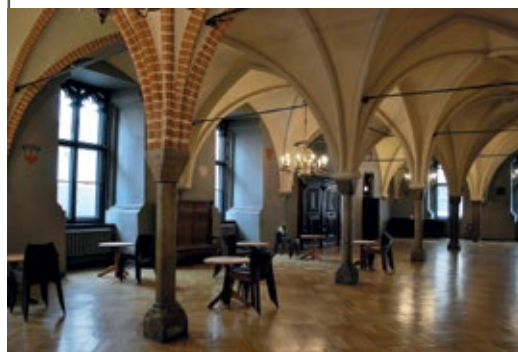
Lielā (Tirgotāju jeb Sv. Marijas) ģilde ir neogotikas ēku ansambļa sastāvdaļa, kuru tā veido kopā ar Mazā (Amatnieku jeb Sv. Jāņa) ģilde un Lielās ģildes dzīvokļu un biroju ēka franču vēlinās gotikas formās (1902 – 1904., arh. V. L. N. Bokslafs). Šodien ēkas apjomā integrēti dažādu būvperiodu gaitā tapuši vērtīgi uzslāņojumi, sadūrušās un sakausējušās laikmetīgās prasības ar nepieciešamību saglabāt vēsturiskās vērtības. Šie procesi ir devuši vietu un laiku ēkas daļējai izpētei un vērtību apzināšanai, to sakārtošanai.

Lielā ģilde bija viena no pirmajām sabiedrisko ēku jaunceltnēm pilsētā (1853 – 1859., arh. K. Beine) vēl pirms cietokšņa vaļņu nojaukšanas. Ēka ir viens no izcilākajiem neogotikas pieminekļiem Rīgā un labi iederas viduslaicīgajā pilsētvidē. Tās rašanās nebija vienkārša – vairāki konkursi, ieceres un to noraidījumi. Būtiski bija tas, ka ceļot jauno ēku tika saglabāts t. s. Līgavas kambaris jeb Kamīna zāle (1521) un vecā sapulču zāle – Minsteres istaba (ap 1330). Arī tā bija pietāte pret kultūrvēsturisko mantojumu, kura izpaudās jau 19. gadsimtā. Līdzās Minsteres istabai atrodas plaša sanāksmju telpa – Baltā zāle, kuras lēzenās velves un graciozās kolonnas piešķir telpai īpašu noskaņu. No šīs zāles koka kāpnes veda uz Lielo zāli. 1936. gadā šī zāle, radot krāšņu interjeru, tika piemērota sabiedriskiem pasākumiem.

Diemžēl, 1963. gadā ēkas iekštelpas daļēji gāja bojā ugunsgrēkā. Šobrīd Lielā zāle ir tikai rekonstrukcija (1965., arh. M. Ģelzis, V. Savickis, J. Kārklīņš). Pēc ugunsgrēka zudušās daļas tika nolemts atjaunot atbilstoši savam laikam, nevis kopējot bijušo. Ēka piemērota koncertzāles vajadzībām, un ieguva augstvērtīgus modernisma laika uzslāņojumus. Tā bija novatoriska pieeja, kuru atbalstīja lielākā daļa speciālistu un ekspertu.

Lielā ģilde jau izsenis ir pievērsusi pieminekļus sargājošo institūciju uzmanību, un arī pašreiz tā ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Turpinās darbs, izstrādājot Lielās Ģildes atjaunošanas un pārbūves ieceres, kuras paredzēts realizēt tuvākajos gados. Sadarbojoties kultūras mantojuma aizsardzības, nozaru speciālistiem un ekspertiem ar projekta veidotājiem, tiek meklēti risinājumi, kas nosargātu esošas saglabājamās vērtības un veicinātu jaunu augstvērtīgu kvalitāšu pienesumu.

Jānis Zilgalvis, Gundega Eihe

ZEMGALE

DAUGMALES PILSKALNS AR SENPILSĒTU

Ķekavas novads, Daugmales pagasts, pie Tičiem un Pukstiņiem Daugavas kreisajā krastā

Par Rīgu krietni senākais Daugmales pilskalns, kuru 30. gados Pieminekļu valde salīdzinājusi pat ar Troju, kompleksā ar senpilsētu un senkapiem ir valsts nozīmes arheoloģiskais piemineklis. Būdam apdzīvots no 2. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz 13. gadsimtam, tas ir viens no ievērojamākajiem Latvijas senvietu kompleksiem. Pēdējā uzplaukuma periodā 10.–12. gadsimtā Daugmale bijusi galvenā Daugavas lejteces osta ūdensceļā no varjagiem uz grieķiem un nozīmīgs tirdzniecības un amatniecības centrs.

Daugmales pilskalns ierīkots zemesragā, kas izveidojies pie Varžupītes ietekas Daugavā. To no apkārtnes dienvidu un austrumu pusē norobežo 8–10 metrus augstā upītes grava, ziemeļu pusē – 20–25 metrus augstais un kraujais Daugavas krasts. Rietumu pusē, kur trūkst dabisku šķēršļu, izveidots apmēram 80 metru garš un līdz septiņiem metriem augsts valnis. Uz austrumiem un rietumiem no pilskalna tam pieslēdzas apmetnes. Komplekss ir arheoloģiski plaši pētīts, nozīmīgākie arheoloģiskie izrakumi veikti 20. gadsimtā Valdemāra Ģintera, Vladislava Urtāna, Arņa Radiņa un Gunta Zemīša vadībā. Arheoloģisko izrakumu laikā atklātas dzīvojamās un saimniecības ēkas ar akmens un māla krāsnīm, maltuve, podniecības ceplis, rotkaļu darbnīcas, dzelzs ieguves krāsns, aka un citas nozīmīgas liecības.

Jau 1923. gadā Pieminekļu valdes ekspedīcija konstatēja, ka kara laikā raktās tranšejas ir stipri nopostījušas virsējos slāņus. Pēc Rīgas HES darbības uzsākšanas 1974. gadā Daugmales pilskalns palika pašā ūdenskrātuves krastā, kas izraisīja pilskalna nogāzes eroziju. Pārvaldes arhīva materiālos redzams, ka vietējie iedzīvotāji nograutajos krastos salasījuši ne mazumu vērtīgu arheoloģisko priekšmetu. Lai novērstu eroziju, meklēti dažādi risinājumi, kā optimālo izvēloties tehniskā ceļa izbūvi, nostiprinot pilskalna pakāji pie ūdenskrātuves.

Pilskalna kultūrlānis vēsta par vairāk nekā divtūkstoš gadu ilgu attīstību, taču pieminekļu aizsardzības vēsturē tā vērtību saglabāšana pastāvīgi bijusi saistīta ar jauniem izaicinājumiem. Mūsdienās ne mazums bojājumu nodara arī apkārtnes iedzīvotāji, kuri ar mototransportu izbraukā pilskalna vaļņus. Daugavas tirdzniecības ceļus aizstājot mūsdienu infrastruktūrai, Daugmales senvietu kompleksa saglabāšanā izaicinājumu rada dzelzceļa līnijas "Rail Baltica" izbūve – viens no tās Daugavas šķērsojumiem plānots netālu no arheoloģiskā pieminekļa teritorijas.

Sandra Zīme, Ieva Marta

RUNDĀLES PILS ANSAMBLIS

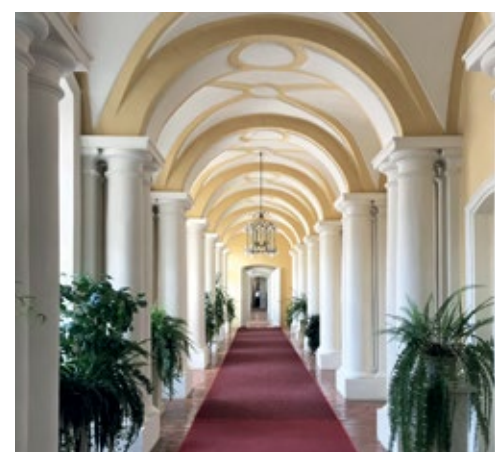
Pilsrundāle, Rundāles pagasts, Bauskas novads

Rundāles pils atjaunošana ir viens no spilgtākajiem, veiksmīgākajiem un konsekventākajiem ilgtermiņa zinātniskās restaurācijas piemēriem Eiropā. Rundāles pils pazīstama kā lielākais un greznākais muižas ansamblis Latvijā, daudzu izcilu mākslas un kultūras vērtību krātuve. Pils projektu Krievijas galma arhitektam Frančesko Bartolomeo Rastrelli (1700–1771) pasūtīja grāfs Ernsts Johans Bīrons (1690–1772), vēlākais Kurzemes hercogs. Pils celtniecība sākta 1736. gadā. 1971. gadā dibināts Rundāles pils muzejs, 1981. gadā apmeklētājiem atvērtas pirmās restaurētās telpas. Visa pils ansambļa restaurācija pabeigta 2014. gadā. Kā būtiska ansambļa sastāvdaļa ir rekonstruēts regulārais franču tipa parks.

Rundāles pils atjaunošana ir bijusi izaicinājums kultūras mantojuma saglabāšanas idejas attīstībai. Skaidra koncepcija un vīzija procesa sākumā, centieni restaurācijā sasniegt augstāko kvalitāti, neskriet līdzī modei, bet ar stabilu, nemainīgu un konsekventu pieeju pilnībā respektēt unikālu baroka laika vērtību – tas viss ir vainagojis ar izcilām panākumiem. Atbilstoši laika garam ir uzburta laikmeta noskaņa, sajūtu pasaule un panākta materiālā un nemateriālā mantojuma vērtību vienotība. Rundāles pils ir ne tikai izcils baroka laika arhitektūras un mākslas piemineklis, bet arī muzejs šā jēdziena visdziļākajā izpratnē. Pils ansamblis un parks ir galvenie muzeja eksponāti, kam pakārtots viss pārējais. Padomju laikā no bojāejas glābtās pamesto baznīcu apdraudētās kultūras vērtības, kas ieguva patvērumu muzeja krātuvēs, liecina par muzeja komandas misijas apziņu. Nemitīgs zinātniski pētnieciskais darbs, bagātīgās un konceptuāli skaidrās izstādes, neaizmirstamie baroka laikmeta garā organizētie pasākumi veido muzeja mūsdienu modeļa spēcīgu redzējumu. Rundāles pils atjaunošanā nekas nav bijis nejaušs, viss ir pārdomāts, sajūsmas un apbrīnas vērts – skaistums, harmonija, vērtību kopuma radītā noskaņa neatstāj vienaldzīgu nevienu apmeklētāju.

Panākumi Rundālē ir personību ietekmes apliecinājums. Vairāk nekā piecdesmit gadu ar entuziasmu papildījis komandas darbs, kurā vadošā loma pieder izcilai personībai – Imantam Lancmanim, ir radījis augstāko restaurācijas skolu un kvalitātes standartus.

Juris Dambis

KOKNESES PILSDRUPAS

Aizkraukles novads, Koknese

Pie Pērses ietekas Daugavā celtās Kokneses mūra pils drupas ir komplekss vēstures piemineklis, kas sevī apvieno daudzas atšķirīgas, bet reizē arī savstarpēji saistītas vērtības. Kā vairums Latvijas viduslaiku pilsdrupu, tās 20. gadsimta laikā nogājušas ceļu no visa vāciskā mantojuma nolieguma līdz sabiedrības iesaistei pilsdrupu saglabāšanā un svarīgam pagrieziena punktam visas tautas vēsturē.

Mūra pils celta kādreizējā, jau kopš 1. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras apdzīvotajā latgaļu pilskalnā, kas 10.–13. gadsimtā attīstījās par nelielas feodālas valsts militāru, politisku un saimniecisku centru. Vēstures avotos minēts Kokneses valdnieks Vetseke, kurš, nonākot konfliktā ar krustnešiem, 1209. gadā nodedzinājis koka pili un devies uz Krievzemi. Tajā pašā gadā pēc bīskapa Alberta rīkojuma sāka Kokneses mūra pils celtniecība, kas vēlāk nonākusi dažādu politisku un militāru notikumu epicentrā. Jau 13. gadsimta beigās Koknese ieguva pilsētas tiesības un kļuva par vienu no nedaudzajām Latvijas pilsētām Hanzas savienībā. 15. gadsimtā pils bija viena no trim Rīgas arhibīskapa galma pilīm, kopš 17. gadsimta tā bija iesaistīta vairākos karos, līdz Lielā Ziemeļu kara laikā, 1701. gadā, sakšu karaspēka vadība lika pili uzspriecināt.

Gadu simtiem Kokneses pilsdrupas bija ainaviski neatņemami saistītas ar tās apkārtnē īpaši gleznaino Daugavas ieleju un pašlaik zem ūdens esošo dabas retumu – Staburagu. Vēsturiski pilsdrupas pacēlās 40 metru augstumā virs Daugavas līmeņa, bet pēc Pļaviņu ūdenskrātuves uzplūdināšanas 1965. gadā visa ieleja pazuda Daugavas dzelmē, ūdeņiem skalojoties pašā pilsdrupu pakājē. Pieauga risks, ka pilsdrupas varētu iegāzties Daugavā. Astoņdesmitajos gados sākās krastu nostiprināšana, kas deviņdesmitajos gados turpinājās ar pamatu konservāciju un bieza betona vairoga izbūvēšanu, ļaujot šo svarīgo vēstures liecību saglabāt nākotnei.

Kokneses pilsdrupas ir liecinieces svarīgam pagrieziena punktam kultūras mantojuma sistēmas darbā. Trešās atmodas procesi 20. gadsimta 80. gados lielā mērā sākās ar cīņu par Daugavas vēsturiskās kultūrainavas un tās krastos esošo dabas un kultūras vērtību saglabāšanu. Visos tā laika notikumos liela loma bija vietējās sabiedrības aktīvai iesaistei, kā arī mantojuma nozares ekspertu padomiem, atbalstam un vienotībai.

Atis Artmanis, Jānis Asaris

TĒRVETES PILSKALNA ARHEOLOĢISKAIS KOMPLEKSS

Dobeles novads, Tērvetes pagasts, Tērvete

Tērvetes pilskalna arheoloģiskais komplekss ietver Tērvetes pilskalnu ar divām priekšpilīm, Svēto kalnu, senpilsētu, Putnu kalnu, Klosterkalnu un Livonijas ordeņa laika pilsdrupas. Tērvetes vārda atpazīstamību nodrošinājuši mantojuma sargi – arheologi, kuri veikuši plašus arheoloģiskos izrakumus, iepazīstinot sabiedrību ar šā kompleksa vēsturi un attīstības gaitu.

Visagrāk datējamais piemineklis Tērvetes arheoloģiskajā kompleksā ir Klosterkalns (kā nocietināta apmetne tas ir izmantots 1. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras otrajā pusē). Centrālais objekts šajā teritorijā ir Tērvetes pilskalns (1. gadu tūkstotis pirms mūsu ēras – 13. gadsimta beigās). Tērvetes pilskalns Latvijā atpazīstams kā varens zemgaļu centrs baltu apdzīvotajās teritorijās, kas līdz pat 13. gadsimta beigām cīnījās par savu politisko un ekonomisko neatkarību. Pilskalnam piesaistītie objekti ir tā priekšpilis, senpilsēta, Putnu kalns, kā arī Svētais kalns (Zviedru kalns), kuram, iespējams, bijusi sakrāla funkcija un kurā atradies arī ordeņa laikā celts cietoksnis. Arheoloģiskā kompleksa ainavā patlaban redzami mūri ir Kurzemes hercogistes laikā atjaunotā mūra pils, kuru dēvē par Kalnamuižu.

Tērvetes arheoloģiskā kompleksa aizsardzībā svarīgs bija Pieminekļu valdes darbības posms. Arheoloģiskais mantojums tika izvirzīts kā prioritāte, ko noteica Pieminekļu valdes vadošās personas, kas pārsvarā bija arheologi. Svarīga ir bijusi vēstures pētnieka Ernesta Brastiņa veiktā Tērvetes pilskalna un tā tuvākās apkārtnes pieminekļu apmeklēšana un uzmērošana. Lai gan nelieli izrakumi arheoloģiskajā kompleksā notikuši jau kopš 19. gadsimta beigām, plaši pētījumi veikti 1951.–1960. gadā un turpinājušies arī vēlāk padomju periodā.

Pētnieku ieguldītais darbs šajā objektā ir neizmērojams. Pirms tam par šo arheoloģisko kompleksu un galvenokārt par Tērvetes pilskalnu bija zināmi pārsvarā tikai uz hronikām balstīti nostāsti, taču līdz ar ekspedīciju pētījumiem tika atzīts, ka Tērvetes pilskalns ir ievērojamākais Rietumzemgales pilskalns. Pētnieku darbs šā kompleksa izpētē ir vairojis vietas popularitāti, un tādā veidā – apvienojot zinātnieku darbu un pašas vietas vizuālo unikalitāti – izdevies veiksmīgi saglabāt šo vietu un ainavu kā kultūrvēsturiski svarīgu objektu, kā arī stiprināt mīlestību uz kultūras mantojumu.

Ildeze Milgrāve

STRŪVES ĢEODĒZISKAIS LOKS

Jēkabpils novads, Jēkabpils, "Strūves parks"

Madonas novads, Sausnējas pagasts, "Ziestu kalns"

Strūves ģeodēziskais loks, sākotnēji piederīgs pie topogrāfijas un ģeodēzijas nozares, ir tipoloģiski unikāla kultūras mantojuma daļa, kas kļuvis par Eiropas valstu sadarbības paraugu. Tērbatas Universitātes profesora Frīdriha Georga Vilhelma Strūves vārdā nosauktais 2820 kilometru garais ģeodēziskais loks ir triangulācijas uzmērīšanas ķēde, kas stiepjas aptuveni pa 26° meridiānu no Hammerfestas Norvēģijas ziemeļos līdz Izmailas apkārtnē Ukrainā.

Meridiāna loka uzmērīšanas darbi veikti no 1816. līdz 1855. gadam ar nolūku pārbaudīt platuma grādu nemainīgumu – vai to vērtība pie ekvatora ir tāda pati kā pie zemes poliem. Kā izcila zinātnes un tehnikas attīstības liecība un pirmais tādas precizitātes zemeslodes mērījums 2005. gadā Strūves ģeodēziskais loks tika iekļauts UNESCO Pasaules kultūras un dabas mantojuma sarakstā. No 16 Latvijas teritorijā esošajiem loka punktiem UNESCO Pasaules kultūras un dabas mantojuma sarakstā ir iekļauti divi – "Jēkabpils" un "Sestukalns", valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā – septiņi punkti. Strūves loks joprojām kalpo arī savam sākotnējam mērķim un ir iekļauts daudzu valstu ģeodēzisko punktu tīklā.

Strūves loka punktu iekļaušana aizsargātā kultūras mantojuma kopumā saistāma ar izaicinājumu, jo sabiedrībai būtiski aspekti ir publiskā pieejamība un iespēja fiziski aplūkot objektu. Dabā liela daļa Strūves loka punktu nav saglabājušies vai atrodas nomaļās, grūti pieejamās vietās. Lai situāciju uzlabotu, notiek sadarbība ar pašvaldībām, kuru teritorijā punkti atrodas. Kopš 2006. gada notikuši labiekārtošanas darbi "Jēkabpils" punktā, 2018. gadā, iesaistoties toreizējam Latvijas Republikas aizsardzības ministram, rekonstruēts jaunprātīgi iznīcinātais punkts "Arbidāni", 2020. gadā labiekārtots punkts "Bristene".

Punktu pārraudzību Latvijā veic Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra sadarbībā ar Nacionālo kultūras mantojuma pārvaldi. Eiropas mērogā to dara speciāla koordinēšanas komisija, kurā ietilpst visu iesaistīto valstu pārstāvji. Šī komisija kalpo kā platforma dažādu nozaru un dažādu organizāciju tuvināšanai, lai, iesaistot iespējami plašāku cilvēku loku, meklētu labākos veidus, kā saglabāt šo unikālo zinātnes pieminekli, kā arī izstrādātu vienotus tā apsaimniekošanas principus.

Atis Artmanis

JELGAVAS PAREIZTICĪGO KATEDRĀLE

Jelgava, Akadēmijas iela 12

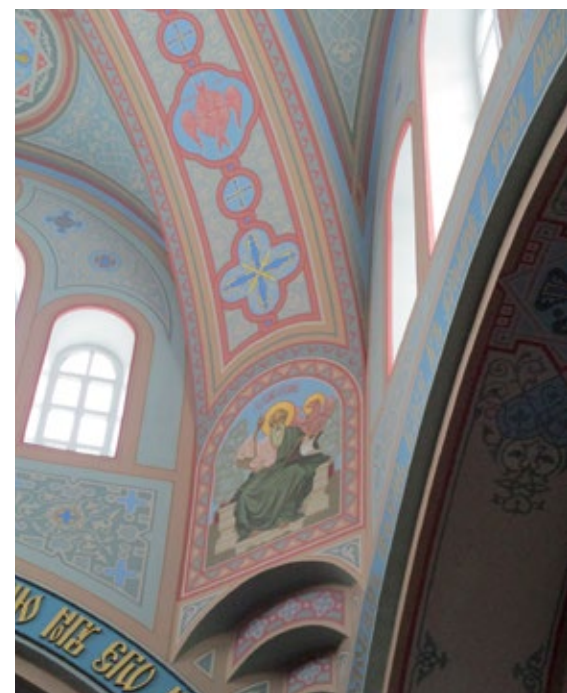
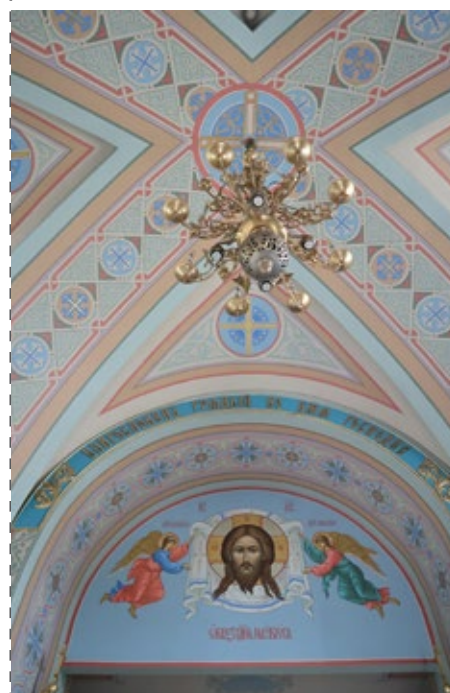
Jelgavas Sv. Simeona un Sv. Annas pareizticīgo katedrāle, kas turpina kalpot savai funkcijai arī mūsdienās, ir pieminekļis sabiedrības, kultūras aizsardzības institūcijas un nozares ekspertu spējai nosargāt kultūras mantojumu pat bezcerīgos apstākļos.

Pēc Frančesko Bartolomeo Rastrelli projekta 1780. gadā celtais dievnams pārbūvēts 19. gadsimta beigās pēc arhitekta Nikolaja Čagina projekta, saglabājot Rastrelli projektētās baznīcas pamatus, mūrus un altāra daļu. Katedrāle smagi cieta Otrajā pasaules karā un piedzīvoja vairākus nojaukšanas plānus, pirmo – 1957. gadā.

Eksperti – Rundāles pils muzeja kolektīvs – meklēja argumentus, lai katedrāli saglabātu. Muzeja speciālistes Valdas Vilītes četrus gadus ilgje Maskavas, Ņeņingradas un Rīgas arhīvu fondu pētījumi rezultējās ar panākumiem, un atrastie Jelgavas katedrāles projekta un būvniecības dokumenti kļuva par galveno pierādījumu pieminekļa glābšanā. Teju īstenojās nojaukšanas mēģinājums 1983. gadā – pa baznīcas perimetru jau bija izurbti caurumi, kur ievietot sprāgstvielas. Par spraigajiem notikumiem liecina Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes arhīvā esošā baznīcas lieta, kurā glabājas arī LPSR Kultūras ministrijas apspriežu protokoli par baznīcas saglabāšanu, tajos lasāms Imanta Lancmaņa teiktais – baznīcas projekta autors ir Rastrelli. Sēdēs pieņemti lēmumi par celtnes saglabāšanu un iekļaušanu pieminekļu sarakstā. 1984. gadā izstrādāts baznīcas izmantošanas tehniskais slēdziens (skīču projekts), bet, kā lasāms arhīva materiālos, pilsētas izpildkomiteja atteicās restaurēt baznīcu, atbildot – “Pieņemts zināšanai”.

Katedrāle nosargāta, pateicoties nozares ekspertu un patriotu neatlaidībai un sabiedrības atbalstam. Īpaši izceļams Rundāles pils muzeja speciālistes V. Vilītes, Rundāles pils muzeja direktora I. Lancmaņa, Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomes vecākā zinātniskā līdzstrādnieka, Nopelniem bagātā arhitekta L. Plauciņa, Zinātniski metodiskās padomes priekšsēdētāja, Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras un celtniecības fakultātes docenta L. Vasiļjeva, Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras un celtniecības fakultātes dekāna vietnieka docenta Dz. Dribas, Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomes Mākslas pieminekļu nodaļas vadītājas D. Čolderes un Kultūras ministrijas vecākā arhitekta J. Dambja ieguldījums.

Elvira Mantrova

LIELVIRCAVAS BAZNĪCAS ZUDUŠĀ INTERJERA ATJAUNOŠANA

Jelgavas novads, Platones pagasts, Lielvirca

Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes uzmanības centrā vienmēr ir jaunieši, kuri nākotnē būs kultūras vērtību mantinieki. Trīsdesmit gadu laikā vairāk nekā pussimtu izpostīto Latvijas dievnamu iekārtu izveidi konsultējis mākslas zinātnieks Ojārs Spārītis sadarbībā ar Rīgas Mākslas un mediju tehnikuma (RMMT) Koka mākslas un metālmākslas nodaļas vadītāju Arvīdu Verzu, praktiskajos darbos iesaistot audzēkņus.

Amatu, zināšanu un prasmju pārnese mācību procesā ir būtiska jauno restauratoru sagatavošanā. Starp spilgtākajiem darbības piemēriem minama 1595. gadā celtā Lielvircavas baznīca, valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Būve būtiski cietusi Otrajā pasaules karā. 20. gadsimta 70. gados tās vērtīgās interjera detaļas pārvestas uz Rundāles pils muzeju. Ceļš uz dievnama atjaunošanu sākās 1993. gadā pēc draudzes iniciatīvas.

2000. gadā RMMT audzēkņi Arvīda Verzas uzraudzībā, konsultējoties ar Ojāru Spārīti, izgatavoja jaunu baznīcas iekārtu. Stilizējot bojā gājušās iekārtas formas, tika izgatavots jauns altāris, kancele, lasāmpulsts, svečturi un draudzes telpas soli. Jaunās kanceles uzejas margā iestrādāts no muzeja atvestais vecās kanceles fragments, kas ar daudzveidīgiem ornamentiem apliecina kādreizējo meistarū amata prasmī. Jau mācību laikā, sasniedzot atzīstamu meistarību, RMMT audzēkņi, ekspertu vadībā likvidējot padomju režīma un kara radītos postījumus, daudzām baznīcām palīdzējuši atjaunot to sākotnējo funkciju. Ilggadējais process un meistarū iniciatīva ne tikai nostiprinājusi tradicionālo amatniecības prasmju saglabāšanu un veidojusi izpratni par kultūras mantojuma daudzveidību, bet arī turpina jau 19. gadsimtā sāktu vēsturisko baznīcu vērtību apzināšanas un izpētes darbu. Audzēkņi neveido kopijas, bet gan mācās seno aroda meistarū paņēmienus. Pārvaldes ieskatā, tieši praktiska līdzdarbošanās ir pievienotā vērtība kultūras mantojuma saglabāšanā. Jaunradīts dievnama interjers ir ieguldījums mūsu kultūras un nākotnes labā.

Mantojuma aizsardzības sistēmas spēja aizraut un iedvesmot, parādot pieminekļu neatkārtojamo burvību un iepriekšējo paaudžu radītā mantojuma saglabāšanas un izmantošanas iespējas, ir pamats pārliecībai par aizsardzības darba turpināšanu nākotnē.

Elvira Mantrova

LIVONIJAS ORDEŅA PILSDRUPAS

Dobeles novads, Dobele, Brīvības iela 2C

Dobeles pils kapelas konservācija un pārbūve ir bez pārspilējuma unikāls projekts, tam nav līdzīga visā Baltijas jūras reģionā. Tā bija un ir nozares profesionāļu uzdrošināšanās un izaicinājums, jo nekas tamlīdzīgs vēl nebija darīts. Gandrīz katra detaļa, aile, risinājums šajā būvē ir inovācija. Arhitektoniskie risinājumi nenomāc kultūras pieminekli, tieši otrādi – tie pievērš uzmanību autentiskam apjomam un detaļām.

Dobeles Livonijas ordeņa pilsdrupās konservēti senie mūri, restaurēta daļa no vecās Livonijas ordeņa laika pils konventa ēkas, izbūvēts jauns apjoms – multifunkcionāla izstāžu zāle un skatu laukums, izveidotas ekspozīcijas. Arheoloģiskā uzraudzība un izpēte ļāva saglabāt esošo un atrast jaunas vērtības neskartajā kultūrslānī pie ieejas kapelas pagrabā – unikālas zemgaļu 13.–14. gadsimta senlietas. Dobeles pilsdrupu bijušā Konventa nama dienvidu daļas, vēlāk Kurzemes hercoga kapelas drupu rietumu sienas un dienvidrietumu torniņa pārjumšana nodrošina mūra ilglaicīgu saglabāšanu. Rekonstrukcijas gaitā Livonijas ordeņa pils kapela atklāja savas aprises, mūri konservēti un restaurēti, interjerā saglabāta vēsturisko mūru daļa, unikāli risināts inženierkomunikāciju, konstrukciju un virsmu izpildījums, logailu aizpildījumi kapelas daļā, nosegu izbūve pilsdrupām, augšējais pārsegums un jumta elementi, kas ļauj saglabāt pilsdrupu silueta uztveri. Komandu veidoja arhitekts Pēteris Blūms; SIA "Konvents" – būvprojekta daļa, koncepcijas autors, galvenais autoruzraugs; Līva Garkāje – arhitekta palīdzība, SIA "Arhitektes Ināras Caunītes birojs" – būvkonstrukciju daļas vadītāja; Irēna Boks – autoruzraudzība; Ilmārs Andrejevs-Empelis – būvkonstrukciju daļas autors; SIA "KRONE IB" – stikloto aiļu aizpildījumi; Jānis Gagainis – metāla norobežojošās konstrukcijas; Polijas restaurators Bartolomejs Kubijaks (*Bartłomiej Kubiak*) ar savu pieredzi mūru konservācijā un restaurācijā; Andrejs Tomašuns – arheoloģiskā uzraudzība; pilnsabiedrība "RERE MEISTARI 1" – būvnieks, arī komplicētie konservācijas darbi.

Pateicoties profesionāļu komandas ieguldījumam, sabiedrība atguvusi no pamestības un iznīcības izglābtu kultūras mantojuma daļu, turklāt procesā radīti jauni risinājumi tā saglabāšanā. Nozares profesionāļu vērtējums – pirmā vieta skatē "Gada labākā būve Latvijā 2020" nominācijā "Restaurācija".

Elvira Mantrova

Attēli: M. Putniņa, I. Milgrāve, E. Šulcs, A. Artmanis

RUNDĀLES PILS BAROKA DĀRZS

Rundāles novads, Rundāles pagasts

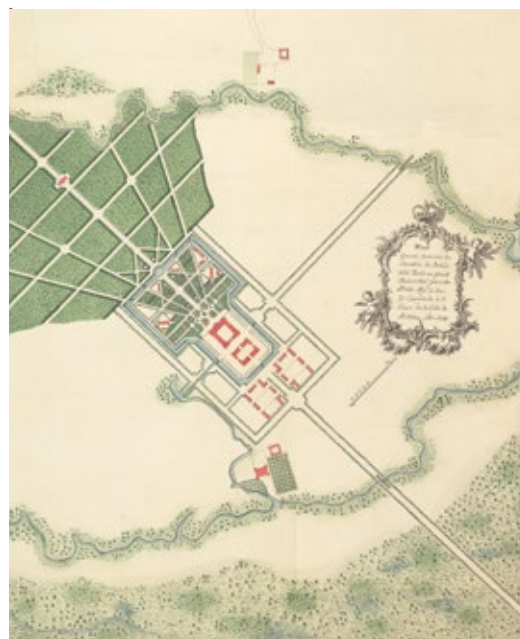
Vēsturiskais dārzs kā piemineklis ir jā saglabā saskaņā ar Florences hartas principiem kā tiešas mijiedarbības izpausme starp civilizāciju un dabu un tīkama atpūtas vieta, kas piemērota pārdomām, dārzs iegūst globālu nozīmi kā pasaules idealizēts veidols, un vienlaikus tas ir kultūras stila, laikmeta un bieži vien radoša mākslinieka oriģinalitātes apliecinājums (Florences harta par vēsturisko dārzu saglabāšanu, Venēcijas hartas pielikums).

Ar skrupulozu zinātnisko darbu, arhīvu materiālu izpēti, Eiropas vēsturisko dārzu tradīciju analīzi, paralēli veicot sabiedrības izglītošanu, Rundāles pils komanda, restauratori, Latvijas augkopības speciālisti, Lauma Lancmane un Imants Lancmanis daudzu gadu garumā ir veidojuši Rundāles pils un parka ansambli.

Rundāles pils baroka dārzs atjaunots pēc arhitekta Frančesko Bartolomeo Rastrelli 1735. gada projekta, ievērojot celiņu un dzīvžogu plānojumu, kas bija saglabājies līdz pat restaurācijas darbu sākumam. Ilgus gadus parkam netika pievērsta vērība, līdz 20. gadsimta 70. gados sākās sistemātisks parka atjaunošanas darbs. Lai pilnveidotu dārzu atbilstoši vēsturisko dārzu principiem, tika izstrādāta koncepcija un realizēti bosketu pildījumi ar augu kolekcijām un mazās dārza arhitektūras elementi. Viens no būtiskākajiem baroka dārza pamatprincipiem ir krāšņums, pārsteidzošā augu un ziedu daudzveidība jebkurā gadalaikā. Dārzā augi, skulptūras, dīķi, strūklakas, nožogojumi un celiņi ir vienotā dārza harmonijā. Rundāles parks sastāv no vairākiem dārziem. Slavenais franču dārzs profesionāļu atzinību ieguvis ar savu plašo rožu kolekciju, kurā ir vairāk nekā divi tūkstoši rožu šķirņu.

Novērtējot profesionālo ilggadējo darbu, Rundāles pils baroka stila franču dārzs ieguvis "Eiropas Dārza balvu" kategorijā "Vēsturiska parka vai dārza pārvaldība vai attīstība", pārspējot Lauteru pils dārzu Lielbritānijā un Markesakas pils dārzu Francijā. Skaistākais baroka dārzs Eiropā ir zinātniski pamatota, konsekventa un precīza vēsturiskā dārza atjaunošanas projekts. Rundāles pils vēsturiskā baroka dārza autentiska atjaunošana ir piemērs tam, kādai jābūt attieksmei pret paaudžu radīto kultūras mantojumu un izpratnei par kultūrvēsturiskās ainavas saglabāšanu.

Elvira Mantrova

JELGAVAS VĒSTURISKĀS ĒKAS VECPILSĒTAS IELĀ

Jelgava, Vecpilsētas iela 2, 14

Jelgavas Vecpilsētas ielas koka ēkas ilgus gadus bija graustu stāvoklī, bojājot pilsētas vizuālo tēlu un apdraudot iedzīvotājus. Izglābtas, Nacionālajai kultūras mantojuma pārvaldei nepiekrītot ēku nojaukšanai un vairākkārtējās sarunās sniedzot rekomendācijas attiecībā uz saglabāšanu, ēkas kļuvas par paraugu, kā mantojuma aizsardzības sistēma spēj nosargāt vērtības pat teju bezcerīgās situācijās, iedvesmojot sabiedrību.

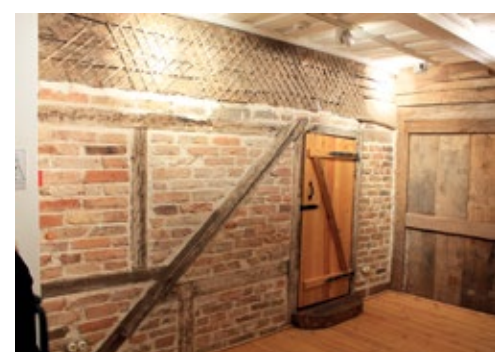
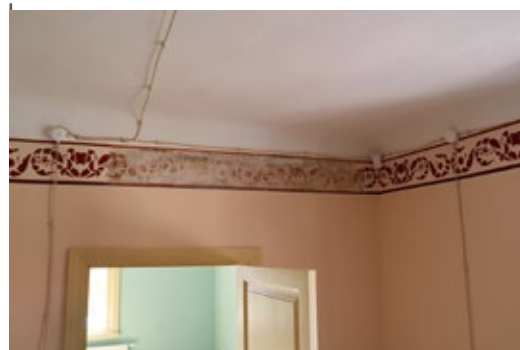
Vieglākais ceļš – nojaukt, bet tā mēs zaudējam būtisku pilsētas kultūras mantojuma daļu, ko nekad vairs neatgūsīm. Jelgavas pilsētas pašvaldība un sabiedrība, apzinoties savu pienākumu nākotnes paaudžu priekšā, uzņēmās smagus ēku rekonstrukcijas un restaurācijas projektus, un tika atgūta kvartāla vēsturiskā elpa – atklāta visa Vecpilsētas kvartāla apbūve un tās autentiskie elementi.

Abas ēkas, kas telpiski norobežo vēsturisko kvartālu, ar Vecpilsētas ielas 14. namu vienā un ēku Vecpilsētas ielā 2 otrā galā, ir vienas no senākajām koka dzīvojamām mājām Jelgavā, kas saglabājušās līdz mūsdienām. Pirms darbu sākšanas veikta arhitektoniski mākslinieciskā izpēte, abu māju restaurācijā izmantotas vēsturei pietuvinātas tehnoloģijas, izmantoti senie būvmateriāli – griestos, sienās un grīdās maksimāli saglabāti esošie kokmateriāli, vecie ķieģeļi. Atjaunotās mājas sniedz ieskatu par daudzveidīgajām telpu apdarēm, kas liecina par vēsturisko stilu tendenču attīstību interjerā un mājas iemītnieku dzīvesveidu, gaumi un materiālajām iespējām. Mājas ir koka amatnieku būvmākslas sasniegums. Ir atrasta arī abu ēku izmantošanas funkcija – 14. namā atrodas Zemgales restaurācijas centrs ar interaktīvu ekspozīciju un priekšmetu restaurācijas darbnīcām, 2. namā – Dzīvesziņas un arodu sēta, kur var iepazīt senos arodus restauratoru meistarklasēs.

Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes mērķtiecīgais darbs ar pašvaldībām un pieminekļu īpašniekiem, neatbalstot veco ēku nojaukšanu, ir ieguldījums šodienas cilvēka dzīves kvalitātē, radot iespēju vietām attīstīties, saglabājot sev raksturīgo kultūrvēsturisko vidi un identitāti. Veiksmīgie piemēri mudina arī pārējo ēku īpašniekus sākt savu īpašumu sakopšanu, un sabiedrība, iepazīstot saglabāto mantojumu, to novērtē un izmanto.

Elvīra Mantrova

Attēli: A. Artmanis, G. Skulte, Z. Gierta

MEŽOTNES PILSKALNS

Bauskas novads, Mežotnes pagasts

Pilskalnu apzināšana Latvijas teritorijā sākās jau 19. gadsimta vidū, un šajā sakarā nedrīkst nepieminēt vācbaltu mācītāju Augustu Bilenšteinu, kurš 1867. gadā "Latviešu Avīzēs" aicināja avīzes lasītājus, tātad latviešu lauku intelīgences pārstāvjus, iesūtīt ziņas par viņiem zināmām šāda veida senvietām. Šo darbu jau pēc Latvijas neatkarības iegūšanas turpināja Ernests Brastiņš.

Mežotnes pilskalns jāatzīmē kā pirmais Latvijas valsts aizsardzībā ņemtais pilskalns (kopā ar netālu esošo Vīna kalnu – pilskalnu), par ko Pieminekļu valde lēma 1924. gada 22. marta sēdē. Savdabīgs ir protokola ieraksts – "griezties pie Zemju departamenta ar priekšlikumu izdalīt šos pilskalnus Valsts īpašumā uz mūžīgiem laikiem". Nav zināms, kādēļ tieši Mežotnes pilskalns izpelņijies vietu aizsargājamo pieminekļu saraksta sākumā, iespējams, tāpēc, ka platības un atpazīstamības dēļ tas ir labāk zināmais Zemgales pilskalns. Taču pirmos pilskalnus E. Brastiņš apzināja Kurzemē un arī pirmo "Latvijas pilskalnu" grāmatu 1923. gadā izdeva par tiem. Grāmata par Zemgales un Augšzemes pilskalniem klajā nāca tikai 1926. gadā.

Pilskalna valstiskā aizsardzība ne vienmēr ir sekmējusi tā saglabāšanu. Piemēram, 1929. gadā Pieminekļu valdes inspektors Arturs Štāls aicināja pilskalna īpašnieci – Mežotnes izglītības biedrību – saukt pie atbildības sakarā ar tās organizētajām teātra izrādēm, kuru laikā veikti dažādi nesaskaņoti rakumi.

Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā pilskalns ieguva citu – gan zinātniski svarīgu, gan ideoloģisku – nozīmi. 1938.–1939. gadā pilskalnā Valsts vēsturiskā muzeja direktora Valda Ģintera vadībā notika plaši arheoloģiskie izrakumi, kas liecināja, ka pilskalns šeit veidots laikā starp 8. un 13. gadsimtu. Tā galvenais valnis tika pārbūvēts vismaz desmit reižu. Sākoties Otrajam pasaules karam, izrakumi pilskalnā neturpinājās, tā vaļņa griezumā tranšēja palika neaizbērtā, un tikai 2012. gadā tas tika sakārtots sākotnējā vizuālā izskatā.

Plašāk par pilskalna nozīmi un atradumiem var lasīt gan V. Ģintera publikācijās kādreiz populārajā žurnālā "Senatne un Māksla", gan arheoloģes Emilijas Brīvkalnes un pilskalnu pētnieku Jura Urtāna un Gunta Zemīša pēdējos gados publicētajos rakstos.

Jānis Asaris

PIRMĀ LATVIJAS VALSTS PREZIDENTA JĀŅA ČAKSTES DZIMTAS MĀJAS "AUČI"

Jelgavas novads, Salgales pagasts, "Auči"

Jānis Čakste, pirmais Latvijas Valsts prezidents, ir saistīts ar pieminekļu aizsardzības sistēmas aizsākumiem Latvijā. Pamatojoties uz Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes 1923. gada 15. jūnijā izsludināto likumu "Par pieminekļu aizsardzību", Izglītības ministrijas pakļautībā tika izveidota Pieminekļu valde – Latvijā pirmā valsts institūcija, kuras uzdevums bija pētīt, aizsargāt un saglabāt pieminekļus.

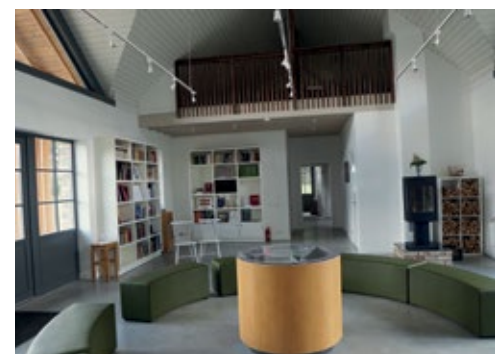
"Auču" mājas 1871. gadā nopirka Jāņa Čakstes tēvs. Tajās Jānis Čakste atgriezās tikai pēc Pirmā pasaules kara – 1918. gadā – un sāka realizēt jaunas dzīvojamās mājas būvniecības ieceri. Projektu sagatavoja arhitekts un arī Pieminekļu valdes inspektors Roberts Legzdiņš, kurš savās atmiņās rakstīja, ka prezidentam iecere jau bijusi gatava – "liela Zemgales saimnieku māja, pavērsta pret Lielupi un iebraucamo ceļu, ar torni Lielupes pusē, kas akcentē pašu celtni un dod iespēju pārredzēt apkārtni". 1927. gadā Jānis Čakste nomira, nepieredzējis mājas pabeigšanu.

Otrā pasaules kara beigās 1944. gadā Čakstu ģimene devās bēgļu gaitās, un mājas padomju okupācijas periodā tika izmantotas kā Rīgas drāšu fabrikas palīgsaimniecība, kolhoza kantoris, veikals un kolhoznieku dzīvokļi. Saglabāt ēku kā pirmā Latvijas Valsts prezidenta memoriālo māju nebija iespējams, tāpēc 20. gadsimta 80. gados to iekļāva kultūras pieminekļu sarakstā kā vietējas nozīmes arhitektūras pieminekli.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas īpašumu atguva Čakstu ģimene un, apzinoties sava mantojuma nozīmi Latvijas vēsturē, sāka dzīvojamās ēkas un pārējās saimniecības apbūves atjaunošanu. Tagad "Auči" ir ne tikai kuplās dzimtas pulcēšanās vieta, bet arī Jāņa Čakstes muzejs un nozīmīgs sabiedriskās un politiskās dzīves centrs.

Lai arī "Auči" nav tieši saistīti ar kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmas veidošanos, tomēr māju liktenis atspoguļo visas Latvijas 20. gadsimta vēstures dinamiku un dramatismu, kultūras mantojuma un šajā gadījumā arī Latvijas neatkarīgās valsts politiskās vēstures mantojuma traģisko likteni 20. gadsimta otrajā pusē, nozares profesionāļu prasmi apiet ideoloģiskās barjeras kultūras mantojuma saglabāšanas vārdā un, visbeidzot, mantinieku atgriešanos mājās un tām atbilstoša statusa piešķiršanu līdz ar Latvijas valstiskuma atjaunošanu.

Māriete Putniņa

KRUSTPILS PILS

Jēkabpils novads, Jēkabpils, Rīgas iela 216B

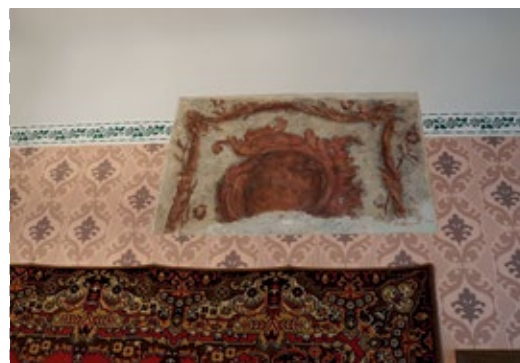
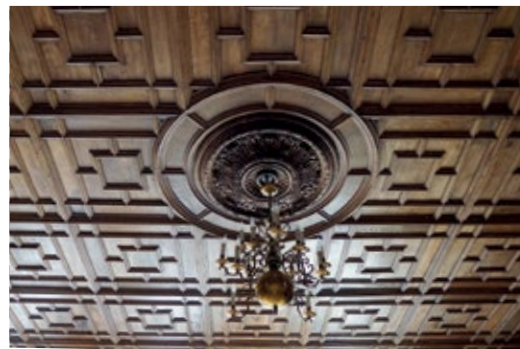
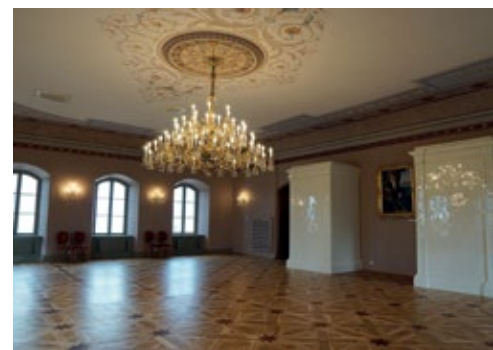
Krustpils pils ir viens no lielākajiem un kultūrvēsturiski bagātīgākajiem kompleksiem Latvijas austrumu daļā, kas bijis apdzīvots visā savā pastāvēšanas laikā un līdz mūsu dienām saglabājis liecības par visām pārmaiņām no viduslaikiem līdz 19. gadsimta beigām. 17.–18. gadsimtā pils īpašnieki – Korfu dzimta – viduslaiku pils vietā uzbūvēja jaunu kungu māju ar mansarda jumtu, barokālu vārtu torni un gleznojumiem iekštelpās. 19. gadsimta sākumā tika pārbūvēts pils jumts un torņi, 19. gadsimta otrajā pusē lielākās pārmaiņas notika interjeru dekoratīvajā apdarē.

Pirmā pasaules kara laikā pils cieta apšaudēs un tika izlaupīta, vēlāk tā nodota Aizsardzības ministrijai un pielāgota armijas vajadzībām – torni pārbūvēja par ūdenstorni, pilī nomainīja durvis, logus, grīdas un kāpnes. No 1944. līdz 1993. gadam pili izmantoja PSRS armija, tāpēc tās teritorija un iekštelpas nebija pieejamas pieminekļu aizsardzības speciālistiem. 20. gadsimta 80. gados sākās PSRS Baltijas kara apgabala un armijas vienības vadības sarakste ar Jēkabpils pilsētas izpildkomiteju, Kultūras ministriju un Restaurācijas institūtu par citu telpu ierādīšanu armijas daļas štābam un klubam, jo pils bija ļoti sliktā stāvoklī, bet armijai nebija līdzekļu ne pils restaurācijai, ne jaunu ēku celšanai.

1994. gadā Krustpils pils tika nodota Jēkabpils vēstures muzejam, kas pēc diviem gadiem tika uz turieni pārcelts. Sākās izpētes, remonta un restaurācijas darbi, tika nomainīti pils jumti, restaurēts ieejas portāls, 2005. gadā pabeigta torņa rekonstrukcija, sāka interjeru restaurācija. Apjomīgākie restaurācijas darbi ar Eiropas reģionālās attīstības fonda finansējuma palīdzību pabeigti 2020. gadā. Tagad apmeklētājiem atvērta restaurētā lielā zāle un ēdamzāle, pārējās telpās izveidota jaunā muzeja ekspozīcija, dārzā atjaunoti stādījumi un strūklaka.

Krustpils pils liktenis uzskatāmi ilustrē Latvijas muižu arhitektūras mantojuma vērtējuma, apzināšanas un saglabāšanas kritumus un kāpumus 20. un 21. gadsimtā – sākot no tā kā politiski naidīga mantojuma ignorēšanas un degradējošas izmantošanas 20. gadsimta 20.–30. gados un padomju okupācijas laikā līdz tā nozīmes pārvērtēšanai, restaurācijai un atvēršanai sabiedrībai mūsdienās.

Māriete Putniņa

NERETAS LUTERĀŅU BAZNĪCA

Aizkraukles novads, Neretas pagasts, Nerēta, Rīgas iela 4

Neretas baznīca ir viens no senākajiem un greznākajiem Sēlijas dievnamiem, kas savā arhitektūrā, interjerā un iekārtā saglabājis vēlinās gotikas un manierisma raksturu. Tā celta 1593. gadā. Dievnama iekārta nomainīta 19. gadsimtā, taču tajā saglabājušies izcili un reti manierisma mākslas priekšmeti. Latvijas memoriālās tēlniecības pieminekļu vidū izcilu vietu ieņem divas cilnī veidotas kapa plāksnes. Viena no tām – Neretas muižas īpašnieka Kurzemes hercogistes kanclera grāfa Vilhelma fon Eferna pāragri bojā gājušajam dēlam Gothardam fon Efernam – tapusi 1596. gadā. Plāksnes centrālajā arkā izveidots smalki modelēts figurāls cilnis, kurā attēlots Gothards fon Eferns lūgšanas brīdī nometies ceļos. Jauneklis ir tērpies renesanses laika apģērbā, līdzās zemē guļ cepure un grāmata. Uzmanību izcilajiem memoriālās mākslas pieminekļiem jau 1937. gadā bija pievērsis profesors Boriss Vipērs, tos novērtējot kā spilgtus ziemeļu manierisma piemērus. 1938. gada 9. decembra sēdē Pieminekļu valde pieņēma lēmumu par Neretas baznīcas ar iebūvēto iekārtu ierakstīšanu valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā.

Sekojošā padomju okupācija, Otrais pasaules karš un padomju varas attieksme pret baznīcām radīja nopietnus draudus baznīcas saglabāšanai. Pateicoties draudzes un prāvesta Artūra Kaminska (1914–2003) rūpēm, apņēmībai un sadarbībai ar kultūras pieminekļu aizsardzības speciālistiem, dievnamu ne tikai izdevās saglabāt, bet vēl 20. gadsimta otrajā pusē sākt arī remonta un restaurācijas darbus. 1984. gadā Neretas baznīcā notika Rundāles pils muzeja un Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskās padomes speciālistu kopīga ekspedīcija, kuras laikā veica baznīcas kapeņu inventarizāciju, kapa plākšņu tīrīšanu un velvju krāsojuma zondāžas. Kapa plākšņu restaurāciju 2005. gadā pabeidza SIA "Slēgakmens".

20. gadsimta otrās puses sarežģītajos ideoloģiskajos apstākļos veidojās nelielās kultūras mantojuma nozares ievērojamāko speciālistu – Rundāles pils muzeja restauratoru un pētnieku un Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskās padomes darbinieku sadarbība, kurai pateicoties tika nosargāti un izglābti izcili mākslas pieminekļi un izveidots pamats Latvijas arhitektūras un mākslas mantojuma uzskatei un pētniecībai.

Māriete Putniņa

Attēli: M. Putniņa, no Rundāles pils muzeja (Ieva Lancmane attēra Gotharda fon Eferna kapaplāksni. 1984.g.)

MEŽOTNES PILS

Bauskas novads, Mežotnes pagasts, Mežotne

Cēlajai Mežotnes pilij, kas eleganti iekārtojusies lēzenajā Lielupes krastā un parka ainavā iekļauj ne tikai rāmi plūstošo upi, bet arī plašo līdzenumu ar pilskalnu un baznīcu otrpus tai, šobrīd neklājas pārāk labi. Jau vairākus gadus tā gaida savu labāko un godprātīgāko izmantošanas veidu.

Tāpat kā muižas īpašnieki Līvenu dzimta, arī pils ēka ieņem cienījamu vietu daudzo Kurzemes un Zemgales klasicisma celtnu virknē. Pils celtniecība sāka 1797. gadā pēc Džakomo Kvarengi projekta, celtniecības darbus vadīja Johans Georgs Ādams Berlics. 1802. gadā apjoms bija gatavs, taču vēl turpinājās iekšējās apdares darbi.

Pēc agrārās reformas 1921. gadā ēkā iemītinājās lauksaimniecības skola, arī pēc Otrā pasaules kara Mežotne tika saistīta ar lauksaimnieku dzīvi – te izveidoja Latvijas lauksaimniecības selekcijas un izmēģinājumu staciju.

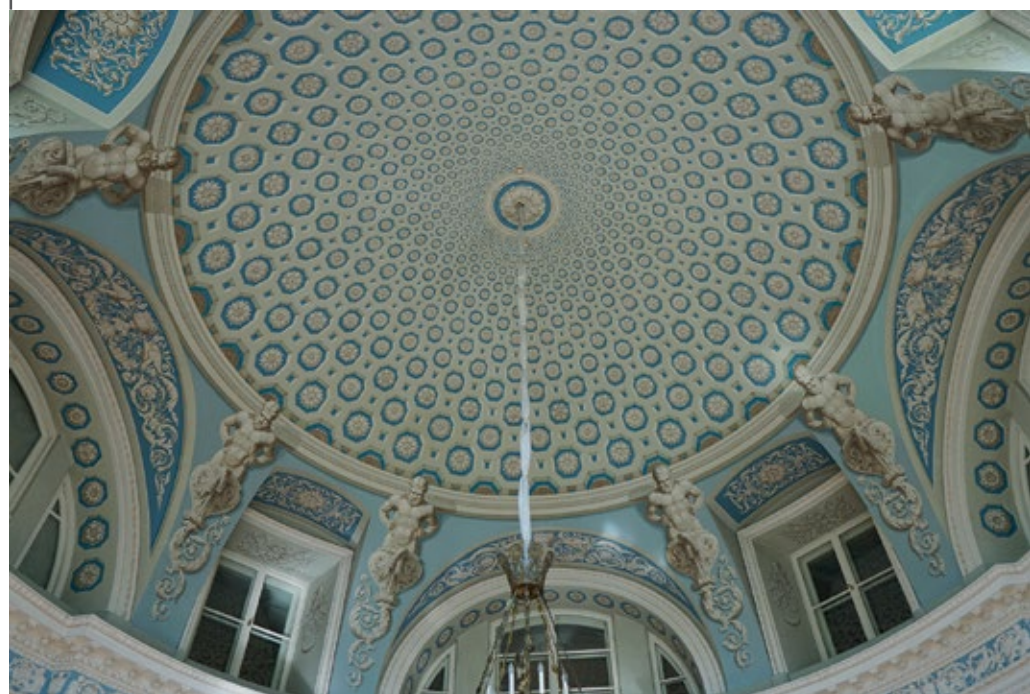
Mežotnes pils ir viens no objektiem, kurā veidojās un attīstījās restaurācijas nozare Latvijā. Pils restaurācija ieilga no 1958. gada līdz pat divtūkstošo gadu sākumam. Procesā piedalījās Latvijas PSR Zinātniskās restaurācijas projektu kantoris, trests "Ļitrestauracija", restauratoru grupa no Ļeņingradas, vēlāk iesaistījās arī Latvijā jau izauguši un nobrieduši restauratori.

Restaurācija sākās ar pils kupola zāles atjaunošanu, kas bija cietusi ne tikai kara postījumos, bet arī neatbilstošas izmantošanas un neprasmīgu un neiejūtīgu būvdarbu dēļ. Tomēr Ļeņingradas restauratoriem izdevās kvalitatīvi rekonstruēt kupola gleznojumu, izmantojot pirmskara fotogrāfijas un četrus saglabājušos polihromijas paraugus. Par pils atjaunošanas kvalitāti pastāvīgi rūpējās Kultūras ministrijas darbinieki un tās sabiedriskā metodiskā padome. Dokumentos var atrast gan lūgumu aptieku pārvaldei pārdot pils restaurācijas vajadzībām tonnu medicīniskā ģipša (lai varētu kvalitatīvi atjaunot mākslīgā marmora kolonnas), gan aicinājumu izmantot iespēju restauratoriem mācīties pie Ļeņingradas speciālistiem. Saglabājusies arī mape ar arhitekta Gunāra Erdmaņa veikto krāsojuma zondāžu un citu izpētes datu fiksāciju no 1961. gada.

Pils restaurācija ilga vairākus gadus desmitus, kuras gaitā veidojās izpratne par restaurācijas darbu jēgu un nozīmi un katra procesa dalībnieka atbildību pagātnes mantojuma un nākotnes priekšā.

Dace Čoldere

Attēli: M. Putniņa, G. Erdmanis

NERETAS MUIŽA

Aizkraukles novads, Neretas pagasts

Neretas muižai līdz šim ir bijis nelabvēlīgs liktenis - jau kopš Pieminēkļu valdes darbības sākuma, vēlāk pēckara gados un arī pēdējās desmitgadēs Neretas muiža bijusi kultūras mantojuma sargātāju uzmanības lokā kā viens no apdraudētākajiem arhitektūras pieminekļiem Latvijā.

Neretas muiža ir tipoloģiski unikāls 16. gadsimta beigu nocietināto muižu arhitektūras paraugs. Komplekss būvēts burggrāfam Vilhelmam fon Efernam. 17. gadsimtā muiža pārgāja Pletenbergu, 18. gadsimta vidū Korfu dzimtu īpašumā, bet no 1824. līdz 1920. gadam bija grāfu Šuvalovu īpašums. 18. un 19. gadsimtā muižas ēkas piedzīvoja vairākas pārbūves, bet ap 1920. gadu pēdējais muižas īpašnieks uzspīdzināja kompleksa ZR korpusu.

Nocietinājumu veidoja perimetrāls aizsargmūris ar šaujamlūkām, kas reprezentē Latvijā retu 16. gadsimta aizsargbūves konstrukciju. Mūrim piebūvētas dzīvojamās ēkas ap taisnstūrveida iekšējo pagalmu. Līdz mūsdienām vislabāk saglabāties A korpuss jeb Vecais kungu nams – apmesta divstāvu celtnie ar līdz 1,2 m mūra sienām un pusšļauptu kārneņu jumtu. Labi saglabāties arī aizsargmūra fragments. ZR korpusam pret pagalmu bijis izbūvēts kāpņu tornis - unikāls risinājums Latvijas teritorijā. Abu korpusu fasādēs saglabājušies 16. gadsimta dekoratīvās apdares fragmenti manierisma estētikā – apmetumā reljefi veidoti un sgrafito tehnikā darināti rusti.

20. gadsimta gaitā mainījās muižas īpašnieki, tomēr atjaunošanas ieceres neīstenojās. Komplekss netika pienācīgi uzturēts un apsaimniekots, Vecā kungu nama stāvoklis arvien pasliktinājās.

Jauns pavērsiens iestājās 2022. gadā, kad muiža atkal ieguva jaunu īpašnieku. Prezentējot redzējumu par muižas atjaunošanas un attīstības plāniem, kā prioritāte izvirzīta muižas Vecās kungu mājas glābšana. Misijas apziņa, augsti profesionālu speciālistu piesaiste un NKMP atbalsts veidos pamatu sarežģītā un laikietilpīgā atjaunošanas procesa turpmākai realizācijai.

Neretas muižas kompleksam piemīt izcila arhitektoniski mākslinieciska vērtība Latvijas Agro Jauno laiku arhitektūras vēsturē un arī plašākā kontekstā.

Atzīmējot simtgadi kopš kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas dibināšanas Latvijā, Neretas muižas glābšanas sākums simtgades zīmē iegūst simbolisku nozīmi un kļūst par jaunu atskaites punktu šodienas mantojuma nozares darbā.

Anna Ancāne

Attēli: A. Ancāne

BAUSKAS PILS

Bauskas novads, Bauska, Mēmeles un Mūsas satekā

Bauskas pils jau no tāienes piesaista pilsētas viesu uzmanību. Tās ansambli veido divas daļas, no kurām senākā ir 15. gadsimtā celtā Livonijas ordeņa pils daļa, bet jaunākā - 16. gadsimta beigās priekšpils daļā manierisma stilā būvētā Kurzemes hercogu Ketleru rezidence.

Pils nonāca drupu stāvoklī 18. gadsimta sākumā. Pirmie mūru nostiprināšanas darbi Bauskas pilsdrupās veikti jau 1936. - 1939. gadā, taču plašāki pils konservācijas un restaurācijas darbi sākās 20. gadsimta 60. gados, kad tika pieņemts lēmums Bauskas pili iekārtot muzeju. 1968. - 1972. gadā notika viduslaiku pils daļas ziemeļrietumu torņa nostiprināšanas darbi, bet gadu vēlāk Bauskā uzsāka jaunās pils izpēti un restaurācijas projektēšanas darbus, piesaistot plašu speciālistu loku. Praktiskie restaurācijas darbi sākās 1976. gadā. Sākotnējā iecere atjaunot jaunās pils ziemeļu korpusu un cietokšņa centrālo torni pārāuga iecerē vecās pils drupas konservēt, bet jauno pili - restaurēt.

Bauskas viduslaiku pils daļas konservācijas projekta koncepcija paredzēja pilnībā saglabāt pilsdrupu ainavisko un vēsturisko vērtību, apturēt mūru erozijas procesus un padarīt tās drošas apmeklētājiem, tikai minimāli iejaucoties oriģinālajā substancē. Praktiskos konservācijas darbus veica Čehija firmas "Miloš Gavenda" restauratori kopā ar Bauskas pils darbiniekiem, procesā veicot vēsturisko materiālu un amata prasmju izpēti un pielietošanu darbā. 2020. gadā noslēdzās konservācijas darbi Bauskas pilsdrupās, kas, pārsedzot ar jumtu centrālo torni, izmainīja tā arhitektonisko tēlu. Bauskas pils hercogu daļas saglabāšanai tika izvēlēta atjaunojošā restaurācijas metode, kur vienlaikus ar autentisko daļu konservāciju un restaurāciju zudušo elementu aizstāšanai netiek lietotas modernas konstrukcijas, materiāli un arhitektoniskās detaļas, bet, pamatojoties uz izpēti, nelielos apjomos tiek veikta bojā gājušā stāvokļa rekonstrukcija. Darbu projektēšanā iesaistījās Čehijas piļu saglabāšanā pieredzējušie arhitekti Miloslavs Hanzls un Vāclavs Girsas, kas projektam piešķīra starptautisku redzējumu.

Bauskas pils atjaunošanas un konservācijas darbi parāda, ka gandrīz 50 gadu garumā ir mainījusies pieeja un koncepcijas kultūras mantojuma saglabāšanā.

Sandra Zirne

AIZKRAUKLES ARHEOLOĢISKAIS KOMPLEKSS

Aizkraukles novads, Skrīveru un Aizkraukles pagasti

Līdzšinējie pētījumi Aizkraukles senvietu kompleksā ir ļāvuši secināt, ka šeit apdzīvotība aizsākusies jau 1. gada tūkstoši pirms Kristus. Vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumā tas ir bijis viens no nozīmīgākajiem Daugavas lībiešu zemju centriem un svarīga Daugavas ūdens ceļa sastāvdaļa.

Aizkraukles arheoloģiskais komplekss ir liecība cilvēku dzīvei Daugavas krastos daudzu gadsimtu garumā un viena no pirmajām vietām Latvijā, kas piesaistījusi profesionālu pētnieku uzmanību. Senvietas pētītas, gan analizējot rakstītos avotus, kuros Aizkraukle un arī Aizkraukles pils vecākā Vievalža (Viewaldus) vārds minēti jau 13. gadsimtā, gan veicot arheoloģisko izpēti.

Aizkraukles senvietas ietver liecības par dažādiem cilvēku dzīves aspektiem. Kompleksa centrā ir iespaidīgais pilskalns apmēram ar trīs hektārus plašo senpilsētu pakājē, viduslaiku baznīcas vieta ar kapsētu, kā arī divi lībiešu un latgaļu kapulauki. Pie tā var pieskaitīt arī Aizkraukles viduslaiku pilsdrupas un senu kulta vietu – Kraukļu akmeni Skrīveros. Aizkraukles koka pili vācu krustneši nopostīja jau 1205. gadā, bet vietvārds saglabājās un vairākkārt minēts Livonijas Indriķa hronikā. Rakstītie avoti arī atklāj, ka Aizkraukles senā mūra baznīca, kuras precīzs celtniecības laiks nav zināms, pastāvējusi jau 1225. gadā, kad to apmeklēja pāvesta legāts Vilhelms no Modēnas. 1577. gadā baznīcu nopostījis cara Ivana IV karaspēks.

Aizkraukles pilskalnu Tērbatas Universitātes vēstures profesors Fridrihs fon Krūze uzmērīja jau 1839. gadā, un pirmie salīdzinoši profesionālie arheoloģiskie izrakumi notikuši 1889. gadā. Atrastās senlietas raisīja gan zinātnieku interesi, gan polemiku par to izgatavotāju etnisko izcelsmi. Visplašāk pilskalns pētīts 20. gadsimta 70. gados arheologa Vladislava Urtāna vadībā. Senās baznīcas vieta arheoloģiski pētīta 1939. gadā Pētera Stepiņa un 2011. gadā Mārtiņa Lūsēna vadībā. 1939. gadā atklāja 14. gadsimta kapa plāksni Livonijas ordeņa landmaršalam Andrejam Šternbergam. Latvijas vēstures kontekstā par unikālu uzskatāmā plāksne diemžēl zudusi Otrā pasaules kara laikā vai pirmajos pēckara gados.

Aizkraukles arheoloģisko pieminekļu kompleksa kā unikālu vēstures liecību kopuma pētniecība ir devusi nozīmīgu pienesumu senākās vēstures izpētē un veicinājusi arheoloģijas zinātnes attīstību Latvijā.

Atis Artmanis, Sandra Zirne

KURZEME

KULDĪGAS VECPILSĒTA VENTAS SENLEJĀ

Kuldīgas pilsētas senākā daļa Ventas kreisajā krastā, ietverot veco tiltu

Valsts nozīmes pilsēt būvniecības pieminekli Kuldīgas vēsturiskajā centrā, kas datēts ar 13.–19. gadsimtu, ir izdevies saglabāt autentiskumu, vienlaikus nepārvēršot tā vidi par sabiedrībai nepieejamu un sterilu. Var droši apgalvot – Kuldīgas vēsturiskā centra aizsardzības un saglabāšanas pasākumi ir vainagojušies panākumiem.

Kā unikāla vērtība saglabājies vēsturiskā centra plānojums, apbūvē un tās detaļās pārstāvēti dažādi vēsturiskie arhitektūras stili, senās apbūves kodolu veidojot vēsturiskajām koka celtnēm ar sarkano dakstiņu jumtiem un durvju komplektiem.

Pēc Otrā pasaules kara, pastiprinoties interesei par seno pilsētu kultūrvēsturisko apbūvi, Latvijas PSR Ministru padomes Arhitektūras lietu pārvaldes Pieminekļu aizsardzības daļa 1947. gadā izstrādāja Kuldīgas arhitektūras un arheoloģijas pieminekļu plānu. 1948. gadā laikrakstā "Padomju Kuldīga" rakstīts: "Rīgas vecpilsētas rajons, Cēsis un Kuldīga izsludinātas par arhitektūras rezervātiem."

Kuldīgas vēsturiskais centrs pilsēt būvniecības pieminekļa statusu ieguva 1969. gadā ar Latvijas PSR Ministru padomes lēmumu Nr. 401. Kā aizsargājamās vērtības noteica tā teritorijā esošās būves, kultūrvēsturisko un arhitektūras vērtību, plānojuma struktūru, ielu tīklu, kultūras slāni un ainavu. 1972. gadā tika nodibināts Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas pārvaldes Kuldīgas iecirknis, kuru tolaik uzskatīja par vienīgo būvorganizāciju, kas spēj nodrošināt darbu kvalitāti. 2008. gadā, izceļot pilsētas viduslaiku plānojumu, 18. un 19. gadsimta koka apbūvi, vienu no garākajiem ķieģeļu tiltiem Eiropā un platāko ūdenskritumu Eiropā, Kuldīgas vēsturiskajam centram tika piešķirta Eiropas mantojuma zīme. 2010. gadā UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas asambleja pieņēma lēmumu Kuldīgas vecpilsētu Ventas senlejā iekļaut UNESCO Pasaules mantojuma Latvijas nacionālajā sarakstā. Šajā gadā izveidots arī Kuldīgas Restaurācijas centrs, kura darbības laikā ar sabiedrības iesaisti paveikta nozīmīga vecpilsētas ēku koka būvgaldniecības detaļu atjaunošana. Būtiski, ka arī pašvaldības plānošanas dokumentos kā viena no prioritātēm ietverta kultūrvēsturisko vērtību aizsardzība un autentiskuma saglabāšana. Pašvaldības, speciālistu un vietējās kopienas sadarbošanās ir padarījusi Kuldīgas vēsturisko centru par paraugu citiem, tādējādi stiprinot visu kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmu.

2023. gada 17. septembrī Saūda Arābijas galvaspilsētā Rijādā notiekošajā UNESCO Pasaules mantojuma komitejas 45. sesijā tika pieņemts lēmums par Kuldīgas vecpilsētas iekļaušanu UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā.

Elīna Orma

Avoti:

NKMP PDC materiāli; J. Krastiņš. Kuldīga. Arhitektūra un pilsēt būvniecība. Kuldīga, 2013;
<https://www.kuldiga.lv/kuldiga/kuldigas-vecpilseta/kuldigas-nominacija-unesco-pasaules-mantojuma-sarakstam>

Attēli: L. Skujāne

MATKULES (BUSES) PILSKALNS

Tukuma novads, Matkules pagasts

Imulas likumā, apmēram 200 metru garajā un vismaz 24 metrus augstajā zemes ragā, ierīkotais pilskalns nav ne lielākais, ne nocietinātākais Kurzemes pilskalns, tomēr 2023. gada Eiropas kultūras mantojuma dienu kontekstā izceļams divu iemeslu dēļ.

Pirmām kārtām kā liecība par tā īpašnieku attieksmi un lepnumu, ka viņu īpašumā vairāku paaudžu laikā atrodas Latvijas vēsturei nozīmīgs objekts. "Busu" mājas (no kā cēlies arī pilskalna otrs nosaukums), kuras vismaz kopš 18. gadsimta otrās puses apsaimnieko Busenbergu dzimta, pamatoti tiek uzskatītas par vienu no vecākajām tūristu mītnēm Latvijā. Dzimtas īpašumā ir 1911. gada 16. jūlijā aizsākta viesu grāmata, un to zināmā mērā var uzskatīt par 20. gadsimta Latvijas politiskajā un kultūras vēsturē ievērojamu personu autogrāfu kolekciju. Pateicoties pilskalna izvietojumam apkārtnes dabas ainavā, tas minēts gandrīz visos kopš 20. gadsimta 20. gadiem publicētajos Abavas ielejai veltītajos ceļvežos. Rūpes par pilskalna uzturēšanu pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas un īpašuma tiesību atgūšanas turpina arī Busenbergu dzimtas jaunākās paaudzes.

Otrs iemesls ir saistīts ar pilskalna, priekšpilsētas un apmetnes (senpilsētas) arheoloģisko izpēti padomju okupācijas periodā. Būtībā tas bija pirmais pēc Latvijas neatkarības zaudēšanas plašāk pētītais pilskalns Kurzemē. Padomju periodā daudz aktīvāka pētniecība notika Austrumlatvijā, kas saistāma gan ar hidroelektrostaciju būvniecību Daugavas baseinā, gan tīri ideoloģiskiem aspektiem – iespējām atrast un izcelt liecības par senajiem kontaktiem ar mūsu austrumu kaimiņiem slāviem.

Arheoloģiskā izpēte Matkules senvietu kompleksā 1965. gadā oficiāli tika veikta sakarā ar toreizējā teritorijas saimnieka – kolhoza "1. maijs" – ieceri pilskalnā izbūvēt estrādi. Tai 1964. gada jūlijā neiebilda arī LPSR Kultūras ministrijas Kultūrizglītības iestāžu pārvalde. Tomēr acīmredzot veikto izrakumu rezultāti (iegūtās liecības par tā apdzīvotību gan 1. gadu tūkstoši pirms mūsu ēras un mūsu ēras sākumā, gan 10.–14. gadsimtā), kā arī ieteikums "par piemērotāku vietu estrādes izbūvei pārvalde atzīst laukumu Imulas upītes likumā" lika rajona un kolhoza vadībai "nākt pie prāta", un estrāde pilskalnā netika uzbūvēta.

Jānis Asaris

ZVEJNIEKU-ZEMNIEKU SĒTA "VĪTOLNIEKI"

Dabas parks "Pape", Papes Ķoņu zvejnieku ciems

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja izveides iniciators un pirmais vadītājs no 1924. līdz 1933. gadam bija Pauls Kundziņš, kurš tobrīd bija arī Pieminēkļu valdes loceklis. P. Kundziņš sadarībā ar Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultāti organizēja Latvijas tautas celtniecības materiālu vākšanu un publicēšanu. Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs simts gadu pastāvēšanas laikā ir ieguvis arī divas lauku ekspozīcijas in situ – Cēsu novada Vecpiebalgas pagastā "Vēverus" un Dienvidkurzemes novada Rucavas pagastā "Vitolniekus", ko muzejs iegādājās 1988. gadā pēc pēdējās mājas saimnieces Ķerstas Zuļģes nāves.

Papes Ķoņu zvejnieku ciema "Vitolnieku" sētas ēkas veido ansamblī. Tajā atrodas dzīvojamā māja, ko pirmais mājas saimnieks Andrejs Zuļģis 1891. gadā cēlis kā guļbūvi un ko vēlāk pārbūvējis viņa dēls Jānis Zuļģis. Vēl sētā atrodas 30. gados celti kūts-lopbarības un labības šķūņi, smēde-pirts-vasaras virtuve, klēts, pagrabs un cūku kūtiņa.

Zvejnieku-zemnieku sēta "Vitolnieki" atrodas Papes Ķoņu zvejnieku ciemā dabas parka "Pape" teritorijā uz smilšainas zemes strēles starp jūru un mitrājiem, kas veidojušies senas lagūnas vietā. Papes Ķoņu zvejnieku ciems saglabājis tādas etnogrāfiskās un tautas celtniecības parādības, kas citur jau sen zudušas. Arhitektūras stils zemnieku koka ēkās izpaužas visā ansambļa veidojumā ēku siluetos, jumtu formās, būvgaldniecības izstrādājumos un dekoros. Šādus amatnieku un zemnieku rokām radītos tautas mākslas objektus – lauku sētas – nereti uztver kā visas tautas radītus. Turklāt katrs Latvijas vēsturiski etnogrāfiskais apgabals iezīmējas arī ar savām garīgās kultūras tradīcijām.

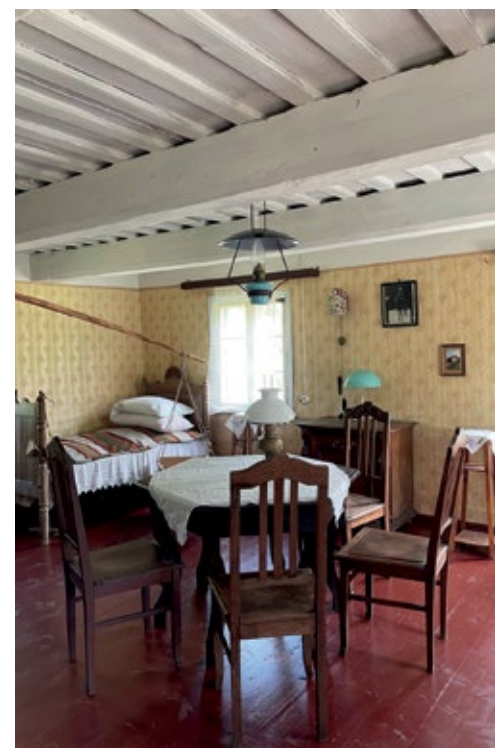
Lai saglabātu Papes Ķoņu zvejnieku ciema kultūrvēsturisko apbūves mantojumu, ar Latvijas PSR Ministru padomes 1983. gada 18. oktobra lēmumu Nr. 595 Papes Ķoņu zvejnieku ciems tika iekļauts valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Būtisku ieguldījumu Papes un Nidas zvejniekciemu etnogrāfiskās apbūves saglabāšanā ir devusi Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja arhitekta Irēna Rubauska, kura 1985. gadā izstrādāja Papes un Nidas zvejniekciemu etnogrāfiskās apbūves saglabāšanas un izmantošanas projektu. Projekts kalpoja par pamatu jaunu pieminekļu apstiprināšanai un etnogrāfiskās apbūves aizsardzības zonu izveidošanai Dienvidkurzemes piekrastes ciemos.

Līga Skujāne

Izmantotie avoti un literatūra:

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja lauku ekspozīcija "Vitolnieki". Mazais ceļvedis. Rīga, 2023.

Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi. Aizsardzība un izmantošana. Rīga, 1988.

GROBIŅAS ARHEOLOĢISKAIS ANSAMBLIS

Dienvidkurzemes novads, Grobiņa

Grobiņas arheoloģiskais ansamblis kopš 2011. gada ir UNESCO Pasaules mantojuma Latvijas nacionālā saraksta objekts. Tas ir ļoti labi saglabājies autentisks pirmsvikingu laika skandināvu ieceļotāju un vietējo iedzīvotāju – kuršu – arheoloģisko vietu kopums, ko veido Grobiņā un tās tuvākajā apkārtnē kompakti izvietoti 7.–9. gadsimta arheoloģiskie pieminekļi: Grobiņas pilskalns (Skābarža kalns) un senpilsēta, Priediena senkapi, Atkalnu senkapi, Smukumu senkapi un Porānu (Pūrānu) senkapi. Šīs senvietas apkārtnes kultūrvēsturiskajā ainavā kā vienojošs elements sasaista Ālandes upe, kas vēsturiski kalpoja par saikni ar Baltijas jūru, ļaujot Grobiņai iesaistīties tirdzniecībā un komunikācijā ar aizjūras teritorijām.

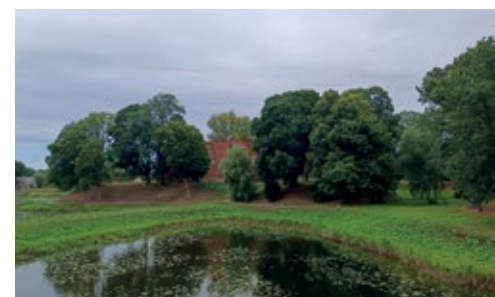
Pirmās ziņas par Grobiņas arheoloģisko nozīmi fiksētas jau 18. gadsimtā. Sistemātiska un kompleksa Grobiņas arheoloģisko pieminekļu pētniecība sākās 20. gadsimta 20. gados arheologu Franča Baloža un Birgera Nermana vadībā. Plaša arheoloģiskā izpēte Grobiņā notika 1984.–1989. gadā arheologu Valērija Petrenko, Ingridas Ozeres (Virses) un Jāņa Asara vadībā. Kopš 2016. gada Grobiņas senvietu arheoloģiskajā izpētē periodiski iesaistās Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes studenti un mācībspēki. Izpētes laikā iegūtais arheoloģiskais materiāls, piemēram, 6.–7. gadsimtā Gotlandei raksturīgā akmens stēla (bilžakmens) ar iegravētu ūdensputnu attēlu un vairāk nekā 2000 citu daudzveidīgu artefaktu apliecina, ka Grobiņa ir bijusi viena no tālaika skandināviem nozīmīgākajām vietām Baltijas jūras austrumu daļā.

Grobiņas arheoloģiskā ansambļa vērtību unikalitātes apzināšana sākās 2010. gadā, kad Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde (tolaik – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija) uzrunāja Grobiņas novada domi iesaistīties UNESCO Pasaules mantojuma saraksta sērijveida nominācijas par vikingu laika pieminekļiem Ziemeļeiropā gatavošanā kopā ar Islandi, Vāciju, Dāniju un Norvēģiju. Pašlaik Grobiņa ir sākusi patstāvīgu ceļu uz tās arheoloģiskā kompleksa iekļaušanu UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā.

Grobiņa ir piemērs tam, kā, īstenojot tālredzīgu un efektīvu kultūras mantojuma aizsardzības stratēģiju, veiksmīgi sadarbojoties nozares profesionāļiem, pašvaldībai un sabiedrības interešu grupām, veidojas jauna vietas identitāte, kas sekmē tās turpmāko attīstību un atpazīstamību plašā mērogā.

Sandra Zīme

Attēli: J. Mikulska, E. Orma

IĢENES LUTERĀŅU BAZNĪCA

Talsu novads, Vandzenes pagasts, Iģene

Iģenes luterāņu baznīca ir viena no nedaudzajām Latvijas koka baznīcām. Būvēta 18. gadsimta vidū, taču tās pirmsākumi meklējami iepriekšējā gadsimtā, kad Vecodres muižā bijusi baznīca, kas esot pārcelta uz Iģeni, ko apstiprina dažas saglabājušās relikvijas un citas liecības.

1995. gadā sākās nopietns baznīcas ēkas remonts, ko aktīvi finansēja arī Vācbaltu fonds ar tā pārstāvi Oto fon Grothusu priekšgalā. Tika uzlikts jauns jumta segums, salabotas sienas un pamati. Cilvēkiem Iģenē jau bija sagatavoti krāsu spainīši arī iekštelpu krāsošanai, kad 1997. gada vasarā pirmie Latvijas restauratoru biedrības aktivisti ieradās Iģenē, lai noskaidrotu, ko gan īsti slēpj neilgi pirms Otrā pasaules kara uzklātais melnais un brūnais krāsojums, kas diezgan plānā slānī klāja visus iekārtas priekšmetus. Pēc pirmajām darba dienām jau varējām konstatēt, ka baznīca bijusi visai koši izkrāsota: zili balts "marmorējums" kombinēts ar pelēku rāmi un spilgti sarkanām profilīstēm, bet kanceles dekorā ietverti senāka objekta fragmenti.

Ar šo pirmo nedēļu skaistajā seno liepu un labības lauku ieskautajā koka baznīcīņā kā siltā šūpulī sākās ikvasaras darbs, kas beidzās 2005. gadā ar restaurācijas darbu vadītājas Aidas Podziņas atvadu vārdiem: "Uzskatām, ka darbs ir izdarīts: kopsummā uzcelta viena jaunbūve, ieviesta skaidrība baznīcas interjera krāsojumā, audzināta publika, veikta ekskursantu apgaismošana utt.! Daudz! Uh! Bet ko tādu var veikt tikai vienreiz mūžā. Tālākais darbs un procesi vairāk atkarīgi no finansēm un vietējo saimnieku ieinteresētības. Arī šajā turpmākajā darbā labu veiksmi!"

Baznīcas atjaunošanas darbu gaitā baznīcas interjers atguva sākotnējo krāsojumu. Restaurācijas procesā varēja piedalīties ikviens brīvprātīgais restaurators un Rīgas Celtniecības koledžas restaurācijas nodaļas audzēkņi, objektam tika pievērsta vietējo ļaužu, pašvaldības darbinieku un arī tūristu uzmanība. Latvijas restauratoriem izveidojās ilgstoši kontakti ar restauratoriem no Vācijas – Evu Jordan-Fārbahu (*Eva Jordan-Fahrbach*) un profesoru Mihaelu fon der Golcu (*Michael von der Goltz*) no Hildesheimas, kas turpinājās ilgstošā sadarbībā citu Kurzemes objektu aprūpē, studējošo restauratoru apmācībā un vērtīgā pieredzes apmaiņā.

Dace Čoldere

LESTENES LUTERĀŅU BAZNĪCA

Tukuma novads, Lestenes pagasts, Lestene

Lestenes baznīca celta 17. gadsimta pēdējā ceturksnī kā muižas īpašnieku Firksu pasūtījums. Tās arhitektoniskais veidols kopumā iekļaujas Kurzemes baznīcu ainavā. Atšķirīgs ir baznīcas logailu gotiskais dalījums, kas, jādōmā, ataino pasūtītāja vēlmes pēc senlaiku izskata. Taču absolūti atbilstoša laikmetam bija baznīcas iekštelpa ar Nikolasa Sefrensa jaunākā (Nicolaus Söffrens) darbnīcā izgatavoto šedevru – ornamentālo un figurālo kokgriezumu ansambli, kas radīts 18. gadsimta pirmajā desmitgadē.

Neraugoties uz to, ka baznīcas ēka bija cietusi Otrā pasaules kara nogalē, draudze no baznīcas padzīta 1961. gadā un baznīcas demolēšana bija sākusies, baznīcas iekārta vēl atradās baznīcā līdz 1964. gadam. Lai saglābtu kokgriezumus, tos rūpīgi inventarizēja, fiksēja, aprakstot un marķējot pārvešanai uz drošu glabātavu Tukuma muzeja paspārnē. Nelaimīgā kārtā par to tika izvēlēta tobrīd jau bez draudzes palikusi Pūres baznīca. Baznīcā tajā laikā tika uzņemts kino, un unikālie mākslas darbi nonāca tādu cilvēku rokās, kuri neprata novērtēt to vērtību.

Vienlaikus atbilstoši padomju ideoloģijai sākās dievnama ēkas degradācija – dižā ēka ar ieģrautām sienām tika papildīta ar brutāliem mehānismiem graudu kaltēšanai un glabāšanai, tās tornis kalpoja kā ūdens krātuve.

Tomēr bija cilvēki, kuri nezaudēja cerību atjaunot Lestenes godību. Rundāles pils muzeja entuziastu komanda Imanta Lancmaņa vadībā pārņēma Lestenes iekārtu savā glabāšanā un aprūpē ar cerību to kādreiz redzēt atjaunotā baznīcā. Gadu desmitus skaudrā ekspozīcija bija skatāma Rundāles pils staļļos.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas jau divdesmit pirmo gadu rit baznīcas atjaunošanas darbi, un baznīcā restaurēti un pēc nepieciešamības papildināti, lai atgūtu sākotnējo spožumu, iekārtas priekšmeti atgriežas savā vietā. Lestene atkal kļūst par kādreiz izslavēto "svēto Lesteni", ko īpašā zelta monētā 2013. gadā ir cildinājusi arī Latvijas Banka.

Par baroka pērli dēvētās baznīcas liktenī koncentrētā un ļoti uzskatāmā veidā atspoguļojas 20. gadsimta Latvijas vēstures postošie notikumi. Īpašu svaru šai vietai piešķir mūsdienās izveidotais kapulauks ar ierakstītiem Otrajā pasaules karā kritušo vārdu tūkstošiem.

Dace Čoldere

TALSU PILSKALNS

Talsu novads, Talsi, pie Talsu ezera

Talsu pilskalns ir nozīmīgs Talsu pilsētas kultūrvēsturiskās ainavas elements un līdz šim arheoloģiski izpētītās platības un iegūto atradumu ziņā ievērojamākais Kurzemes pilskalns. 19. gadsimta vidū pilskalnu apzināja un detalizēti aprakstīja pazīstamais vācbaltu mācītājs un senatnes pētnieks Augusts Bilenšteins. Kā vienu no seno kuršu varenības simboliem to izcēla pēc Latvijas neatkarības iegūšanas. Pēc arheologa Ādolfa Karnupa veiktajiem izrakumiem (1936–1938) pilskalnā konstatētie atradumi tika traktēti kā norāde uz kuršu ķēniņa Lamekina pils atrašanās vietu. Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā šī vieta tika saistīta ar vadoņu lomu valstu vēsturiskajā attīstībā.

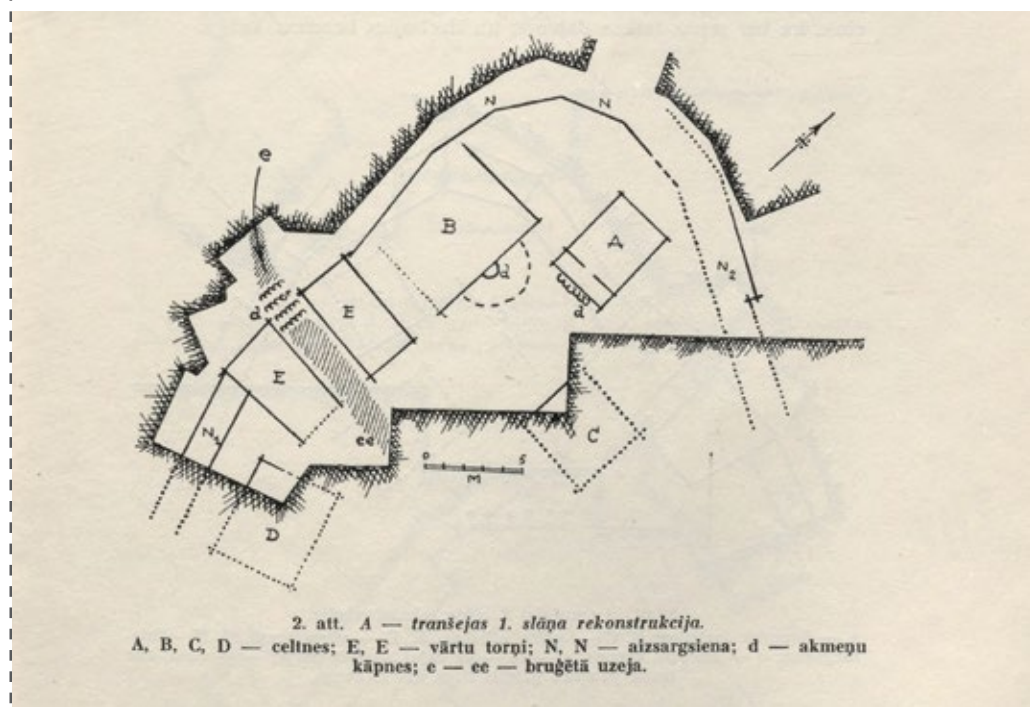
Ā. Karnupa vadīto izrakumu laikā tika izpētīta gandrīz desmitā daļa no pilskalna platības. Tika iegūts vairāk nekā 4000 senlietu (neskaitot trauku lauskas, dzīvnieku kaulus u. c. masveida atradumus), kas apliecināja, ka pilskalns apdzīvots no 10. līdz 14. gadsimtam un tajā izsekojami deviņi apbūves periodi. Kopš 10. gadsimta tas bijis nocietināts ar blīviem akmeņu klāstiem, virs kuriem pacēlusies divkārsa guļkoku aizsargsiena 2–4 metrus platā joslā; gar to bijušas izvietotas dzīvojamās un saimniecības ēkas. Senpilsēta pilskalna pakājē sākusi veidoties ne agrāk kā 11. un 12. gadsimta mijā – laikā, kad šajā novadā agrāk šeit mītošos Baltijas somus sāka nomainīt kurši.

Talsu pilskalnā tika veikta arī, šķiet, pirmā uz izpētes rezultātiem balstītā arheoloģiskā rekonstrukcija – 1937. gadā tika atklāta pēc Ā. Karnupa skices uzceltā klētiņa (tā izturēja Otro pasaules karu, bet nodega 1948. gada pavasarī), ko izmantoja izrakumu inventāra un atrasto senlietu uzglabāšanai. 1937. gadā pilskalnu astoņos autobusos apmeklēja 12 nāciju pētnieki – Baltijas vēsturnieku konferences dalībnieki.

Talsu pilskalna un ezera apkārtnē pēdējos gados ir labiekārtota, un to ir iecienījuši tūristi. Diemžēl joprojām neīstenota ir arheologu un Talsu novadpētniecības muzeja speciālistu iecere par Ā. Karnupa arheoloģiskās izpētes laikā izrakto zemju kaudzes izlīdzināšanu, kas, izmantojot mūsdienu tehnoloģiskās iespējas, dotu papildu materiālus pilskalna kādreizējās apdzīvotības hronoloģijas un intensitātes apzināšanā.

Pilskalna izpēte neapšaubāmi ir iezīmējusi daudz jaunatklātu pieturas punktu Rietumlatvijas senākās vēstures izziņāšanā.

Jānis Asaris

Attēli: L. Skujāne, Ā. Karnupa 1. slāņa rekonstrukcija no "Vēstures atziņas un tālojumi" (Rīga, 1937. g.), no Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes arhīva ("Lamekina klētiņa")

VENTSPILS VIDUSLAIKU PILS UN VENTSPILS PILSĒTAS VĒSTURISKAIS CENTRS

Ventspils, Jāņa iela 17 un pilsētas vēsturiskā centra teritorija

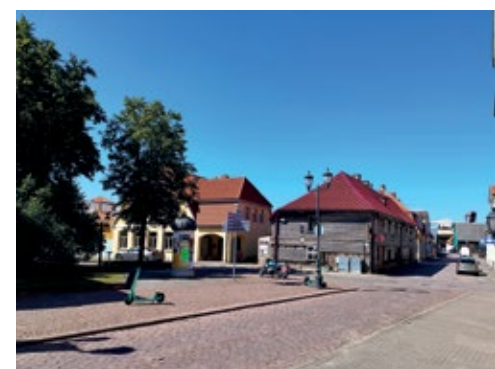
Livonijas ordeņa pils Ventspilī (14. gadsimta vidus) ir vecākā konventa tipa pils Latvijā, kas ar atsevišķām vēlāku laiku izmaiņām saglabājusies līdz mūsdienām. Ventspils pilsētas vēsturiskā centra tagadējā apbūves struktūra veidojusies Hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642–1682), kad pilsēta bija nozīmīga Kurzemes hercogistes osta, amatniecības un kuģubūves centrs.

Sākotnēji pils vietā atradušies, iespējams, 13. gadsimta otrajā pusē celti kastelas tipa nocietinājumi. Konventa pili veidoja ap kvadrātveida pagalmu savā starpā savienoti četri korpusi. 1827. gadā pils ārēji ieguva ampīra veidolu, kas saglabājies vēl tagad. No 20. gadsimta 20. līdz 50. gadiem ēkā atradās cietums. Vēsturiskā centra apbūve cietusi ugunsgrēkā Poļu-zviedru kara laikā un arī Pirmā pasaules kara laikā.

1980. gadā nepārdomātas pils rekonstrukcijas dēļ bojā gāja daudz oriģinālās materiālās substances. No 1995. līdz 1997. gadam tika veikta pils zinātniskā izpēte (arhitekti I. Dirveiks, J. Zviedrāns, Z. Bikše u. c.), pirms tam tika izstrādāta pils izmantošanas un attīstības koncepcija (projektēšanas birojs "Konvents", vadošais arhitekts P. Blūms). Tika studētas interjera un detaļu analogijas un substances saglabāšanas metožu piemēri Somijā, Zviedrijā un Dānijā. Līdz ar to Ventspils pils ir avangardistisks, rūpīgs un Eiropas praksē aprobežs restaurācijas piemērs. Šā darba autori par mērķi pasludināja jaunu attieksmi pret oriģinālu un t. s. teorētisko restaurāciju, par prioritāti izvirzot autentiskumu, patiesumu un visu vēsturisko izmaiņu vienlīdzīgu nozīmīgumu. Cik vien iespējams, ir saglabāts telpu vēsturiskais izskats, mūsdienu funkcijai nepieciešamie elementi ir moderni, lakoniski un kontrastējoši ar vēsturisko vidi. Tie ir pakārtoti galvenajam – oriģināla materiāla, būvdetaļu utt. demonstrējumam, taču vienlaikus ir perfekta mūsdienu dizaina un tehniskās varēšanas paraugs.

Arī Ventspils vēsturiskā centra apbūves saglabāšanai tiek pievērsta īpaša uzmanība. Liela daļa koka ēku ir saglabājušas savu autentisko veidolu, fasāžu arhitektonisko risinājumu, būvdetaļas. Tieši šo ēku restaurācija un saglabāšana ilgu gadus bijusi kultūras mantojuma sargājošo institūciju uzmanības lokā. Kopā ar vietējo pašvaldību ir paveikts liels darbs, saglabājot pilsētvides raksturu, noskaņu un vēsturisko detaļu šarmu.

Jānis Zilgalvis

ĒDOLES PILS

Kuldīgas novads, Ēdoles pagasts, Ēdole

Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis "Ēdoles pils ar nocietinājuma grāvjiem un parku" raksturo kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas neatlaidīgu iesaisti un spēju pielāgoties mainīgiem apstākļiem. Pils senākais būvniecības periods attiecināms uz 13. gadsimtu. Ēku skāris gan ugunsgrēks, gan pārbūves, tomēr cauri laikiem, ar dažādiem valdītājiem un izmantošanas veidiem kultūrvēsturiskās vērtības ir saglabātas ievērojamā apjomā. 1989. gada aprīlī Latvijas PSR Valsts Kultūras komiteja ar pieminekļu sargu atbalstu mainīja Ēdoles pils saimniekus – no Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas bilances tā tika nodota Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas pārraudzībā. Mērķis bija aktīvāk organizēt restaurāciju un nodrošināt pieminekļa saglabāšanu. Tolaik Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija pilī organizēja darbus. Līdz 1992. gada maijam tika nodrošināta nepieciešamās projekta dokumentācijas izstrāde, pils lielākajai daļai atjaunoja jumtu, nomainīja avārijas stāvoklī esošos pārsegumus, sāka galerijas restaurāciju, veica krāšņu, durvju un logu remontu, iekārtoja vairākas telpas kultūras tūrisma vajadzībām, izbūvēja sanitāros mezglus. Kad glābšanas darbi bija pabeigti, vietējā pašvaldība Kultūras ministrijai iesniedza vēstuli ar lūgumu pārņemt objektu savā pārziņā. 1992. gada augustā pils tika nodota pašvaldībai, kura vēlāk lēma par pils atsavināšanu. Lai arī Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai lēmums par pils nodošanu pašvaldībai bija sāpīgs, tā saprata, ka iestādes funkcija nav kultūrvēsturisku objektu apsaimniekošana, taču turpināja aktīvi iesaistīties kā uzraugošā institūcija. Tika kontrolēta kultūras pieminekļa saglabāšanai izvirzīto prasību ievērošana un publiskās pieejamības nodrošināšana. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija sekoja līdz īpašnieku maiņai un iespēju robežās panāca, lai pils novērtējums atbilstu tās kultūrvēsturiskajai nozīmei. Tas novērsa situāciju, ka pils tiktu lēti atsavināta – kā tas nereti tolaik notika. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijai bija jārod risinājums nebijušos apstākļos, un uz īsu brīdi tai pašai bija iespēja kļūt par pieminekļa saimnieku. Šobrīd pils ar parku ir publiski pieejams privātipašums, kurā joprojām turpinās atjaunošanas darbi.

Krista Savina

Attēli: E. Šulcs, K. Savina, L. Skujāne

KULDĪGAS PILSDZIRNAVAS

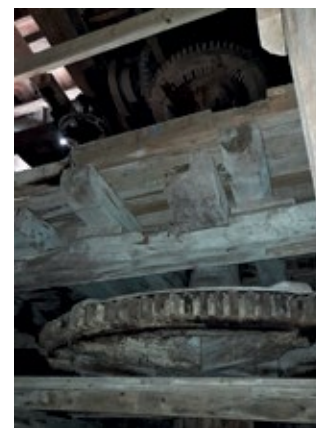
Kuldīgas novads, Kuldīga, Baznīcas iela 36

Kultūras mantojuma aizsardzība ir nepārtraukts process – kad kāds posms beidzas, sākas nākamais. Kuldīgas Pilsdzirnavu stāsts ir tikai sācijas, un tā turpinājumu varēs vērtēt vien pēc laika.

Kuldīgas “Pilsdzirnavas ar iekārtu” ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. To vēsture sniedzas līdz 13. gadsimtam, jo to vecākās daļas saistāmas ar ordeņa pils laiku. 18. gadsimta sākumā dzirnavas bijušas stipri bojātas, kā dēļ veikta pārbūve. Pašreizējais apjoms datējams ar 1807. gadu un 20. gadsimta 30. gadiem. Pilsdzirnavu kultūrvēsturiskā nozīme ir vērtējama ne tikai kā atsevišķs arhitektūras piemineklis ar daļēji saglabātu dzirnavu iekārtu, bet arī kā būtiska Kuldīgas vēsturiskās apbūves daļa. 2004. gadā Kuldīgas Pilsdzirnavas tika iekļautas 100 apdraudētāko kultūras pieminekļu sarakstā. Lai novērstu arhitektūras pieminekļa bojāeju, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija sākotnēji plānoja izmantot pieminekļa daļas pirkuma tiesības, vēlāk – izstrādāt likumprojektu un sākt pieminekļa atsavināšanas procesu. Atsavināšana gan nenotika – sarunu gaitā 2007. gadā tika parakstīts trīspusējs vienošanās protokols starp Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju, Kuldīgas novada pašvaldību un pieminekļa kopīpašniekiem par turpmāko rīcību, lai panāktu Pilsdzirnavu avārijas stāvokļa novēršanu un kultūras mantojuma saglabāšanu. Kopš vienošanās protokola noslēgšanas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija rūpīgi kontrolēja protokola nosacījumu un kultūras pieminekļu aizsardzības prasību izpildi. Kuldīgas Pilsdzirnavu avārijas stāvoklis ir novērsts, un ir izstrādāta pamata dokumentācija kultūras pieminekļa atjaunošanai. Pagaidām objekta apskate ir iespējama tikai no publiski pieejamās ārtelpas.

Gadījums ar Kuldīgas Pilsdzirnavām ir pirmais precedents Latvijā, kad valsts bija pieņēmusi lēmumu atsavināt privātīpašniekam piederošu kultūrvēsturisku objektu. Šī situācija atspoguļo kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas mērķtiecīgu iesaisti kultūras pieminekļa saglabāšanā, kas ne vienmēr ved pa ierastiem ceļiem. Kuldīgas Pilsdzirnavas ir apliecinājums tam, ka arī apdraudēta kultūras mantojuma saglabāšana nākamajām paaudzēm ir iespējama.

Krista Savina

LIEPĀJAS MUZEJS

Liepāja, Kūrmājas prospekts 16

Kultūras mantojums ir ļoti daudzveidīgs, un tā saglabāšanai nepieciešami atšķirīgi risinājumi. Latvijas kultūrtelpai svarīgu mākslas priekšmetu sargāšana ir viens no kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas uzdevumiem. Liepājas muzejs ir ne tikai valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, bet ir saistīts arī ar sistēmas procesiem un glabā būtiskas vērtības. 1939. gadā tika parakstīts līgums par vācu tautības pilsoņu repatriāciju. Līgums reglamentēja, kādas kultūras vērtības nedrīkst izvest no Latvijas teritorijas. Par Latvijas puses koordinējošo centru šajā aspektā var uzskatīt Pieminekļu valdi. Pieminekļu valdes pilnvaru piedalīties izbraucēju mantu pārbaudē Liepājā saņēma Liepājas muzeja dibinātājs un ilggadējais direktors Jānis Sudmalis. Kopā ar Pieminekļu valdes darbiniekiem viņš 50 dienās pārbaudīja apmēram 4000 personu mantas. J. Sudmalis savā dienasgrāmatā rakstījis: "Kad ierados muitā, tur jau darbs gāja pilnā gaitā. Visi vecie spīķeri muitas rajonā bija jau piepildīti ar aizbraucēju mantām. Ieradās pirmie kuģi, kas uzņēma mantas, kuras turpat uz vietas pie spīķeriem tika pārbaudītas." Starp repatriantiem bija daļa Rucavas podnieku ar vācisku izcelsmi, tāpēc senā amata pratēju skaits pēc tam strauji samazinājās. Keramikas trauku darināšanas māksla Rucavā radusies ap 1560. gadu, pēdējais tās podniecības pārstāvis savu darbību beidza 20. gadsimta 40. gados. Tieši J. Sudmalis ir uzskatāms par Liepājas muzejā glabātās Rucavas podniecības kolekcijas veidošanas aizsācēju – šis process veicināja Rucavas keramikas mākslas vērtību saglabāšanu.

Līdz ar cilvēku pārvietošanos un globalizāciju pieaugusi dažādu priekšmetu aprīte, tostarp ceļo priekšmeti ar kultūrvēsturisku vērtību. Starptautiskā līmenī ir pierādīts, ka vairākas kriminālās un teroristu organizācijas izmanto mākslas un antikvāros priekšmetus kā finansējuma iegūšanas avotu, vienlaikus izpostot kultūras mantojuma objektus un veicinot to nelikumīgu aprīti. Šie apstākļi ir radījuši nepieciešamību pēc sistēmas, kas nodrošina priekšmetu drošu un legālu aprīti. Sekojot mūsdienu tendencēm pasaulē un attīstoties kultūras mantojuma aizsardzības sistēmai, Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde ir izveidojusi atsevišķu struktūrvienību, kas uzrauga kultūras priekšmetu aprīti.

Krista Savina

NURMUIŽAS APBŪVE

Talsu novads, Laucienes pagasts

Latvijas pieminekļu aizsardzības vēsturē Nurmuiža ir viens no retiem piemēriem, kas reprezentē ambiciozus atjaunošanas pasākumus, vienlaikus saprātīgi un mērķtiecīgi izmantojot līdzekļus. 15 gadu darba rezultāts pierāda, ka iespējams izcelt katra objekta individuālo vērtību, nepazaudējot ansambļa koptēlu un noskaņu.

Nurmuiža ir lielākais muižas komplekss Latvijā, veidojies vairāku būvperiodu laikā. Muižas pils celta 16. gadsimta beigās kā nocietināta rezidence. 17. gadsimta beigās veiktas nozīmīgas pārbūves. 19. gadsimtā uzsākts plašs pils remonts un komplekss papildināts ar vairākām saimniecības ēkām. Laikā no 1835. līdz 1937. gadam pils ieguva interjeru dekoratīvo apdari, bet no 1909. līdz 1912. gadam pils atjaunota un pārbūvēta pēc arhitekta Vilhelma Bokslafa projekta, mainot telpu plānojumus un izveidojot dekoratīvo apdari neoklasicisma izteiksmē.

Pēc agrārās reformas muiža nonāca privātīpašumā, bet kopš 1950. gada kompleksa ēkās saimniekoja padomju sovhozs. Ēkas tika nolaistas, vairākas bija nonākušas drupu stāvoklī. Kopš 2005. gada Nurmuiža ir privātīpašums, un tajā tiek īstenoti vērienīgi atjaunošanas darbi arhitekta Ērika Cērpiņa vadībā: atjaunotas vai konservētas visas kompleksa ēkas, izveidots vīnogulāju un garšvielu dārzs.

Pils ir apmesta divstāvu ķieģeļu celtne ar velvētu pagrabu un augstu dakstiņu jumtu. Rietumu spārna pirmajā stāvā (telpā zem kādreizējā torņa) saglabājusies velvēta telpa, iespējams, sākotnējā kapela. Rietumu korpusā saglabājusies 1699. gadā veidotā jumta konstrukcija. Saimniecības ēkas izvietotas ap pagalmiem. Pagalma stūrī saglabājies 17. gadsimtā celts vārtu tornis.

Muižas atjaunošanā viens no galvenajiem principiem ir ēku kompleksa kā vienota telpiska un arhitektoniska kopuma saglabāšana, neatsakoties no dažādu periodu uzslāņojumiem. Ar pietāti veiktā Nurmuižas kompleksa atjaunošana un restaurācija ir un viens no spilgtākajiem piemēriem Latvijā, kas demonstrē pārdomāta funkcionāla piepildījuma, iekļūstīga restaurācijas koncepta un spēcīga mākslinieciskā tēla harmoniju. Muižas kompleksa atjaunotāju redzējums un izpratne par vēsturiskās substances vērtību, kā arī mantojumu sargājošo institūciju atbalsts ļāvis atdot sabiedrībai vienu no nozīmīgākajiem muižu ansambļiem Latvijā, kura atjaunošana vēl turpinās, taču jau šodien uzrāda izcilus rezultātus.

Anna Ancāne

ZLĒKU LUTERĀŅU BAZNĪCA

Ventspils novads, Zlēku pagasts

Zlēku luterāņu baznīca ir viens no monumentālākajiem un interjera apdarē krāšņākajiem Kurzemes sakrālās arhitektūras piemēriem. Tās tapšanā galvenā loma bijusi ārzemēs izglītību guvušajam Verneram fon Bēram, kurš pildīja Kurzemes sūtņa pienākumus karaļa Rūdolfa II galmā Prāgā un tur guva ierosmes augstvērtīgas mākslas iedzīvināšanai paša mājās.

Tagadējā mūra ēka celta 1645. gadā. Tā pārstāv Kurzemei raksturīgo dievnamu tipu: ķieģeļu un laukakmens mūra garenbūve ar poligonālu kora daļu, kas izceļas ar savu monumentālo būvapjomu un trīsjomu halles baznīcas plānu. Būvapjomam rietumu galā pieslēdzas masīvs tornis ar piramidālu smaili, sākotnēji – 60 metru augsts.

Zlēku baznīcas iekārta ir viens no greznākajiem baznīcu interjera iekārtojuma ansambļiem Kurzemes sakrālbūvēs – ar īpaši piesātinātu un ekspresīvu māksliniecisko risinājumu manierisma formās un koloristikā. Altāri un kanceļi izgatavojis brēmenietis Francis Hopenshtets.

Tieši ar Zlēku baznīcu saistīts viens no starptautiski nozīmīgiem sadarbības projektiem pieminekļu restaurācijas jomā – no 2006. līdz 2010. gadam Zlēkās studiju prakses laikā darbojās Hildesheimas, Holcmindenes un Getingenes Lietišķo zinātņu un mākslas augstskolas (*HAWK Hochschule für angewandte Wissenschaft und Kunst Hildesheim/Holzminden/Göttingen*) restaurācijas un konservācijas studenti profesora Mihaela fon der Golca vadībā. Latviju pārstāvēja Latvijas Mākslas akadēmijas Restaurācijas nodaļas studenti un Rīgas celtniecības koledžas audzēkņi, kā arī Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes eksperti. Izpētes mērķis bija apzināt baznīcas iekārtas daļu stāvokli. Tika konstatēts, ka patlaban redzams galvenokārt sākotnējais krāsojums. Pēc vispārējas katras detaļas apsekošanas tika veikta polihromijas konservācija – lokāla krāsu slāņa nostiprināšana, detaļu pielīmēšana un visu virsmu tīrīšana.

Sadarbība sākās ar Latvijas Restauratoru biedrības un Vācijas restauratoru organizācijas *Arbeitsgemeinschaft der Restauratoren* kontaktiem. Zlēku baznīca ir vērtību izpētes un izcelšanas piemērs, kas realizēts starptautiska mēroga sadarbībā. Tā ir augstu novērtēta un perspektīvā paver plašas iespējas mūsdienu pieminekļu aizsardzības sistēmas attīstībā.

Anna Ancāne

Attēli: E. Orma, L. Skujāne, B. Ekere

PURCIEMA APMETNE

Talsu novads, Rojas pagasts

Akmens laikmeta Purciema apmetne ir unikāls arheoloģiskais piemineklis, kas līdz mūsu dienām Ziemeļkurzemes kāpās saglabājies, neraugoties uz Pilsupes krasta eroziju un cilvēku radīto apdraudējumu.

Apmetne atrodas Baltijas jūras Rīgas līča piekrastē, Pūrciemā, Pilsupes krastos. Apmēram pirms sešiem tūkstošiem gadu cilvēki tur apmetās uz dzīvi, savas mītnes ierīkojot smilšu kāpas strēlē starp jūru un senu ezeru, kas tolaik tur bija. 19. gadsimta beigās tika izrakts Pilsupes kanāls, lai no apkārt esošajām pļavām palu ūdeņus novadītu jūrā. Upes ūdeņi, iegrauzoties Pilsupes krastos, pakāpeniski pārveidoja tur izveidojušos ainavu, vienlaikus apdraudot arī seno dzīvesvietu tās krastos.

Purciema apmetne kā arheoloģiski nozīmīga vieta zināma kopš 1933. gada, kad ģeologs S. Burhards, apsekojot Pilsupes krasta atsegumus, atrada akmens laikmeta (neolīta) māla trauku lauskas un nodeva tās Pieminekļu valdei. Pēc tam vietu dabā apskatīja arheologs Eduards Šturms un izskatotajā Pilsupes krasta atsegumā konstatēja kultūrslāni. 1936.–1938. gadā Pieminekļu valdes uzdevumā Eduards Šturms tur veica plašākus arheoloģiskos izrakumus. Kopumā atsedza sešas hronoloģiski atšķirīgas mītnu vietas, kas bija datējamas ar jaunāko akmens laikmetu – neolītu. Īpaši atzīmējama bija viena no mītnēm (C), kur atrada trīs no māla veidotas stilizētas cilvēku figūriņas. Tās acimredzot izmantotas kāda reliģiska kulta vajadzībām. Atkārtota arheoloģiskā izpēte Purciema apmetnē un tās apkārtnē 1993.–1998. gadā veikta arheoloģes Ilzes Lozes vadībā. No jauna atklātas vairākas akmens laikmeta atradumu vietas. Laika gaitā “Pūrciema Baltā kāpa” kļuvusi par populāru tūrisma objektu. Lai novērstu nekontrolēto tūrisma plūsmu, ar akciju sabiedrības “Latvijas valsts meži” atbalstu izveidota 900 metru gara dabas taka “Pūrciema Baltā kāpa”. Kāpas teritorija ir labiekārtota, tajā izveidotas koka laipas, skatu laukumi, atpūtas vietas un norobežota Purciema apmetnes vieta. Takā ir izvietoti stendi ar informāciju par Purciema apmetni, “Baltās kāpas” izveidošanos un dabas vērtībām.

Egita Lūsēna

ABAVAS IELEJA

Kandava, Tukuma novads

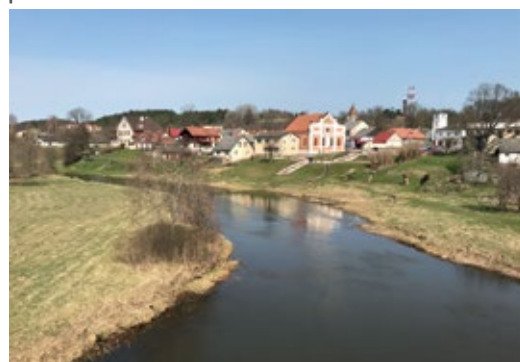
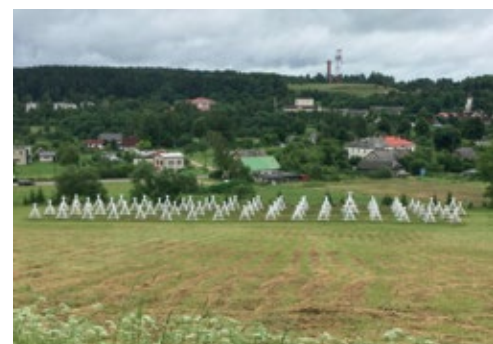
Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, laikā, kad sabiedrības uztverē kultūrainava sāka atgūt savu pazaudēto nozīmi, kultūras mantojuma sistēmā tika īstenots vērienīgs starptautisks projekts Abavas ielejā.

Projekta aktivitāšu centrā bija centieni saglabāt vēsturisku muižu apbūvi Pedvālē, to apvienojot ar radošām mākslas izpausmēm ainavā. Abavas ielejas dabas un kultūras mantojuma kopums, kas veidojies no 2. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz mūsdienām, ir radījis sabiedrības apziņā atzītu īpašu kultūrainavu. Šīs vietas kompleksais raksturs un unikālā vērtība tika aktualizēta pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā, pavisam drīz pēc Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izveidošanas. Inspekcija sadarbībā ar Eiropas Padomi un vietējām pašvaldībām organizēja vairākas darbnīcas un seminārus, lai apzinātu vērtības un akcentētu to nozīmi. 1996. gadā ar Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojumu izveidoja īpaši aizsargājamo kultūrvēsturisko teritoriju Abavas ieleja, kas radīja tiesiski skaidrākas kultūrainavas saglabāšanas garantijas.

Jau vairāk nekā trīsdesmit gadu Abavas ielejas vērtību sistēmai īpašu nozīmi piešķir pazīstamā latviešu tēlnieka Ojāra Feldberga darbība. Pārceļoties uz dzīvi Pedvālē, lai atjaunotu Firksu-Pedvāles un Briņķu-Pedvāles muižu ēkas un radītu vērienīgu laikmetīgās mākslas ekspozīciju, O. Feldbergs organizēja meistarklases un simpozijus ar ārzemju un pašmāju jauno mākslinieku līdzdalību, dodot vietu radošām izpausmēm. Pedvāles Brīvdabas mākslas muzejs ir Latvijas valstiskuma atjaunošanas norišu spilgts liecinieks un veidotājs vienlaikus. 1999. gadā UNESCO piešķīra Pedvāles brīvdabas muzejam starptautisko Melinas Merkuri balvu par kultūrainavas saglabāšanu un attīstību.

Abavas ielejas pilotprojekts ir bijis viens no veiksmīgākajiem Eiropas Padomes projektiem Austrumeiropā kultūrvēsturisku ainavu saglabāšanā laikā, kad tika radīta Eiropas ainavu konvencija. Lai nodrošinātu Pedvāles mākslas parka kompleksu mākslas vērtību, kultūras mantojuma, dabas ainavas un vides saglabāšanu, aizsardzību un attīstību vienotā teritorijā, Latvijas Republikas Saeima 2018. gadā pieņēma Pedvāles mākslas parka likumu.

Juris Dambis

OSKARA KALPAKA MEMORIĀLS "AIRĪTES"

Saldus novads, Zirņu pagasts, pie Kalpakiem

Memoriālam "Airītes" kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmā piemīt īpaša nozīme – tā izveidē un saglabāšanā būtisku vietu ieņem nacionālā atmiņa. Ik gadu Lāčplēša dienā, kad tauta godina Latvijas armijas kritušos karavīrus, mēs "Airītēs" atceramies arī piemiņas vietas likteni un iedzīvotāju lomu piemiņas vietas saglabāšanā.

Piemiņas vietas izveide sāka pagājušā gadsimta 20. gadu sākumā, pēc sabiedrisko organizāciju iniciatīvas saziņojot līdzekļus speciālas teritorijas izveidošanai blakus priedei, pie kuras krita pirmais Latvijas karaspēka virspavēlnieks pulkvedis Oskars Kalpaks. 1927. gadā Pieminekļu valde, pamatojoties uz pieminekļu aizsardzības likumu un likumu par vēsturiskām kauju vietām, nolēma iekļaut Oskara Kalpaka piemiņai celto pieminekli ar piederīgo apkārtni. Valsts piešķīra līdzekļus muzeja ēku kompleksa (1936, arhitekts Artūrs Galindoms) būvniecībai.

Muzejs pastāvēja tikai nepilnus astoņus gadus, pēc Otrā pasaules kara piemiņas vieta kļuva nevēlama. Muzeju 50. gadu sākumā likvidēja, ēkā ierīkoja pasta nodaļu, piemiņas vietu izdemolēja – tika nocelts un joprojām nezināmā virzienā aizvests piemineklis O. Kalpakam, pieminekļi virsniekiem N. Grundmanim, P. Krievam un J. H. Šrinderam tiek nogāzti un iestumti mežā. Bet no tautas atmiņas piemiņas vieta nezūd. Atmodas pašā sākumā, 1987. gada novembrī, entuziastu organizētās piemiņas vietas sakopšanas laikā nogāztos pieminekļus novietoja sākotnējā vietā. Diemžēl padomju vara vēlreiz lēma iznīcināt piemiņas vietu – šoreiz visi pieminekļi tika nocelti, aizvesti un ierakti zemē, ceļš gar piemiņas vietu aizbērts. Pateicoties apkārtnes iedzīvotāju vienotībai un kopdalītās pagātnes vērtībām, piemiņas vieta tika atjaunota. 1990. gadā darbību atsāka arī muzejs.

Kopš 1988. gada 11. novembra "Airītēs" atkal pulcējas ļaudis un atceras kritušos valsts aizstāvjus. Pēc 2013. gada ugunsgrēka atjaunotajā muzejā un 2023. gadā atklātajā brīvdabas ekspozīcijā vēlreiz un vēlreiz mēs varam izdzīvot mūsu tautas atmiņu stāstu par valsts brīvībai ziedoto karavīru dzīvībām.

Jana Mikuļska

Attēli: E. Šulcs, Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde

KOLKAS VRAKS I

Rīgas līcī iepretim Kolkas evaņģēliski luteriskajai baznīcai

Kolkas vraks I ir pirmais nogrimuša kuģa vraks, kas pamatojoties uz zemūdens apsekošanas un fiksācijas materiāliem, 2012. gadā iekļauts valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Tā iespējamais datējums saistāms ar zviedru admirāļa Klāsa Fleminga eskadras daļēju bojāeju 1625. gada septembrī vētrā ceļā no Rīgas uz Stokholmu.

Kolkas vraku I atklāja jau 1992. gadā, tas ir visvairāk nīrēju apsekotais un viens no vecākajiem Latvijas Republikas teritoriālajos ūdeņos zināmajiem nogrimušu kuģu vrakiem. Atrodies pie paša Kolkasraga, tikai nedaudz vairāk nekā 60 metru attālumā no krasta, Kolkas vraks I ir ļoti labi saglabājies, jo dziļi iegrimis smiltīs. Vraku atklāja Voldemārs Rains, kurš arī izteicis hipotēzi par tā piederību un datējumu. 1999. gadā notika vraka izpētes ekspedīcija, tomēr iegūtais informācijas apjoms un fiksācijas materiāli nebija pietiekami, lai tam noteiktu kultūras pieminekļa statusu. 2011. gadā ar Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes atbalstu atkārtotu Kolkas vraka I apsekošanu veica 2004. gadā nodibinātās Latvijas Zemūdens kultūrvēsturiskā mantojuma asociācijas dalībnieki, nirstot un detalizēti fiksējot tā saglabātības stāvokli. Kolkas vraks I ir apmēram 20 metru garš un sešus metrus plats no ozolkoka būvēta burukuģa vraks. Saglabājušās tā konstrukcijas – korpuss, atsevišķas detaļas, stiprinājumu elementi, daļēji arī aprīkojums. 2011. gada apsekošanas laikā zem ūdens zīmētas un fotografētas daļēji smiltīs iegrimušās kuģa vraka daļas – borta fragmenti, apšuvuma dēļu stiprinājumi ar koka un metāla tapām, koka detaļas vraka iekšpusē, stūres stiprinājuma detaļas.

Baltijas jūrā un Rīgas līcī Latvijas teritoriālajos ūdeņos ir zināmi vairāk nekā simts nogrimušu kuģu vraku, vairāki no tiem atrodas pie Kolkasraga, kas jau izsenis ir bijusi kuģošanai bīstama vieta. Diemžēl Latvijā zemūdens kultūras mantojuma izpētē nav atbilstošu izglītību ieguvušu speciālistu – zemūdens arheologu. Iespējams, ka šīs nozares attīstību nobremzēja ierobežotās iespējas pētīt Baltijas jūras ūdeņus padomju okupācijas laikā, kad zemūdens pētījumi notika galvenokārt iekšzemes ūdeņos. Pašlaik saistībā ar vēja parku izbūves iecerēm Baltijas jūrā zemūdens mantojuma kultūrvēsturiskā apzināšana ir kļuvusi par vienu aktuālākajiem un izaicinošākajiem jautājumiem.

Sandra Zīme

LATGALE

DAUGAVPILS CIETOKSNIS AR PRIEKŠTILTA NOCIETINĀJUMU UN DAUGAVPILS CIETOKŠŅA APBŪVE

Daugavpils, Daugavas labais krasts

Daugavpils cietoksnis un tā apbūve piedzīvo atdzimšanu, kļūstot par Daugavpils simbolu. Labi saglabājusies fortifikācijas būve ir Austrumeiropā vienīgais būtisku pārbūvju neskaris 19. gadsimta pirmās puses cietokšņa paraugs. Cietokšņa iekšpuse plānota pēc tradicionālajiem karavīru pilsētu standartiem ar parādes laukumu centrā un administratīvo un dzīvojamo ēku kvartāliem ampīra stilā.

Cietokšņa teritorijā ir īstenoti vērienīgi projekti. Ar katru nākamo projektu no iznīcības tiek izglābta kārtējā vēsturiskās apbūves ēka. Labu atpazīstamību guvušas pēdējo 15 gadu laikā atjaunotās cietokšņa apbūves ēkas – Ūdenstornis, Artilērijas arsenāla ēka jeb Marka Rotko mākslas centrs, Komandanta nams jeb Valsts policijas Latgales reģiona pārvaldes ēka. Plašu rezonansi ieguvuši arī nesen pabeigtie objekti – Pulvera noliktava jeb Martinsona māja, 7. bastions un kazemāti ar keramikas darbu krātuvi un Daugavpils cietokšņa Inženieru arsenāla ēkas jeb Daugavpils Tehnikas un industriālā dizaina centrs.

Visos ēku atjaunošanas procesos notika aktīva sadarbība ar Nacionālo kultūras mantojuma pārvaldi un tika ņemti vērā pārvaldes ieteikumi un norādījumi, kas ļāva maksimāli saglabāt vēsturisko ēku raksturīgo formu, apjomu, specifiskās iezīmes un oriģinālo substanci. Veiksmīgi noritēja vēsturisko ēku pielāgošana mūsdienīgām funkcijām. Tika atrasts līdzsvars starp atbilstošām, saudzīgām restaurācijas metodēm un jaunām tehnoloģijām, tā radot kultūrvēsturiski nozīmīgu, vizuāli pievilcīgu un daudzfunkcionāli izmantojamu rezultātu atjaunotajos cietokšņa objektos. Daugavpils cietokšņa restaurāciju rezultāti norāda uz Latvijas kultūras mantojuma vadības augsto un starptautiski atzīto kompetenci. Pašvaldības iniciēta, turpinās atjaunošanas darbu plānošana, jo restaurāciju un glābšanas darbus gaida nākamie cietokšņa objekti.

Katrs jauns objekts nes jaunus kultūrvēsturiskus atklājumus un jaunu, nozīmīgu pieredzi fortifikācijas būvju specifiskajos atjaunošanas darbos, kas ir iespējama būvniecības, kultūras mantojuma un restaurācijas jomu speciālistu un ekspertu ciešā sadarbībā. Daugavpils cietokšņa arhitektūras specifika sniedz plašas attīstības un izzināšanas iespējas Latvijas kultūras mantojuma saglabāšanā.

Brigita Madelāne

Attēli: V. Platpīre

SLUTIŠKU SĀDŽA

Augšdaugavas novads, Naujenes pagasts, Slutiški

Slutišku vecticībnieku sādža ir viens no unikālākajiem kultūrvēsturiskajiem objektiem Latvijā. Mūsdienās Slutiški valsts kultūrtelpā ir neatņemama, stabila vērtība. Tomēr der atcerēties skarbos vēsturiskos notikumus, kad varējām Slutišku sādžu neglābjami zaudēt uz visiem laikiem.

Slutišku sādžas ēkas ir tautas būvniecības paraugi ar daudzām dekoratīvām koka detaļām, logu apmaļu un slēgu rotājumiem, ārdurvju vērtņu veidojumiem. Apdare un dekori ir radniecīgi slāvu tautu celtniecības tradīcijām. Rotājumos atspoguļojas namdaru bagātīgā fantāzija, individualitāte, neatkārtojāmība. Līdz mūsdienām ir saglabāties 19. un 20. gadsimta sādžas raksturīgais zemes gabalu dalījums, apbūves izvietojums zemes gabalā, pati vēsturiskā apbūve un materiālu izmantojums, būvamatniecības tradīcijas un ēku apdare, tostarp dekoratīvo kokgriezumu izpildījums.

Sādžā 20. gadsimta 80. gados plānotā Daugavpils HES būvniecība radīja daudzas postošas izmaiņas – vairākas saimniecības tika nojauktas vai pamestas. Kad draudi sādžas pastāvēšanai bija šķietami zuduši, vecajām ēkām sāka velties pāri jauno īpašnieku aktīvie centieni visu uzlabot un pārveidot. Ar pašvaldības un Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes (tobrīd – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija) iniciatīvu tika panākts, ka 2016. gadā Slutišku sādžai piešķīra valsts nozīmes arhitektūras pieminekļa statusu.

Statuss pavēra jaunas un plašas iespējas kultūras mantojuma saglabāšanā, kultūrvēsturisko vērtību izcelšanā un sādžas attīstībā, piesaistot ekspertus, pieredzējušus speciālistus un zinātniekus, izmantojot valsts un Eiropas Savienības fondu finansējumu. Kultūras mantojuma sargātājiem ir liels izaicinājums rast pareizos sadarbības risinājumus tik plašā apdzīvotā teritorijā, kas pieder dažādiem īpašniekiem. Atjaunojot senās koka ēkas, ir vajadzīgas nopietnas zināšanas par vēsturiskajām koka būvniecības metodēm un attiecīgas prasmes, izvēloties atbilstošas un saudzīgas restaurācijas tehnoloģijas. Vecajām koka ēkām regulāri nepieciešama aprūpe. Ciešā sadarbībā ar pašvaldību un īpašniekiem Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde cenšas uzturēt un saglabāt nākamajām paaudzēm Slutišku sādžas īpašās bagātības, kas veidojušās ilgā laika posmā, vecticībnieku sādžai attīstoties samērā nošķirti no citām apdzīvotām vietām.

Brigita Madelāne

ISMERU IKONAS

Rēzekne, Siņicina iela 4, Rēzeknes vecticībnieku kopienas lūgšanu nams

Ismeru vecticībnieku kopienas lūgšanu nama ikonas ir nozīmīgi vecticībnieku glezniecības kanoniskajās tradīcijās veidoti darbi, kas labi raksturo Latgales lokālās īpatnības un novada 20. gadsimta sākuma darbnīcu profesionālo meistarību. Graujoši negatīvās nozagto un nelikumīgi izrakto kultūras priekšmetu statistikas kontekstā Ismeru ikonu veiksmes stāsts 2011. gadā aktualizēja Latvijas kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas un Latvijas tiesību aizsardzības sektora pilnveidošanas nepieciešamību, lai samazinātu kultūras priekšmetu nelegālo apripi¹.

Ismeru dievnamu cēla 1913.–1914. gadā par draudzes saziēdotiem līdzekļiem. Ziedotas tika arī četras tolaik gleznotas ikonas, izveidojot altāra centrālās daļas kompozīciju. Latgales vecticībnieku dievnamos kā ansambļis tās uzskatāmas par retumu.

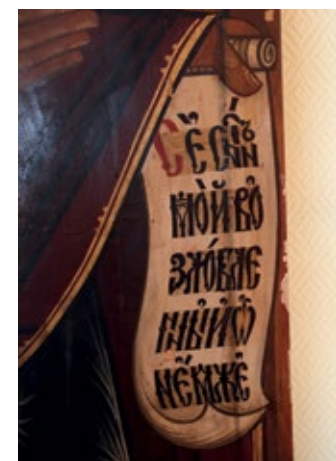
2008. gadā trīs ikonas – “Jānis Kristītājs un erceņģelis Gabriels”, “Dievmāte un erceņģelis Mihails” un “Pestītājs ar eņģeļiem” – nozagtas, taču, pateicoties Igaunijas muitnieku vērīgumam, 2011. gadā atgūtas, kad tās mēģināja izvest uz Somiju. 2012. gadā ikonas restaurētas un iekļautas Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā.

Pilnveidojot kustamo kultūras priekšmetu aizsardzību, tapusi digitalizēta zagto un zudušo kultūras priekšmetu datubāze, kas atvieglo tiesībsargājošo institūciju darbu, uzlabota informācijas apmaiņa ar Interpola zagto mākslas priekšmetu datubāzi un ar Šengenas informācijas sistēmu². Ir grozīti un pieņemti jauni normatīvie akti, Latvija pievienojusies vairākām konvencijām par kultūras vērtību aizsardzību un apripi. 2020. gadā Nacionālajā kultūras mantojuma pārvaldē izveidota Kultūras priekšmetu aprites daļa, kas īsteno uzraudzības pasākumus darījumiem ar mākslas un antikvāriem priekšmetiem un veic sabiedrības informēšanas pasākumus. Negatīvā pieredze mudinājusi reliģiskās konfesijas, sadarbojoties ar mantojuma sargiem, uzskaitīt un reģistrēt draudžu īpašumā esošos sakrālās mākslas priekšmetus.

Evita Princova

¹ A. Kairiņš. Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites mazināšana: per aspera ad astra. Pieejams: <https://artlaw.club/uploads/files/kulturas-prieksmetu-nelikumigas-aprites-mazinana-kairis-a.pdf>

² <https://www.ic.iem.gov.lv/lv/mantu-meklesana>

LŪZNAVAS (GLUŽŅEVAS) MUIŽAS APBŪVE

Rēzeknes novads, Lūznavas pagasts, Lūznavas

Lūznavas muiža ir kultūras piemineklis, kas akcentē un pozicionē Eiropas daudzveidīgā kultūras mantojuma nākotnes perspektīvu – kultūrvietas 21. gadsimtā kļūst par cilvēka dzīves telpas kvalitātes un labsajūtas neatņemamu sastāvdaļu.

Kerbedzu dzimtai piederošās Lūznavas muižas kungu māja, celta laikposmā no 1905. līdz 1911. gadam, ir ļoti neparasts romantiskā jūgendstila paraugs. Tā būvēta, cenšoties īstenot 20. gadsimta Eiropas arhitektūras un mākslas tendences, un tai apkārt veidots gleznains, vairāk nekā 20 hektārus liels parks. No 1911. līdz 1915. gadam muiža bija ievērojams kultūras centrs Latgalē, uz kuru strādāt un atpūsties brauca gan pazīstami, gan jauni un talantīgi mūziķi, literāti, mākslinieki un tēlnieki.

Latgales jūgendstila pērle, simts gadu laikā pārdzīvojot dažādas vēsturiskās pārmaiņas, pateicoties valsts aizsargājamā kultūras pieminekļa statusam kopš 1977. gada, turpina kalpot sabiedrībai. 2015. gadā kungu māja, kuru ieskauj plašs dendroloģiski un ainaviski vērtīgs parks un muižas apbūves ēkas, atguvusi ne vien sākotnējo arhitektoniski māksliniecisko izskatu, bet arī mākslas, kultūras un atpūtas rezidences statusu. Lūznavas muižas stāsts atklāj domāšanas veida maiņu attiecībā uz kultūrvēsturisko objektu lomu cilvēka dzīves telpā 21. gadsimtā, kā arī uz kultūras mantojuma aizsardzības filozofiju, orientējoties uz konsultācijām un padomiem, labās prakses piemēriem, sabiedrības iesaisti un izglītošanu. Gluži kā Lūznavas muižkunga projektētie tilti, kas savulaik savienoja inženierzinības, mākslu un uzņēmējdarbību, arī mūsdienā Lūznavas muiža kā arhitektūras mantojuma vērtība ar tās jaudīgo komandu kalpo par tiltu vides, kultūras, tūrisma un sociālās ekonomikas attīstībā, kā arī par paraugu ilgtspējīgiem risinājumiem Rēzeknes novadā. Muiža ir vieta, kur tiek īstenoti "Jaunā Eiropas Bauhaus" principi: skaistums, ilgtspēja un iekļaujoša vide. Tā apliecina kultūras mantojuma objekta ietekmi un saikni ar teritorijas kopīgo reģenerāciju, kopienas iesaisti, kultūras un uzņēmējdarbības, sociālās ekonomikas savstarpēji veicinošiem aspektiem un arī digitālo rīku nozīmi kultūras mantojuma mūsdienīgā interpretācijā.

Evita Princova

Izmantotie avoti:

J. Dambis. Kultūras pieminekļu aizsardzība. Rīga, 2017, 71 lpp.

<http://www.luznavasmuiža.lv>

https://new-european-bauhaus.europa.eu/about/about-initiative_en

<https://www.fold.lv/2021/12/es-nosaka-jauna-eiropas-bauhaus-pamatelementus/>

LUDZAS LIELĀ SINAGOGA

Ludzas novads, Ludza, 1. maija iela 30

Ludzas Lielā sinagoga – celtne, kuras atjaunošana atklāj ne tikai Latvijas vēstures baismākās lappuses un sabiedrības attieksmi pret koku kā būvmateriālu, tā ir arī nozīmīgs notikums Latvijas kultūras mantojuma saglabāšanas vēsturē. Atjaunotā ēka ir cieņas apliecinājums vietas identitātei, sadarbībai, saglabātajām vērtībām un profesionāli godprātīgai attieksmei.

Kā nu jau par valsts aizsargājamo arhitektūras pieminekli (valsts aizsardzības Nr. 8948) izteicies arhitekts un arhitektūras restaurācijas vecmeistars Pēteris Blūms, tā “uz Latvijas kultūras mantojuma skatuves pēkšņi “uznira no nekuriens” 2013. gadā”¹. Ludzas Lielā sinagoga ir viens no tipiskiem Austrumbaltijas un daļēji Lietuvas sinagogu plānojuma tiem, kas reti kur ir saglabāties. Sinagoga būvēta 1783. gadā kā divstāvu guļbūve ar kupolveida dēļu velvi. Lai novērstu tās sabrukšanu, 20. gadsimta 20.–30. gados apmūrēta ar sarkanajiem ķieģeļiem. Kā situāciju raksturoja P. Blūms, “labu gribot, labi būvmateriāli tika apvienoti “nelaimīgā laulībā”², tā veicinot būves destrukcijas procesus. Tāpēc atbilstošu kultūras pieminekļa saglabāšanas risinājumu meklējumi bija viens no lielākajiem izaicinājumiem sinagogas atjaunošanas darbā.

Sinagoga atjaunota, saglabājot ēkas autentiskumu. Nostiprināti pamati, konservētas oriģinālās guļbūves sienas, demontēta ķieģeļu apdare, vienīgi nelielu fasādes posmu autentiski uzmūrējot no atgūtajiem fasādes ķieģeļiem. Guļbaļķu sienas siltinātas un apšūtas ar koka dēļiem, nostiprinātas jumta un kupola nesošās konstrukcijas, restaurēts oriģinālais dēļu kupols un oriģinālais sienu apmetums. Atjaunotajā sinagogā izveidota pašvaldības muzeja filiāle³.

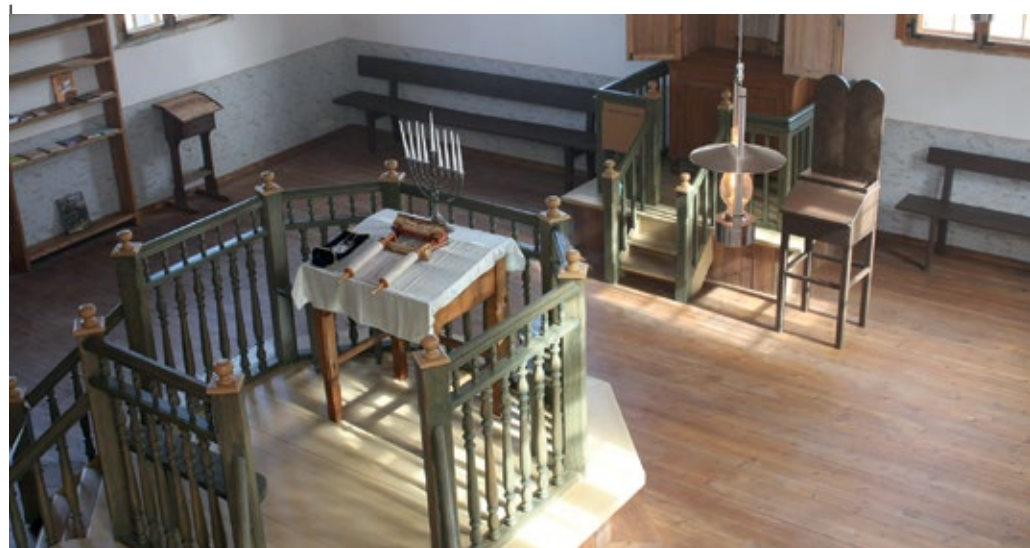
Ludzas Lielā sinagogas atdzimšana ir stāsts par īsto cilvēku esību īstajā vietā un laikā, par pamanīšanu un novērtēšanu, kā arī sadarbību – projekta partneris bija Hardalandas Muzeju centrs (Norvēģija). Celtne spilgti apliecina pašvaldības attieksmes un izpratnes maiņu, piesaistot Norvēģijas un Eiropas Ekonomiskās zonas finansējumu koka mantojuma saglabāšanā, tā veicinot arī ebreju garīgā mantojuma atdzimšanu.

Ināra Juškāne

¹ Restaurācija, Rīga: NKMP, 2019, 51. lpp.

² Turpat.

³ Dambis, J. Eiropas kultūras mantojuma dienas 2019. Restaurācija, NKMP, 2019, 66. lpp.

RĒZEKNES SINAGOGA

Rēzekne, Krāslavas iela 5

Rēzeknes sinagoga, kas bija ne tikai vieta lūgšanām, bet arī mācību māja, kur studēts Talmūds, pateicoties pieminekļa statusam (valsts aizsardzības Nr. 5779), mūsdienās turpina pastāvēt kā kultūrvietā. Tajā tiek turpinātas ebreju tradīcijas, te notiek arī koncerti un izvietota digitāla ekspozīcija. Tautā par Zaļo sauktā sinagoga ir viena no retajām saglabātajām koka guļbūves ēkām Baltijas reģionā, tipoloģiski tuva Lietuvas reģiona sinagogām.

No guļbaļķiem uz laukakmeņu mūra pamatiem būvētās un ar horizontāliem profilētiem dēļiem apšūtās ēkas aizsākumi meklējami 1845. gadā. Tā ir viena no retajām celtnēm pilsētā, kas pārdzīvoja gan Otrā pasaules kara aviācijas uzlidojumus, gan bezcerības pilnos 90. gadus. 2004. gadā tā iekļuva 100 apdraudētāko Latvijas kultūras pieminekļu sarakstā. Tomēr no neatgriezeniskas vērtību zaudēšanas ēku pasargāja pieminekļa statuss – mantojuma sargu rokās nonāca tāme, kas paredzēja logu un durvju nomaiņu, krāšņu izjaukšanu, apmetuma atsišanu un jumta demontāžu.

Pateicoties cilvēkiem, kuri spēj ieraudzīt, novērtēt un izglābt neilgi pirms katastrofas, sinagoga atdzima gandrīz kā fēnikss no pelniem. 2005. gadā tika veikti pirmie neatliekamie konservācijas darbi – sakārtots jumts un pamati. SIA "AIG" vadībā celtnē profesionāli apsekota un izpētīta, izstrādājot restaurācijas darbiem nepieciešamo projekta dokumentāciju. Laikposmā no 2013. līdz 2015. gadam, sadarbojoties Rēzeknes pašvaldībai, Kultūras ministrijai, Nacionālajai kultūras mantojuma pārvaldei un Norvēģijas partneriem, kā arī piesaistot Eiropas un Norvēģijas finansējumu, tika veikta kvalitatīva ēkas atjaunošana. Restaurējot fasādes, protezēti satrupējušo guļbaļķu fragmenti, restaurēti logi un durvis, atsevišķi logi izgatavoti no jauna pēc vēsturiskajiem paraugiem, restaurēts interjeru vēsturiskais apmetums, griestos restaurēti polihromās apdares elementi, krāsnis atjaunotas, izmantojot gan oriģinālos krāsns podiņus, gan izgatavotus jaunus analogus elementus. Projekta īstenošanas laikā organizētas arī amatu apmācības¹.

Rēzeknes Zaļā sinagoga ir apliecinājums tam, ka kultūras pieminekļa statuss pat šķietami bezcerīgā stāvoklī var izglābt no vērtību neatgriezeniskas iznīcināšanas, turklāt kļūt par platformu, kurā notiek mantojuma nozares profesionāļu un institūciju sadarbība, meklējot risinājumus.

Ināra Juškāne

¹ Eiropas kultūras mantojuma dienas 2019. Restaurācija, NLMP, 2019, 68. lpp.; EKMD 2020. Būvkultūra, NKMP, 2020.

KRĀSLAVAS KATOĻU BAZNĪCA

Krāslavas novads, Krāslava, Baznīcas iela 2

Krāslavas katoļu baznīca ir nozīmīgs 18. gadsimta Inflatijas garīgais centrs, viens no ievērojamākajiem valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļautajiem objektiem Latgales dienvidu daļā.

Dievnams celts 18. gadsimtā pēc itāļu arhitekta Antonio Parako projekta. Centrālajā altārī esošā gleznojuma "Svētais Ludvigs dodas krusta karā", sešu sānu altāru gleznojumu un sakristejas telpas griestu un sienu dekora autors ir itāļu mākslinieks Filipo Kastaldi. 19. gadsimta beigās centrālā altāra freska tika aizklāta ar poļu mākslinieka Jana Matejko darbnīcā tapušo uz audekla gleznoto tāda paša nosaukuma kompozīciju, jo oriģinālā gleznojuma tehniskais stāvoklis bija neapmierinošs un tā atjaunošana tajā laikā nebija iespējama.

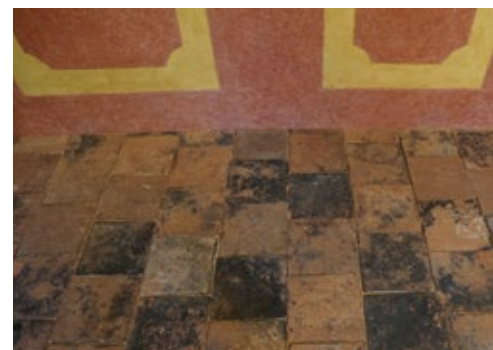
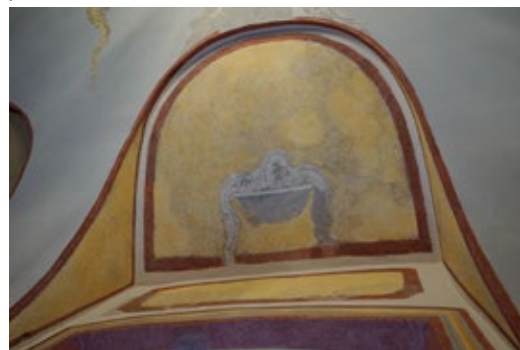
Mākslas vērtību atjaunošana sākās 21. gadsimta sākumā ciešā sadarbībā ar Polijas valsti, Polijas restaurācijas speciālistiem un Polijas kultūras aizrobežu mantojuma centru. Ņemot vērā Krāslavas ciešo vēsturisko sasaisti ar Polijas valsti un kultūras vēsturi, 1994. gadā Polijas Kultūras fonds rosināja sākt Krāslavas katoļu baznīcas altārglezņas restaurāciju ar nosacījumu, ka glezna tiktu pārvietota uz restaurācijas darbnīcu Polijā. Pret šo komplicēto pasākumu iebilda mūsu kultūras pieminekļu aizsardzības speciālisti, un arī Krāslavas katoļu draudze nebija gatava nodot altārglezni ārvalstu restauratoriem.

Restaurācija atsākās 2002. gadā, un līdz 2015. gadam sadarbībā ar Polijas restauratoriem baznīcā notika centrālā altāra restaurācijas darbi. Laika gaitā Krāslavas katoļu baznīcā ir atjaunots centrālais altāris, altārglezna, divi sānu altāri, sānu altārglezņas un sakristejas telpas interjers.

Krāslavas katoļu baznīcas saglabāšanas un atjaunošanas piemērs ir izcils apliecinājums kultūras mantojuma speciālistu starptautiskās sadarbības iespējām un kultūras mantojuma saglabāšanas filozofijas izpratnei gan Latvijā, gan visā Eiropā. Dievnams ir saglabājis savu sākotnējo funkciju, vienlaikus pievēršot lielu uzmanību un rūpes tajā esošā starptautiski nozīmīgā kultūras mantojuma saglabāšanai, kas ļauj šo dievnamu vērtēt plašākā Eiropas kultūras mantojuma kontekstā.

Dzintra Bukeviča

Attēli: Dz. Bukeviča

AKMENS LAIKMETA APMETNES LUBĀNA EZERA APKĀRTNĒ

Rēzeknes, Madonas un Balvu novads

Neraugoties uz ilgstošajiem ezera līmeņa regulēšanas darbiem un dabisko ūdenstilpju pārveidošanu, Lubāna ezera apkārtnē ir viena no lielākajām un nozīmīgākajām arheoloģiskā mantojuma vietām ne tikai Baltijā, bet arī Eiropā.

Pirmie cilvēki šajā teritorijā ieradās pirms 11 000 gadu, sekojot ziemeļbriežu bariem. Te izveidojās viena no akmens laikmetā plaši apdzīvotām teritorijām. Gadu tūkstošu laikā dabas apstākļi (teritoriju applūšana) sekmēja seno dzīvesvietu kultūrslāņa un unikālo arheoloģisko senlietu saglabāšanos līdz mūsdienām.

Lai novērstu ezera apkārtnes regulāru pārplūšanu, jau 19. gadsimta vidū tika sākta Lubāna hidrotehniskās sistēmas izveide, izrokot Meirānu kanālu. Laikposmā no 1929. līdz 1939. gadam tika iztaisnota un padziļināta Aiviekste no Lubāna ezera līdz Kujas upes ietekai. Kompleksa Lubāna hidrotehniskās sistēmas izveide tika sākta 1955. gadā, kad, veicot plašus meliorācijas darbus, atklāta lielākā daļa no akmens laikmeta apmetnēm.

Lubāna ezera apkārtnē kā nozīmīga akmens laikmetā apdzīvota teritorija zināma kopš 20. gadsimta 30. gadu beigām, kad, pazeminot Lubāna ezera ūdens līmeni, vietējie iedzīvotāji savāca lielu kaula un raga rīku kolekciju (3500 vienību). 1938. gadā atklāta pirmā akmens laikmeta dzīvesvieta – līčas apmetne, kur veikti arī pirmie arheoloģiskie izrakumi arheologa Eduarda Šturma vadībā. Lubāna ezera senā un tagadējā ezera krastos, kā arī tā apkārtnē esošo upīšu krastos atklātas senās cilvēku apmetnes, kuras apdzīvotas dažādos akmens laikmeta periodos. 1963. gadā te sākās plaši arheoloģiskās izpētes darbi arheoloģes Ilzes Lozes vadībā. Šobrīd valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā kā valsts nozīmes arheoloģiskie pieminekļi iekļautas 24 senās dzīvesvietas.

Mūsdienās Lubāna ezers atrodas dabas liegumā "Lubāna mitrājs", kas iekļauts Latvijas Natura 2000 – Eiropas nozīmes aizsargājamo dabas teritoriju sarakstā – un nodrošina vienotu dabas un kultūras vērtību aizsardzību.

Egita Lūsēna

ĻŪBASTA PILSKALNS

Augšdaugavas novads, Līksnas pagasts, uz A no Ļūbastes

Ļūbasta pilskalns ir viens no nesen atklātajiem pilskalniem Latgalē, ko izdevies atpazīt pārbaudot Latvijā publiskai lietošanai pieejamās aerolāzerskenēšanas jeb LIDAR valsts reljefa kartes.

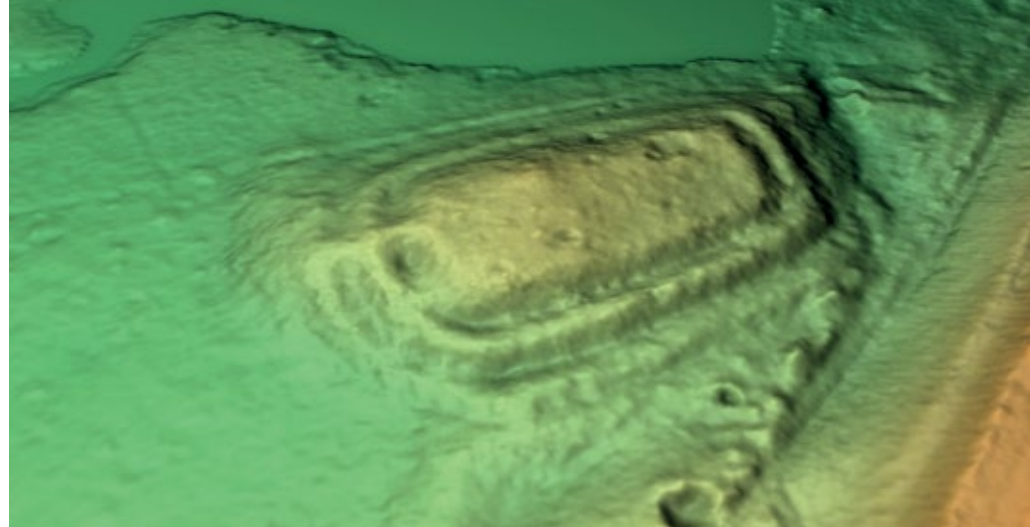
Pilskalna ierīkošanai senatnē izvēlēta reljefā par 5- 6 m paaugstināta vieta, kas mūsdienās atrodas dzelzceļa un šosejas malā, netālu no Ļūbastes dzelzceļnieku māju ciemata. Daudzu gadsimtu garumā pilskalns saglabājies nepostīts, kas itin viegli varēja notikt, izbūvējot dzelzceļa līniju un veidojot dzelzceļa uzbērumsu, kas mūsdienās pret pilskalnu ir gandrīz 10 m augsts un atrodas tikai nepilnus 10 m no pilskalna ārējā vaļņa.

Pilskalna nocietinājumu sistēmu veido no visām pusēm izrakti divi paralēli 1- 1,5 m dziļi grāvji un uzbērti divi ap 1 m augsti vaļņi, kā rezultātā izveidots plānā gandrīz taisnstūrveida, 55 x 25 m liels plakums. Nocietinājumi ir izteiktāki visapkārt kalnam, bet DR nogāzē tie dabā nav saskatāmi. Ieejas vieta pilskalnā bijusi no DA puses, kur abos grāvjos vērojams aizmilzums.

2022. gadā Ļūbasta pilskalnā veikti arheoloģiskās izpētes darbi arheoloģes Vandas Visockas vadībā. Izrakumu laikā iegūtais materiāls liecina, ka pilskalna izveidē izdalāms tikai viens būvniecības periods. Pilskalns bijis apdzīvots ļoti īsu brīdi vai arī izmantots kā patvēruma vieta, kā rezultātā kultūrslānis pilskalnā ir nevienmērīgi izplatīts un plāns. Atrastās šīvkātās keramikas lauskas norāda uz pilskalna apdzīvotību vēlajā bronzas vai agrajā dzelzs laikmetā. Precīzāku pilskalna datējumu varēs noteikt pēc arheoloģisko izrakumu laikā iegūto ogļiņu paraugu datēšanas ar radioaktīvā oglekļa ¹⁴C metodi.

Pilskalna atrašanai lietotā lāzerskenēšanas tehnoloģija arheoloģijā tiek izmantota no 20. gadsimta 80. gadiem. Tā nosacīti īsā laikā ļauj noskaidrot dažādas reljefa īpatnības, identificēt mākslīgos pārveidojumus un atrast jaunas nozīmīgas senvietas, ko apsekojot dabā ir grūti saskatīt. Latvijā publiski pieejamie lāzerskenēšanas dati ir palīdzējuši atklāt gan pilskalnus, gan senās ogļu ieguves vietas un arī senkapu uzkalniņus. Īpaši moderno tehnoloģiju izmantošana nozīmīga situācijās, kad par objektiem nav saglabājusies mutvārdu tradīcija vai iepriekš pētnieku fiksēta rakstiska informācija, vai ziņas par senlietu atradumiem.

Sandra Zirne, Jānis Asaris

DAUGAVPILS SKROŠU RŪPNĪCAS SKROŠU LIEŠANAS TORNIS UN PADZIĻINĀJUMA AKA

Daugavpils, Varšavas iela 28

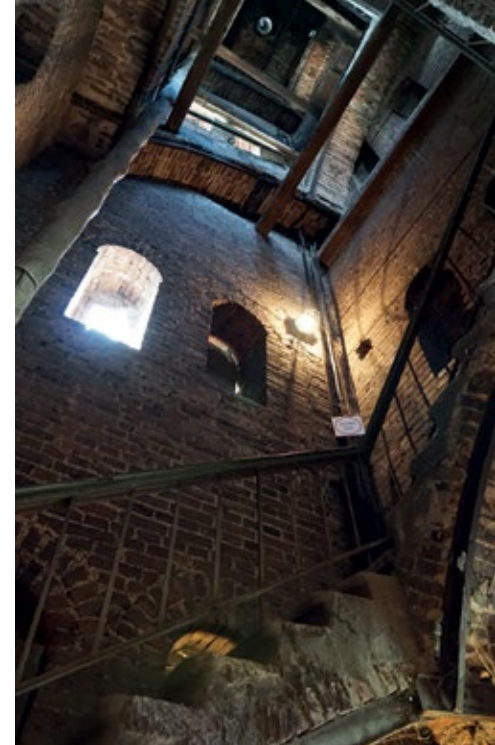
Daugavpils skrošu rūpnīca kultūras pieminekļa statusu ieguva 2014. gadā. Kopš tā laika īpašajam industriālajam mantojumam tiek pievērsta pastiprināta sabiedrības interese, jo tāda veida būve – skrošu liešanas tornis – ir vienīgais joprojām strādājošais svina liešanas tornis Eiropā un skrošu rūpnīca ir vienīgā šāda rūpnīca Baltijā.

Daugavpils (tolaik – Dinaburgas) skrošu rūpnīca darbu sākusi 1885. gadā. Tā savu produkciju eksportēja uz tuvām un tālām zemēm. Rūpnīcai pēc ugunsgrēka 1911. gadā koka konstrukcijas torņa vietā uzbūvēts 28 metrus augsts sarkano ķieģeļu mūra tornis, kas pēc nelielām pārbūvēm 20. gadsimtā ir saglabājis sākotnējās konstrukcijas un apjomu mūsdienās. 19. gadsimta otrajā pusē izstrādātais dažādu kalibru svina skrošu un ložu izgatavošanas tehnoloģiskais process un tam nepieciešamās iekārtas ir pilnā darba kārtībā, piemēram, 19 metru dziļā dzesēšanas aka. Torņa iekštelpās izvietotas svina skrošu un ložu atlasīšanas un šķirošanas iekārtas. Te tiek ražotas deviņu veidu lodes gludstobra ieročiem, tiek izgatavotas lodes pneimatiskajiem ieročiem, renkuļi un skrotis.

20. gadsimta otrajā pusē padomju okupācijas gados rūpnīcas teritorija bija slēgta zona. 21. gadsimta sākumā interese par šo unikālo celtni strauji pieauga. Pašvaldība izrādīja aktīvu ieinteresētību industriālā objekta saglabāšanā un popularizēšanā.

Valsts aizsargājamā kultūras pieminekļa statusu rūpnīca ieguva salīdzinoši nesen, bet nepilnu 10 gadu laikā ar Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes līdzdalību un valsts finansiālo atbalstu ir notikuši regulāri ēkas atjaunošanas darbi. Pašreiz Daugavpils skrošu rūpnīca ir ne tikai vieta, kur iepazīties ar vienīgo apmeklētājiem atvērto municijas rūpnīcu Baltijas valstīs, bet arī novērtēt 19. gadsimta industriālās arhitektūras specifiku – pilsētas augstākajā vietā celto 28 metrus augsto ķieģeļu mūra torni ar tā autentisko iekārtojumu.

Brigita Madelāne

FRANČA TRASUNA MUZEJS "KOLNASĀTA"

Rēzeknes novads, Sakstagala pagasts, Sakstagals

"Kolnasāta" ir vienīgais priesterim veltītais muzejs Latvijā. Ierīkots politiķa, literāta, kultūras un sabiedriskā darbinieka Franča Trasuna (1864–1926) dzimtajās mājās Rēzeknes novada Sakstagalā. F. Trasuns iestājās par latgaliešu valodas un kultūras attīstību, veicināja sapratni par latgaliešu kopību ar citām Latvijas etniskajām grupām, kas savas intereses var īstenot vienotā un neatkarīgā Latvijas valstī. F. Trasuns 1917. gada maijā piedalījās pirmā Latgales kongresa organizēšanā, kas atbalstīja Latgales pievienošanu citiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem.

"Kolnasātas" ēku apbūvi veido dzīvojamā māja, mūra kūts, pirts, klēts, ir saglabājies ābeļdārzs, liepu aleja, krucifikss un aka. 19. gadsimta dzīvojamai ēkai ir vēsturiskais plānojums. Muzeja teritorijā ir saglabāta Latgales zemnieku sētas kultūrvide un noskaņa.

Par novadnieku piemiņas vietu, arhitektūras pieminekļu apzināšanu un atjaunošanu aktīvi rūpējās Rēzeknes pilsētas un rajona pieminekļu aizsardzības inspektore Valentīna Bruzgule (inspektore no 1976. līdz 1984. gadam). Tika izveidots un nodibināts F. Trasuna muzejs "Kolnasāta", kuru viņa vadīja no 1994. līdz 2015. gadam, šajā laikā muzejs tika atjaunots, telpas pielāgotas izstāžu un ekspozīciju iekārtošanai. 1989. gadā – tautas atmodas laikā – pie sētas paliekām F. Trasuna 125. dzimšanas dienā pulcējās kultūras darbinieki (Imants Ziedonis, Saulcerīte Viese u. c.), aicinot mājas atjaunot, lai izceltu F. Trasuna ieguldījumu publicistikā, politikā, nacionālās pašapziņas stiprināšanā. Šajā gadā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija ierosināja piešķirt kultūras pieminekļa statusu mājām "Kolnasāta", kuras bija avārijas stāvoklī. Tieši kultūras pieminekļa statuss izglāba objektu no iznīcības, un tas akcentē atmodas laika tendenci – saglabāt, popularizēt aktīvu kultūras, sabiedrisko darbinieku, tautas nacionālās pašapziņas veicinātāju piemiņas vietas.

F. Trasuna muzeja "Kolnasāta" atdzimšana no grausta 20. gadsimta 90. gados ataino pieminekļu aizsardzības sistēmas lomu nacionālo un valstiskuma ideju aizstāvju dzīvesvietu atjaunošanā un saglabāšanā.

Vilma Platpīre

Attēli: V. Platpīre, F. Trasuna muzeja "Kolnasāta" arhīvs

VIĻĀNU KATOĻU BAZNĪCAS UN KLOSTERA APBŪVE

Rēzeknes novads, Viļānu pagasts, Viļāni

18. gadsimta vidū un otrajā pusē celtais un līdz mūsdienām daļēji saglabājies Viļānu baznīcas un klostera ansamblis ir viens no retajiem šāda veida arhitektūras pieminekļiem Latvijā. Klosters apbūve raksturo garīgo ordeņu ēku celtniecības noteiktu būvtipu – konventu. Baznīca ar proporcionāli izsvērtu fasādes veidojumu un atturīgo apjomu plastiku sasaucas ar Viļņas vēl baroka arhitektūras skolas mantojumu.

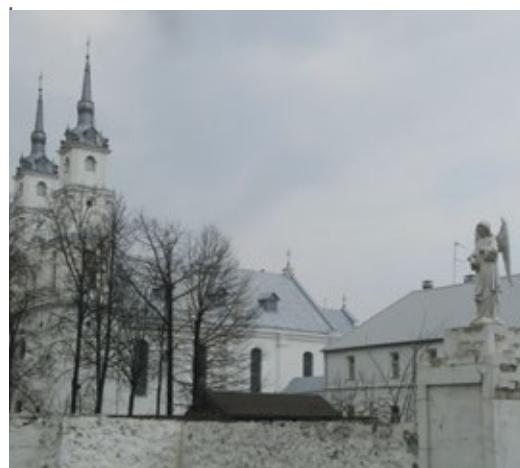
Kultūras pieminekļa vēsture ir traģiska. Viļānu katoļu baznīcā 1922. gadā izcēlās ugunsgrēks, sadega koka konstrukcijas, cieta baznīcas interjers. Baznīca tika atjaunota, taču Otrajā pasaules karā (1944) bombardēšanas laikā nodeda baznīcas jumts un torņu augšdaļas, izdega ērģeļu balkons un daļa baznīcas iekārtas, klosteris tika uzspridzināts, nopostot vairāk nekā 50% no sākotnējā būvapjoma. 1949. gadā komunistiskā vara klosteri draudzei atsavināja un tajā izvietoja Viļānu skolas internātu, traktoristu mācību kabinetus, dzīvokļus skolotājiem un šautuvi.

1989. gadā Viļānu klostera un katoļu baznīcas kompleksu atguva mariāņi. Izveidojot pozitīvu, uz rezultātu vērstu sadarbību ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju, vairāku gadu desmitu garumā veikti apjomīgi izpētes, restaurācijas, atjaunošanas un labiekārtošanas pasākumi, akcentējot kultūras pieminekļa unikalitāti un vērtību kultūras mantojuma aizsardzības sistēmā.

Viļānu katoļu baznīcas un klostera komplekss ir vairāku gadsimtu traģisko vēstures lappušu liecinieks. Īpašniekam respektējot kultūras mantojuma saglabāšanas filozofijas pamatnostādnes, kultūras piemineklis ir kļuvis par vietas identitātes un attīstības simbolu un sakrālā tūrisma objektu, ko ik gadu apmeklē 30 000–40 000 svētceļnieku no Latvijas un ārzemēm. Kultūras piemineklis, to prasmīgi uzturot un darbībā akcentējot tā nozīmīgumu, ir kļuvis par spēcīgu apkārtējās telpiskās vides estētikas simbolu ar garīgu, kultūras, sociālo un ekonomisko vērtību.

Vilma Platpīre

Attēli: V. Platpīre, Viļānu draudzes arhīvs

VIDZEME

BENJAMIŅU VASARNĪCA

Jūrmala, Jūras iela 13

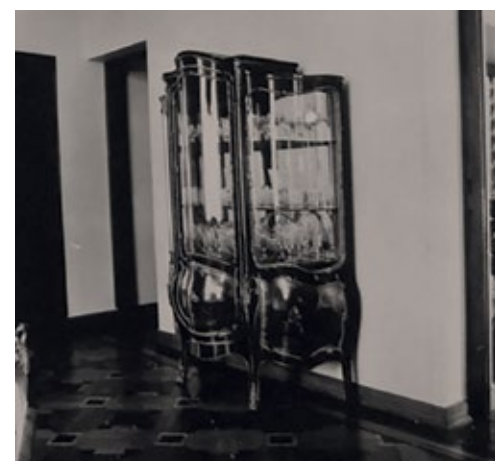
Benjamiņu vasarnīca – piemērs, kā kultūras mantojuma aizsardzības sistēma, nodrošinot vērtību dokumentāciju un uzraudzību, ļāva tiesiskajiem īpašniekiem atgūt zudušās vērtības.

Vasarnīca Majoros celta 20. gadsimta 30. gadu beigās pēc inženiera arhitekta Ļeva Vitlina projekta modernisma un Art Deco stilā. Projektā īpašā veidā izmantota gaisma – dabiskā saules gaisma pa stiklotiem jumta logiem iespīd pat pagrabā. No plašās terases var nokļūt jūras krastā. Izsmalcinātas ir arī ēkas arhitektūras detaļas. Smalkās metālkaluma balkona margas un greznie ažiurie vārti iekļauti pieminekļu sarakstā kā mākslas priekšmeti. Pēc aprakstiem presē un nostāstiem, mēbeles un citus interjera priekšmetus izvēlējusies pati mājas saimniece. Taču Emīlijai Benjamiņai izbaudīt eleganto un grezno vasarnīcu sanāca pavisam īsu brīdi. Jau 1940. gadā ēku padomju okupācijas vara nacionalizēja, un, kamēr Latvijas preses karalienes Emīlijas Benjamiņas dzīve dzīsa Sibīrijas soda nometnē, viņas vasarnīca Jūrmalā kļuva par iekārojamāko ēku padomju un vācu okupācijas varasvīriem. Pēc Otrā pasaules kara ēkā tika iekārtota atpūtas rezidence. 20. gadsimta vidū tā kļuva par Padomju Savienības komunistiskās partijas Centrālās komitejas ģenerālsekretāra Nikitas Hruščova rezidenci, vēlāk – par sanatorijas “Rīgas Jūrmala” daļu, un tajā atpūtās, tikās un pieņēma lēmumus daudzas padomju amatpersonas.

20. gadsimta 80. gados Valsts kultūras pieminekļu inspekcija (tagad – Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde) iekļāva to kultūras mantojuma sarakstā. Tika fiksēti un aprakstīti nozīmīgākie mākslas priekšmeti un interjera detaļas – lampas, parkets, durvis, interjera dekoratīvā apdare, mēbeles, gleznas, trauku komplekti un citas no ēkas celtniecības laikiem saglabājušās mākslas vērtības. Lai gan ar katru valsts varas maiņu atsevišķi mākslas priekšmeti zuda, tomēr pamatā, izņemot pārbūves 20. gadsimta 70. gados, kad izbūvēja kinozāli un saunu, ēka nezaudēja savu sākotnējo unikālo un arhitektoniski bagātīgo izskatu, apjomu un arī šarmu. 20. gadsimta 90. gadu vidū ēku atguva Emīlijas Benjamiņas mantinieki.

Inspektoru veiktā ēkas vērtīgo interjera detaļu un mākslas priekšmetu inventarizācija palīdz nosargāt pieminekļa saglabājamās vērtības un jaunajiem īpašniekiem atjaunot to atbilstoši vēsturiskajam izskatam.

Ieva Marta

KRIMULDAS BAZNĪCA

Siguldas novads, Krimuldas pagasts

Ēkas uzturēšana, kuras pirmsākumi datējami ar 1205. gadu, prasa lielu rūpību un atbildību. Baznīca vairākas reizes izpostīta un atkal atjaunota, tādējādi tā kļuvusi par vairākkārt izglābtu kultūras pieminekli.

Pēdējās lielākās pārbūves senajā dievnamā veiktas 1905. gadā, tad ēka ieguvusi arī jaunu torni. Domājams, no sākotnējās baznīcas palikuši vienīgi fragmenti dienvidu sienā. Baznīca stipri cietusi Pirmajā pasaules karā. 1930. gadā Pieminekļu valde iekļāva baznīcas ēku pieminekļu sarakstā un finansiālu atbalstīja tās remontu. Pēc Otrā pasaules kara baznīca palika bez saimnieka. 1953. gadā draudze lūgusi Latvijas PSR Ministru padomei atļauju izmantot baznīcu. Ar stingriem noteikumiem atļauja sākotnēji uz pieciem gadiem dota, taču 20. gadsimta 60. gados pēc mācītāja nāves draudze beidza pastāvēt. Baznīca, nonākusi pagasta pārraudzībā, pamesta novārtā un pamazām izpostīta.

1981. gadā, kad baznīcu uzskaitē pārņēmis Gaujas Nacionālais parks, jumts bija faktiski zudis, interjers un logi – bojāti un izvazāti. Izglābt un noglabāt Rundāles pils muzejā izdevies kanceles fragmentus. Tajā pašā gadā kopā ar Kultūras ministrijas pieminekļu sargiem izstrādāts restaurācijas uzdevums. Darbus uzticēja Rīgas restaurācijas kantorim. 1989. gadā atjaunota Krimuldas baznīcas draudze, un 1990. gadā Gaujas Nacionālais parks tai nodeva baznīcu un mācītājmāju. Abas puses vienojās par kultūrvēsturiskās vides – baznīcas, Kubeseles pilskalna, mācītājmājas, Kaupo kapavietas, dabas ainavas ar Runtiņupīti un Kubeseles smilšakmens alu – kopēju apsaimniekošanu. Atsākās arhitektoniski mākslinieciskās izpētes un projektēšanas darbi.

Positīvo pārmaiņu fonā diemžēl notika arī nelikumības – kāds arheologs veica nesaskaņotus izpētes darbus. Kultūras pieminekļu inspekcijai, pieķerot pārkāpēju, izdevās panākt gan dokumentu, gan izrakumu vietas sakārtošanu. 1992. gadā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija piešķīra līdzekļus plašiem remontdarbiem, ziedoja arī dažādi uzņēmumi un ārzemju draudzes. 1995. gadā dievnamā no Rundāles pils muzeja atguva vēsturisko kanceli.

Neraugoties uz sarežģījumiem, ar valsts un ziedotāju atbalstu, kā arī draudzes aktīvu darbu senā celtne un kultūrvēsturiskā vide tiek uzturēta un sakopta.

Ieva Marta

Attēli: I. Marta, no Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes arhīva lietas (Pēc I.V. Karuzes pārzīmējais J.K. Broce. Pēc 1794. g., Krimuldas baznīca ap 1930. gadu)

VĀZE

Privātkolekcija

Likuma "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" noteiktie normatīvi palīdzējuši, nosargāt pēc Romāna Sutas meta apgleznotā porcelāna vāze (valsts aizsardzības Nr. 4229).

19. gadsimta beigās celtā Kropotkinu vasaras rezidence 1934. gadā nonāca Latvijas Preses biedrības īpašumā. Pārsaucot ēku par Siguldas rakstnieku pili, veiktas pārbūves arhitekta Alfrēda Birkhāna vadībā. Jaunās pils interjeru izveidē piedalījās pazīstami latviešu mākslinieki Vilis Vasariņš, Niklāvs Strunke, Pēteris Ozoliņš un Kārlis Sūniņš. Rakstnieku pili saglabājusies viena no greznākajām interjera apdarēm un nacionālā stila lietišķās mākslas priekšmetu kolekcijām. 20. gadsimta 30. gados Preses biedrība rīkoja ikgadējas balles, un katru reizi akciju sabiedrība "Kuzņecovs" dāvināja jaunu vāzi pils telpu izdaiļošanai. 1938. gada Preses ballei izgatavota grezna porcelāna vāze, ko pēc R. Sutas meta apgleznojis Jānis Laminskis. Iegareno, pēc antikām proporcijām veidoto vāzi grezno smalks ornamenti, centrālajā daļā pretējās vāzes pusēs – iespaidīgi medalljoni. Uz viena uzgleznotas Siguldas viduslaiku pilsdrupas, uz otra – Siguldas Jaunās pils skats.

Neilgi pēc okupācijas pils kļuva par LPSR Tautas komisāru padomes – padomju Latvijas valdības – atpūtas namu, 1953. gadā – par LPSR arodbiedrību Centrālās padomes sanatoriju. Daudzi vērtīgie dāvinājumi Preses biedrībai un interjera elementi tika nosargāti un iekļauti valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. 1993. gadā pili pārņēma Siguldas pilsētas dome. Tajā pašā gadā no pils telpām vāzi nozaga. Pēc daudziem gadiem, fiksējot kāda kolekcionāra izvešanai no Latvijas paredzētos kultūras priekšmetus, Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes (tobrīd – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas) eksperts starp kolekcijas priekšmetiem atpazīna nozagto vāzi. Tika sagatavoti dokumenti, lai vāzi aizturētu. Īpašnieks to bija nopircis no cita kolekcionāra, kurš jau bija devies mūžībā, un atšķetināt zagšanas faktu nebija iespējams. Vērtīgā priekšmeta izvešanai atļauja netika dota.

Tā likumā "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" noteiktais, ka atsevišķām mākslas un antikvāro priekšmetu kategorijām nepieciešama Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes atļauja izvešanai no valsts, nosargāja Latvijas valsts kultūrtelpai nozīmīgu mākslas priekšmetu izklišanu pasaulē.

Ieva Marta

BALTEZERA (ĀDAŽU) BAZNĪCA

Ādažu novads, Baltezers, Baznīcas iela 1

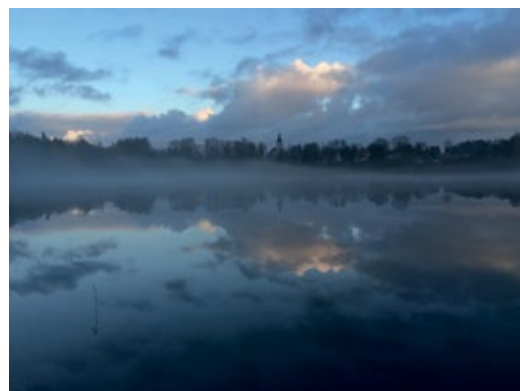
Nevienai Rīgas tuvākās apkārtnes kultūrainavai nav nācies piedzīvot un atvairīt tik daudz uzbrukumu kā Baltezersa baznīcai. Aizsardzību panāca kultūras mantojuma sistēma sadarbībā ar vietējiem iedzīvotājiem.

Ādažu draudze rakstu avotos pirmo reizi minēta 1549. gadā. Pašreizējā baznīca (vairāk saukta par Baltezersa baznīcu) celta lielceļa malā starp Lielo un Mazo Baltezeru no 1772. līdz 1775. gadam. Šajā gleznainajā vietā ir redzami visi klasiskie ainavu elementi: ezers ar ūdens spoguļi un salām, pļavas, mežs, vietas dominante – baznīca ar barokālu torni un apkārtējā apbūve. Saullēkti, miglas kustība, ūdens vai ledus spoguļis, lakstīgalu dziesmas un varžu kori, saulrieti un mēnessiņas šajā dabas un cilvēka veidotajā ainavā nemitīgi veido savdabīgas visu gadalaiku skaistuma sacensības.

1932. gadā Pieminekļu valde Ādažu luterāņu baznīcu ar iebūvēto iekārtu iekļāva valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. 1953. gadā baznīcas darbība tika pārtraukta, pakļaujot to vandalismam. 1955. gadā dievnamu gribēja pārbūvēt par tūristu bāzi. 1958. gadā Rīgas rajona izpildkomitejas Kultūras un izglītības nodaļas vadītājs panāca baznīcas torņa smailes nojaukšanu. Īsu laiku baznīcu izmantoja kā klubu, vēlāk tur tika rādīts kino, pēc tam ierīkota tukšās taras noliktava, kāpostu skābēšanas vieta un kalēja darbnīca. Kad Ādažu ciema padome bija sākusi baznīcas priekšā būvēt daudzstāvu dzīvojamo māju, Rīgas rajona arhitekts to apturēja. Pēc tam sekoja iecere būvēt vissavienības makšķernieku bāzi, ko nepieļāva kultūras mantojuma speciālisti. 1987. gadā baznīcai draudēja jauns uzbrukums – iecere to pārbūvēt par moteli. Tā paša gada nogalē Kultūras ministrija pārņēma baznīcu savā lietojumā. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija atjaunoja baznīcas torni, tā smailē uzstādīja apzeltītu gaili un atjaunoja jumtu. 1994. gadā baznīca tika atdota atjaunotajai draudzei. Tomēr ar to uzbrukumi nebeidzās – parādījās iecere baznīcas tuvumā izbūvēt degvielas uzpildes staciju un dabisko ainavu pārvērst privātmāju un sabiedriskā apbūvē.

Par spīti piedzīvotajām grūtībām, šī vieta savu unikalitāti ir saglabājusi. Lai arī baznīcā nav saglabājies oriģinālais interjers, tā ir atjaunota un kopta, tās vērtību veido vēsturiskais būvapjoms un apkārtējā ainava.

Juris Dambis

JŪRMALAS KOKA ARHITEKTŪRA

Jūrmala

Jūrmalas koka arhitektūra ir pārsvarā vasarnīcas un sabiedriskas ēkas. To stilistiskais raksturojums aptver historismu, nacionālo romantismu un neoklasicismu, projektēšanā piedaloties daudziem pazīstamiem arhitektiem. Galvenā ēku vērtība ir namdaru augstvērtīgais izpildījums, pārsvarā roku darba rezultāts.

Jūrmalas pilsēta dibināta 1959. gadā, un galvenais uzdevums padomju okupācijas gados bija attīstīt Vissavienības kūrortu, un vietu koka arhitektūrai Jūrmalas ģenerālais plāns nesaredzēja. 1972. gadā Latvijas Arhitektu savienība sasauca paplašinātu valdes plēnumu ar jo kuplu pašmāju un kaimiņzemju speciālistu piedalīšanos, lai vērtētu ģenplāna īstenošanu. Pirmo reizi tika profesionāli izvērtēta Jūrmalas koka arhitektūras loma Latvijas arhitektūras kontekstā un Jūrmalas kūrorta turpmākajā attīstībā. Galveno ziņojumu sniedza arhitekts Gunārs Jansons, kura atziņas debatēs papildināja arhitekti Jurijs Vasiljevs, Leons Plauciņš un Vaidelotis Apsītis – Latvijas kultūras pieminekļu aizsardzībā redzamākās personas, turpmāk nodrošinot koka apbūves vērtības atzišanu.

1978. gadā Jūrmalas pilsētas muzeja struktūrā izveidots Kultūras pieminekļu aizsardzības sektors. 1980. gadā pašvaldība apstiprināja pirmo arhitektūras pieminekļu sarakstu, kurā iekļauti arī nozīmīgākie koka arhitektūras objekti. Trešās atmodas laikā koka arhitektūras vērtējums guva jaunu pacēlumu. Jūrmalas arhitektūras mantojuma kompleksu izpēti veica Restaurācijas institūts. 1991. gadā notikušajā plenērā "Jūrmala – 2020" koka arhitektūras īpašo lomu atzīmēja gan pašmāju, gan trimdā mītošie arhitekti un pilsēt būvnieki.

1995. gadā apstiprinātais Jūrmalas attīstības plāns (ģenerālplāns) kā būtisku pilsētas vērtības kritēriju atzina vēsturisko apbūvi. Tās aizsardzībā 21. gadsimtā bijuši gan ļoti veiksmīgi remonta un restaurācijas piemēri, gan sāpīgi zaudējumi un kritiski vērtējami piemēri. Laiks pierādījis, ka 50 aizvadītajos gados, kopš šim celtnēm pievērsusies pieminekļu aizsardzība, Jūrmalas vēsturiskās koka arhitektūras nozīme ir tikai pieaugusi. Nacionālajai kultūras mantojuma pārvaldei talkā nākusi arī pašvaldība – 2021. gadā izveidots Jūrmalas Kultūrtelpas un vides dizaina centrs. 2022. gadā iedibināta "Jūrmalas vēsturiskās arhitektūras balva", īpaši izceļot koka arhitektūras vērtību.

Rihards Pētersons

Attēli: R. Pētersons

IKŠĶILES BAZNĪCAS DRUPAS

Ikšķiles novads, Ikšķile

Daugavas labajā, sākotnēji augstas dolomīta klints, krastā blakus pilij būvētā baznīca tiek uzskatīta par senāko mūra celti Latvijā un ir pirmā viduslaiku baznīca ārpus Rīgas, kur pirmās brīvvalsts laikā veikti arheoloģiskie izrakumi, pieaicinot ārvalstu speciālistus. Savukārt padomju laikā izstrādātais renovācijas projekts ir liecība par to, ka arī okupācijas periodā, pateicoties pieminekļu aizsardzības nozares profesionāļu izpratnei, turpinājās nozīmīgu mūsu kultūras vērtību izpētes darbi un centieni tās saglabāt nākamajām paaudzēm.

Pēc rakstīto avotu ziņām, baznīca celta 1184. gadā pēc augustīniešu mūka, vēlāk bīskapa Meinarda iniciatīvas. Dokumenti liecina, ka Meinards un arī viņa pēctecis bīskaps Bertolds 12. gadsimta beigās apglabāti šajā baznīcā un ap 1226. gadu pārābedīti. 19. gadsimtā stipri pārbūvētā Ikšķiles baznīca tika sagrauta Pirmā pasaules kara laikā. Pēc Rīgas HES uzcelšanas baznīcas drupas atrodas mākslīgi uzbūvētā Svētā Meinarda salā pie Daugavas ūdenskrātuves labā krasta.

1927. gadā izrakumus objektā vadīja Latvijas Universitātes pieaicinātais Lundas Universitātes profesors mākslas vēsturnieks Helge Čellīns kopā ar latviešu arhitektu Osvaldu Tilmani un arheologu Eduardu Šturmu. Baznīcas draudzes telpas ziemeļu sājnomā atsedza senus, kaļķu javā mūrētas ēkas pamatus, kuri, kā liecina arhitekta Gunāra Jansona vēlāk veiktā arhitektoniski vēsturiskā izpēte, bija pirmās romānikas stilā celtās Ikšķiles baznīcas fragmenti. Tieši G. Jansons kopš 1960. gada toreizējās LPSR Kultūras ministrijas Arhitektūras pieminekļu inspekcijas uzdevumā veica Ikšķiles viduslaiku baznīcas un pils detalizētu izpēti un izstrādāja šo pieminekļu renovācijas projektu. Apjomīga šo, kā arī citu Ikšķiles baznīcas apkārtnes objektu (kapsēta, lībiešu apmetne un Rumuļu kapulauks) arheoloģiskā izpēte sakarā ar Rīgas HES celtniecību tika veikta laikposmā no 1968. līdz 1975. gadam arheologa Jāņa Graudoņa vadībā. Rīgas HES, protams, tika uzbūvēta, bet šī senā un Latvijas kultūrvēsturei nozīmīgā celtne tomēr paglābta no iznīcības.

Ar mantojuma aizsardzības sistēmas spēku nosargāto salu 1999. gadā nosauca par Svētā Meinarda salu un pasludināja par svētvieta. Pēc arhitekta Teodora Niguļa projekta teritoriju labiekārtoja un pirms divdesmit gadiem drupas pārsedza ar tumšsarkanu metāla kārniņu jumta konstrukciju.

Jānis Asaris

TURIDAS MUZEJREZERVĀTS

Siguldas novads, Sigulda, Turaida

Turaidas muzejrezervāts kā vienīgais valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā iekļautais objekts – muzejrezervāts – iemieso pieminekļu aizsardzības un izmantošanas nedalāmību kontekstā arekspozīciju atbilstību dažādu periodu pieminekļiem un kultūrvēsturiskās vides saglabāšanu. Muzejrezervāta teritorijā esošo pieminekļu daudzveidība ļāvusi Turaidā organizēt Eiropas kultūras mantojuma dienu pasākumus katru gadu kopš šīs tradīcijas aizsākumiem Latvijā 1995. gadā.

Turaidas muzejrezervāts atspoguļo izcilu personību devumu kultūras mantojuma aizsardzībā, viņu spēju mantojuma popularizēšanā iesaistīt vietējās sabiedrības pārstāvjus un arī politiķus vienota mērķa – kultūrvēsturiskās vides saglabāšana – vārdā salīdzinoši nelielā, bet vēsturiski saistītā teritorijā, kas hronoloģiski aptver laikposmu no 11. līdz 20. gadsimtam. Muzejrezervāta atslēgas objekts neapšaubāmi ir Turaidas pils komplekss. Tā izpētei jau 1976. gadā tika izveidota īpaša Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija izcilā latviešu arheologa Jāņa Graudoņa vadībā. Gadu vēlāk sākti pils restaurācijas darbi arhitekta Gunāra Jansona vadībā. Īpaša loma muzejrezervāta darbībā ir tā izveides iniciatorei un dzinējspēkam – ilggadējai direktorei Annai Jurkānei. Ideja radās jau padomju okupācijas laikā, bet reāla darbība sākās Atmodas laikā – 1989. gada 1. janvārī stājās spēkā Latvijas PSR Ministru padomes lēmums Nr. 361 “Par Turaidas muzejrezervāta izveidošanu”, nedaudz vēlāk pieņemts lēmums par tā izveidei nepieciešamās teritorijas atsavināšanu.

Praktiskais muzejrezervāta izveides process nebija viegls – to kavēja gan birokrātiski un ekonomiski iemesli, gan dabas radīti pārbaudījumi (noslīdējums pilskalna rietumu nogāzē 2002. gada februārī), tomēr tā sākotnējā koncepcija veiksmīgi tiek realizēta, un objekts sevī ietver ne tikai nozīmīgos kultūras pieminekļus un eksponātus, bet veiksmīgi apvieno arī nemateriālo kultūras mantojumu – saulgriežu rituālu, dziesmu svētku un citu kultūras pasākumu norises vietas komponentes. Ne velti muzejrezervāts un tā apkārtnē, kas atrodas valsts nozīmes pilsētībūvniecības pieminekļa “Siguldas, Turaidas un Krimuldas vēsturisko centru komplekss” teritorijā, ir viena no tūristu apmeklētākajām vietām Latvijā.

Jānis Asaris

Attēli: J. Dambis, I. Marta, A. Linarts (muzejrezervāta direktore Anna Jurkāne un arheologs Jānis Graudonis viņa 90 gadu jubilejā, 2003. g.).

RIŅŅUKALNA APMETNE

Valmieras novads, Vecates pagasts

Salacas upes kreisajā krastā pie iztekas no Burtnieku ezera esošā Riņņukalna apmetne ir pirmā arheoloģiski pētītā vēlā akmens laikmeta dzīvesvieta Latvijas teritorijā. Apmetni atklāja un 1874. gadā izrakumus šeit sāka Burtnieku ezera rietumu krastā – Bauņos – dzimušais grāfs Karls Georgs fon Zīvers, kurš kopš bērnības labi pārzināja ezera apkārtni. Apmetne ir arī pirmais Latvijas valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā iekļautais arheoloģiskais piemineklis.

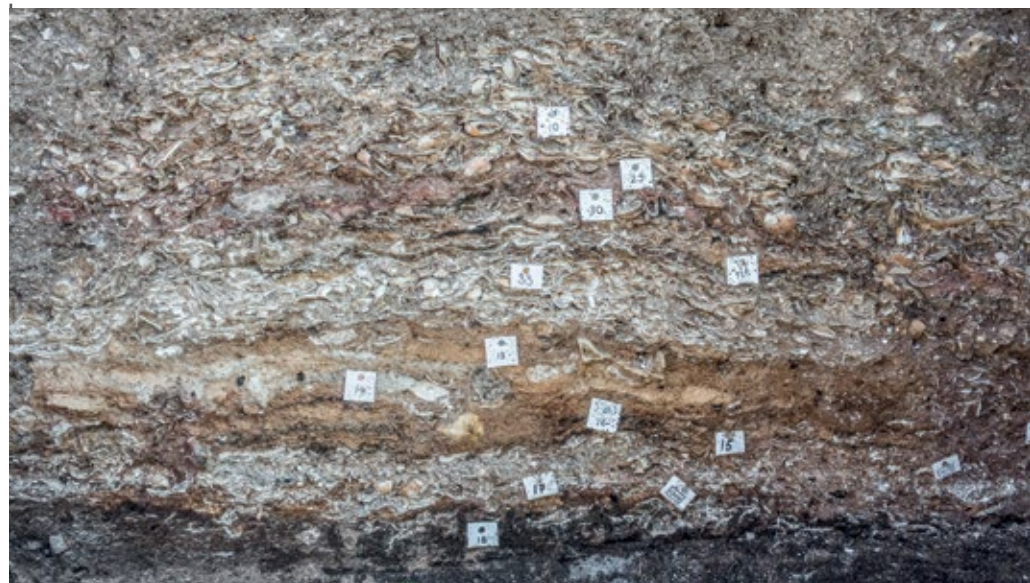
Priekšlikumu inventarizēt šo akmens laikmeta dzīvesvietu 1923. gada beigās izvirzīja Pieminekļu valdes tehniskais vadītājs Arturs Štāls, pēc kura iniciatīvas 1924. gada 29. janvāra Pieminekļu valdes sēdē arī tika nolemts "ierakstīt valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā pie Vecates muižas atrodošos akmens laikmeta dzīvesvietu – Riņņukalnu ar piederīgo apkārtni". Šīs sēdes protokolā norādīts arī, ka Riņņukalnā aizliegti jebkādi aršanas, rakšanas vai citi darbi, kas varētu mainīt tā "patreizējo stāvokli". Pieminekļa pārraudzībai nozīmēja arī Pieminekļu valdes uzticības personu, kā arī nolēma par Pieminekļu valdes lēmumu paziņot Valsts zemju inspektoram un Centrālajai zemes ierīcības komitejai.

Riņņukalns ir pagaidām vienīgais Austrumbaltijā zināmais neolīta uzkalniņš, kas veidojies no pārtikas pārpalikumiem – gliemeņu vākiem, zivju asakām, dzīvnieku kauliem, kas datējami ar laiku ap 3350. gadu pirms mūsu ēras. Riņņukalna pamatslāni atrastas arī liecības par vismaz trim apbedījumiem, kas pēc jaunākajiem pētījumiem attiecināmi uz laiku ap 3900.–3800. gadu pirms mūsu ēras.

Riņņukalna izpēte no tās pirmsākumiem līdz mūsdienām ir arī veiksmīgs vietējo un ārzemju zinātnieku sadarbības piemērs, paverot arvien jaunas iespējas pieminekļa interpretācijā. Jau 19. gadsimta 70. un 80. gados objekta izpētē iesaistījās ārvalstu pētnieki, no tiem pazīstamākais bija Berlīnes Universitātes medicīnas un antropoloģijas profesors Rūdolfs Virhovs, kurš piedalījies arī sava drauga Heinriha Šlimana vadītajos izrakumos Trojā. Lai noteiktu Riņņukalnā atrasto dzīvnieku, putnu un zivju kaulu sugas, tika pieaicināts Bāzeles profesors Ludvigs Rītimeiers. Nesenākā pagātnē, kopš 2010. gada, Riņņukalna izpētē bez Ilgas Zagorskas vadītās Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta arheologu grupas piedalījušies arī pētnieki no Ķīles un Šlēsvingas.

Jānis Asaris

Attēli: M. Kalniņš

CĒSU VIDUSLAIKU PILS DRUPAS AR TRĪS PRIEKŠPIĻU NOCIETINĀJUMU MŪRIEM

Cēsis, Pils laukums 11

Cēsu viduslaiku pils, kur latgaļu karotāji reiz pacēlušī sarkanbaltsarkano karogu, būvniecība aizsākās jau 13. gadsimta sākumā, un Cēsis, kļūstot par Livonijas ordeņa mestru rezidenci, bija viens no nozīmīgākajiem Austrumbaltijas centriem. Saglabājušās pils mūra konstrukcijas, izturējušas vairākus karus, būvmateriālu un senlietu ieguves mēģinājumus, jau gadsimtu neatlaidīgi atjaunotas, nav zaudējušas savu varenību.

Mūsdienās Cēsu viduslaiku pils ir dažādos laika periodos tapis apbūves komplekss, kas ietver plašu un maz ietekmētu oriģinālās substances apjomu. Kopējo Cēsu vēsturiskā centra kultūrainavu īpaši izceļ labi saglabājušies nocietinājumu elementi – pirmās priekšpils rietumu tornis, Lademahera tornis, kas inkorporēts un pārbūvēts Cēsu pilsmuižas kungu namā (1777), ziemeļu tornis, dienvidu tornis jeb “Garais Hermanis”, rietumu tornis, dienvidu un austrumu korpusi, pirmās priekšpils apkārtmūris u. c. Pils kultūrainavā vēstījumu par 1577. gada aplenkuma tragēdiju sniedz plašs mūra zudumu apjoms kapelas vietā.

20. gadsimta sākumā veikti pirmie pilsdrupu glābšanas darbi, taču sistemātiska pieeja sākās pēc Pieminekļu valdes 1925. gada lēmuma viduslaiku pils kompleksu iekļaut Valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā (NKMP KMIC, 1396-240-KM, 192. lp.). 20. gadsimta 20. gadu beigās Cēsu viduslaiku pils teritorijā tika veikti arvien plašāki izpētes, restaurācijas un labiekārtošanas darbi. Pēc Otrā pasaules kara iesākto turpināja Cēsu pilsētas izpildkomiteja un Cēsu novadpētniecības muzejs. Gan uzkrātās zināšanas un pieredzi, gan jaunās, uz oriģinālās substances autentiskumu orientētās vadlīnijas ciešā sadarbībā ar Nacionālo kultūras mantojuma pārvaldi turpina realizēt Cēsu vēstures un mākslas muzeja Viduslaiku pils nodaļas vadītājs Gundars Kalniņš kopā ar muzeja komandu un citiem labākajiem dažādu nozaru speciālistiem. Laikā, kad sabiedrībā pret Livonijas laika kultūras mantojumu valdīja negatīvs noskaņojums, sperti pirmie soļi, lai glābtu Cēsu viduslaiku pilsdrupas. Tas kļuva arī par paraugu, kā īstenot institucionāli koordinētu šā perioda un tipoloģijas kultūras pieminekļa konservāciju un atjaunošanu, krājot pieredzi un zināšanas, ko izmantot citviet. Pateicoties kultūras mantojuma aizsardzības sistēmai, gluži kā sarkanbaltsarkana karogs, arī Cēsu viduslaiku pils saglabāta nākamajām paaudzēm.

Jorens Plūksnis

LĪGATNES PILSKALNS

Cēsu novads, Līgatnes pagasts, Gaujas Nacionālais parks

Arheoloģiskais kultūras mantojums ir ļoti daudzveidīgs, un tā apzināšana dabā, izpēte un aizsardzība prasa vēl daudzveidīgākas zināšanas un radošu pieeju informācijas avotu atlasē un apstrādē. Līgatnes pilskalns ir viens no piemēriem, kas ilustrē kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas būtību un pilnveidi gadsimta griezumā, akumulējot informāciju par arheoloģisko mantojumu, sākot ar folkloru un beidzot ar 21. gadsimta kartogrāfisko tehnoloģiju sasniegumiem.

Šķiet neticami, ka mutvārdu tradīcijas spēj saglabāt ziņas par kādas vietas vēsturisko nozīmi gadsimtiem ilgi. 1928. gada 23. augustā Pieminekļu valdē saņēmts ziņojums par kādu Rīgas apriņķa Ķempju pagastā esošu pilskalnu, kas ierādīts grants ieguvei. Vietējo iedzīvotāju sociālajā atmiņā bija saglabāties tikai apzīmējums, ka minētais kalns ir pilskalns. Tuvākā gada laikā to apmeklēja pilskalnu pētnieks Ernests Brastiņš, secinot, ka Līgatnes pilskalns ierindojams starp senākajiem pilskalniem un datējams ar bronzas laikmetu.

E. Brastiņa un Pieminekļu valdes darbinieku apsekotā 175 metrus garā un 25–30 metrus platā kalna virsotne bijusi apdzīvota tikai ziemeļu daļā, 25 x 25 metrus lielā laukumā, kas no pārējās virsotnes daļas nodalīts ar grāvīti, bet citviet ar Gaujas pieteku – Līgatnes un Podupītes – gravām. Pilskalns atrodas viena kilometra attālumā no Gaujas, tajā pašā laikā nemanāms un pasargāts, jo šo ūdensceļu sendienās varēja izmantot arī sīrotāji. Taču vēl teju gadsimtu pēc E. Brastiņa pētījumiem nezināms palika kāds Līgatnes pilskalna noslēpums.

Kultūras mantojuma aizsardzības sistēma ir attīstījusies līdz ar tehnoloģijām, tā ir kļuvusi mobila un ieguvusi spēju saskatīt līdz šim nesaskatāmo. 2019. gada novembrī zemes virsmas modelī konstatēts, ka 700 metru ziemeļu virzienā no Līgatnes pilskalna esošajā Taurētājkalnā visapkārt virsotnei paralēli situētas divas masīvas terases, taču bez pilskalnam raksturīgā plakuma un kultūrslāņa klātbūtnes. Pieļaujams, ka Līgatnes pilskalna iedzīvotāji sākuši veidot vērā ņemamus nocietinājumus, ko dienvidu virzienā savienotu ar Līgatnes pilskalnu, no rietumu puses norobežotu Līgatnes upe, no ziemeļu puses – Gauja, no austrumu, ziemeļaustrumu puses – Podupītes ieleja. Līgatnes pilskalns varēja pārtapt grants ieguves vietā, taču, neatlaidīgi un koordinēti saglabāts, tas turpina savu stāstu.

Jorens Plūksnis

ALŪKSNES EVANĢĒLISKI LUTERISKĀ BAZNĪCA

Alūksne, Pils iela 25

Alūksnes luterāņu baznīca kā ievērojams sakrālās arhitektūras piemineklis jau izsenis pievēršusi pieminekļus sargājošo institūciju uzmanību. Tā celta 1781.–1788. gadā pēc pazīstamā Rīgas arhitekta Kristofa Hāberlanda projekta un ir vērienīgākā K. Hāberlanda sakrālā būve. Dievnams iekļauts 1969. gada Latvijas PSR arhitektūras pieminekļu sarakstā, 1984. gada Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu sarakstā un valsts aizsardzībā atrodas arī patlaban.

Dievnams, kas ir vienjoma mūra garenbūve ar pusloka altāra apsīdu, pārstāv klasicisma stilu, taču tajā vienlaikus izmantoti arī atsevišķi baroka elementi. Apjomā iekļaujas varens daudzpakāpju tornis ar klasicismam raksturīgu kupola noslēgumu, galveno ieeju rotā brīvēstāvošs toskāņu ordena portīks. Neparasta detaļa atbilstoši apgaismības laikmeta garam ir abās pusēs portīkam izveidotajās nišās novietotie antikās pasaules domātāju Sokrata un Aristoteļa krūšutēli (tagad pārvietoti baznīcas iekšpusē). Baznīcas savdabība ir greznās fasādes, kurās izmantotas granītkmens plāksnes, kombinētas ar apmetumā veidotām detaļām un virsmām, kas ar savu krāsainību un cēlmateriāla skaistumu padara dievnama fasādes oriģinālas. Greznis un stilistiski viengabalains ir dievnama interjers. Altāris un kancele ir vieni no greznākajiem Vidzemē un harmoniski iekļaujas draudzes telpas kopējā noskaņā. Alūksnes muižas īpašnieki baznīcai dāvājuši itāļu gleznotāju darbu 18. gadsimta kopijas. Baznīcā atrodas ērģelmeistara Augusta Martina 1885. gadā darinātās ērģeles. Baznīca lielā mērā saglabājusi savu autentiskumu, tās uzturēšanai un restaurācijai laika gaitā pievērsta liela uzmanība. Jau 1863. gadā veikts remonts un krāsošanas darbi, laikposmā no 1870. līdz 1873. gadam nostiprināti pamati, 1931. gadā atjaunots jumts utt. Arī nesenā pagātnē darbi turpinājušies – 1990. gadā remontēta fasāde un tornis, 2000. un 2001. gadā restaurētas abas altārgleznas – “Kristus kristīšana” un “Svētais vakarēdiens” –, veikti arī citi darbi.

Nozīmīgais un vērtīgais objekts būtiski papildina Latvijas kultūras mantojumu. Tas raksturo arī pieminekļu aizsardzības sistēmas rūpes un uzmanību ilgu gadu garumā. Alūksnes luterāņu baznīca ir tūristu un kultūrvēstures interesentu iecienīta apmeklējuma vieta.

Jānis Zilgalvis

ALŪKSNES JAUNĀ PILS UN PARKS

Alūksnes novads, Alūksne

Gandrīz divsimt gadus – no 18. gadsimta vidus līdz 1918. gadam – Alūksnes ainava veidojās Fitinghofu dzimtas ietekmē. Vēlāk, 20. gadsimta 20. un 30. gados, pilsētā attīstās saimnieciskā un ekonomiskā darbība, kas veicina aktīvu būvniecību. Fitinghofu mantojums tiek papildināts līdz 1940. gadam, kad pilsētu posta plašs ugunsgrēks. Mainoties valsts varai, alūksniešu apziņā nezūd spēja uz apkārtejo vidi raudzīties caur vēsturiskā mantojuma prizmu, un līdz ar Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu tā ir tikai pastiprinājusies.

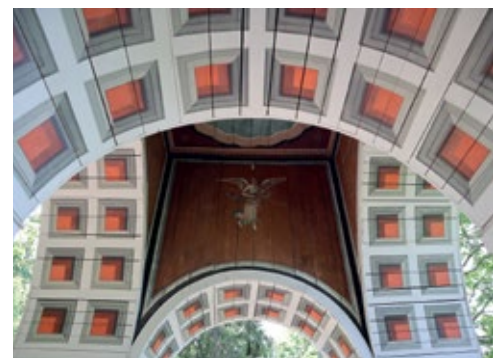
Viena no pilsētas vizītkartēm ir Alūksnes Jaunā pils, kas celta neogotikas formās un dēvējama par vienu no vēlās Tjūdorū neogotikas pērlēm Latvijā. Pils telpu sienas un griesti rotāti ar iluzoriem gleznojumiem, kas restaurācijas gaitā pamazām tiek no jauna atsegti, atgūstot telpu patieso krāšņumu. 2021. gadā restaurācija veikta divās mūzikas salonu telpās, atsedzot neorenesanses, neoklasicisma un ampīra stila gleznojumus. Latvijas Valsts arhīva fondos pieejamais dokuments “Kustamā īpašuma, kas piederējis mirušajam baronam Konstantīnam Pavlovičam Fitinghofam, saraksts” ļāvis ne tikai noteikt telpu izmantošanas funkcijas, bet arī tās atbilstoši iekārtot.

Pili ieskauj plašs ainavu parks, kas veidots pēc tolaik aktuālajām tendencēm Eiropā, paredzot brīvu dendroloģisko stādījumu kopumu, ierīkojot skatu perspektīvas, lauces, papildinot ainavu ar ūdenstilpēm, to sistēmām un ūdenstecēm. Parka teritorijai ainavisku krāšņumu piešķir izteikts reljefs tā austrumu daļā. Perspektīvā uz ziemeļu pusi parka apjoms vizuāli turpinās ar Alūksnes ezera un Tempļa kalna gleznainajiem skatiem. Īpaši izceļamas daudzās mazās arhitektūras formas, kas papildina parka teritoriju. Tie ir vairāki paviljoni, obelisks, mauzolejs, tempļi, tiltiņi, strūklakas, granīta soli. Kopš 20. gadsimta 90. gadiem sākti plānveida atjaunošanas darbi, restaurējot saglabātās arhitektūras formas, izgatavojot no jauna zudušās, atjaunojot celiņu un ūdensteču tīklojumu. Teritorija labiekārtota, respektējot vēsturisko mantojumu – izvēloties vēsturiskajam stilam atbilstošus risinājumus.

Alūksnes pieredze uzskatāma par paraugu veselīgas kultūras mantojuma saglabāšanas prakses attīstīšanā, kas atspoguļojas ne tikai atsevišķu iesaistīto personu centienos, bet arī iestāžu un pašvaldības izpratnē un attieksmē pret kultūras mantojuma saglabāšanu.

Baiba Ķibere

Attēli: B. Ķibere

VĒVERU CIEMS

Cēsu novads, Vecpiebalgas pagasts, "Vēveri"

Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs ir tikai gadu jaunāks par Pieminekļu valdi, bet jau kopš kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmas izveides paša sākuma ieņem nozīmīgu vietu kultūras vērtību saglabāšanā.

Muzejs dibināts 1924. gadā pēc arhitekta Paula Kundziņa ierosinājuma un ir viens no vecākajiem brīvdabas muzejiem Eiropā. Apkopojot Latvijas kultūrvēsturisko novadu senceltnes, izveidota ainava ar šiem novadiem raksturīgo apbūvi, kas aizņem gandrīz 88 hektārus. Muzeja priekšrocība ir ēku bezkompromisa saglabāšana, nemazinot to oriģinālās substances apjomu. Vienīgā izmaiņa – tās ir atrautas no to autentiskās ainavas. Laikposmā no 1948. līdz 1977. gadam tautas celtniecības paraugi netika aizsargāti ar likumu kā kultūras pieminekļi, tāpēc Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs uzskatāms par tautas celtniecības vērtību būtiskāko sargātāju.

20. gadsimta otrajā pusē mainījās demogrāfiskā situācija Latvijas laukos, cilvēki migrēja no viensētām uz pilsētām un rajonu centriem, tāpēc nomaļāk esošās lauku viensētas pamazām kļuva neapdzīvotas – tā notika arī Vecpiebalgas Vēveros. Latvijas Etnogrāfiskajam brīvdabas muzejam radās iespēja pārņemt sešas no astoņām viensētām savā paspārnē un veidot šeit muzeja filiāli, kur vēsturiskā apbūve netiktu šķirta no tās oriģinālās atrašanās vietas. Tā 20. gadsimta 80. gados sākās darbs pie muzeja filiāles "Vēveri" izveides, un jau 1988. gadā tā tika atklāta. Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ar pašvaldības atbalstu "Vēveriem" ainavas atjaunošanai tika piešķirta zeme vienas sētas īpašuma apjomā. Tā atrodas Vidzemes augstienei raksturīgā ainavā un atgūst teritorijas ar perspektīvu skatu uz ezeru.

Paralēli muzeja filiāles darbībai divās saimniecībās turpina saimniekot to īpašnieku pēcnācēji.

1988. gadā muzejam tika izveidota arī otra filiāle *in situ* Kurzemē – "Vitolnieki" Papes Ķoņu ciemā, kur tiek eksponēta jūras piekrastes zvejnieku sētu vide.

Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs pieminekļu aizsardzības sistēmas vēsturē dažādu varu grožos spējis ne tikai stabili un nepārtraukti iesaistīties latviešu celtniecības mantojuma saglabāšanā, bet arī, attīstot darbību, paskatīties uz kultūras mantojumu kontekstā ar vidi, kur tas atrodas.

Baiba Ķibere

Izmantotā literatūra:

Žigurs, E. (sast.) Vecpiebalgas Vēveri. Rīga: Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, 2021.

Cimermanis, S. Tautas celtniecības objekti – tautas dārgums. Dabas un vēstures kalendārs 1990. gadam.

Rīga: Zinātne, 1989, 175. lpp.

GLEZNA "SV. LĀCARS"

Alūksnes novads, Alūksne, Pils iela 25, Alūksnes luterāņu baznīca

Alūksnes "Lācars" ir pirmais mākslas darbs, ko Pieminēkļu valde ir ierakstījusi valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. Tas ir gandrīz kvadrātiska formāta gleznojums uz trim dēļiem, ko kopā satur šķērskoks aizmugurē. Gleznojuma laukums sadalīts trīs horizontālās joslās. Augšējā un apakšējā joslā uz melna fona teksts vācu un latviešu valodā, vidējā daļā sižetiska aina: kādas ēkas durvju priekšā sež vienkāršās drēbēs tērpies vīrs, ko apsēduši suņi. Tas ir slimais un vātim klātais Nabaga Lācars, kurš pēc nāves nonāk paradīzē, un viņu apskauž bagātais, pie kura durvīm nabags ubagoja. Gleznojums vienkāršs, pat primitīvs.

Tomēr ne jau sižetā vai gleznotāja profesionālismā slēpjas iemesls, kāpēc glezna iekļuvusi aizsargājamo vērtību sarakstā. Vērtējot daudzās Alūksnes baznīcas gleznas, eksperti šo vienīgo atzina par ievēribas cienīgu. Šis atzinums fiksēts protokolā:

"Mēs, apakšā parakstījušies Pieminēkļu valdes locēklis akad. P. Feders, pilsētas mākslas muzeja restaurators J. Naps un pilsētas mākslas muzeja grafiskā kabineta vadītājs K. Jurjāns Pieminēkļu valdes uzdevumā apskatījām Alūksnes baznīcas gleznas un nācām pie sekošiem slēdzieniem: ... "Lacarus" primitīvs gleznots uz koka, ir uzskatāms kā 18 gada simteņa beigās no kāda vietēja mākslinieka darināts darbs ar ļoti primitīviem paņēmieniem. Šim darbam ir vēsturiska nozīme kā gleznai ar latvisku noskaņu."

Iemesls šim lēmumam – rakstītais teksts latviešu valodā (tātad – uz latviešu publiku orientēts darbs): "Apschehlojies israuj tohs Nabbagus no Launa, Ka tava Zeeta Sirds netaps preeksch Sunneem kaunā. Ess Zilveks, Essi Draugs, Rahd tawu Tizzibu, Deevs dohs tew Debbesis to Preeka Pilnību. 1776"

Kad 1993. gadā Latvijas Kara muzejā tika rīkota izstāde vēsturnieka un pieminekļu aizsardzības speciālista Mārtiņa Apiņa piemiņai, glezna no Alūksnes atceļoja uz Rīgu. Izstādes noslēgumā Alūksnes rajona pieminekļu aizsardzības speciāliste ar satiksmes autobusu to aizveda mājup. Pēc vairākiem gadiem, pārbaudot pieminekļu stāvokli Alūksnes luterāņu baznīcā, gleznu nevarēja atrast, bet tās vedēja jau bija devusies viņšaulē. Pagāja vēl daži gadi, un polihromā koka restauratore Aida Podziņa, pārskatot mākslas darbus baznīcā, pievērsa uzmanību kādam pie sienas pieslietam vecam dēlim. Varat minēt, kas tas bija...

Dace Čoldere

I. M. PIEMINEKĻU VALDE
MĀKSLA
PIEMINEKĻA APMĀKŠTĀ LAPA

Latvijas PSR
Kultūras ministrija
Mākslu, tēlotājas mākslu un
pieminekļu aizsardzības pārvalde
Rīgā, L. Paegle iela 2

1) Nosaukums *Glezna "sv. lācars"* nos. tautas mūtē
2) Apr. pag., ciems, māja *Kaunas apm. Alūksnes pilsēta,*
3) Novietne *Alūksnes ev.-lūt. draudzes baznīcas priekšnamā pie sienas.*
4) Ipašnieks (lietotājs) *Alūksnes ev.-lūt. draudzes pasta adr. Alūksne.*
5) Pielietošana *Ēkelpm dekorācij.*
5. Apraksts: Glezna attēlo, gulošs sv. lācars, ar rotām kājās, kurās laura sūni. Gleznas apakšās un augšās malās, krāsotās melnā krāsā ir kura krāsoti burti ar latviskām vārdiem.

I. 1) Autors (marka) *Par zināms.*
2) Kad darināts (vecums) *apm. 18 g. s. beigās.*
3) Literatūras avoti
4) Fiz. stāvokļa pārmaiņas *Glezna diezgan apbruļojuse un tā ka viņa gleznota uz aseriskiem dēļiem kuri sa- sīti no muguras puses ar izērtiem tad liekas ka varon rīses krāsā, gleznas aseriskie dēļi atgājisni valā.*

II. 1) Materiāls *koka dēli*
2) Technika *krāsota ar eļļas krāsām*
3) Forma un samēri *kvadrāta, forma*
4) Uzraksti *Māksli gandrīz izdrīnši, viņi galasā mās 2 apakšēj. rinda: "Lācars dohs tew Debbesis to Preeka Pilnību?"*

V. 1) Kā piemineklis uzstādīts? Vai tiek nodarīti, vai redzami bojājumi? Kas darāms to novēršanai? *sk. II-4.*

*Alūksnes luterāņu baznīca
29.08.95. P. Feders*

LIEPUPES LUTERĀŅU BAZNĪCA

Limbažu novads, Liepupes pagasts

1971. gadā dienas laikā nodega Liepupes luterāņu baznīca – kultūras piemineklis. Visticamāk, tā bija ļaunprātīga dedzināšana. Baznīca pacēlās no pelniem, pateicoties tieši kultūras mantojuma sargu un sabiedrības aktivitātei, tādējādi radot īpašu kultūras pieminekļa izdzīvošanas stāstu.

Tagadējā Liepupes mūra baznīca tika uzcelta pēc Rīgas būvmeistara J. H. Širmeistera projekta 1783. gadā. Baznīcai ir neparasts zvanu torņa novietojums celtnes sānos, tās altāris apvienots ar kanceli un atrodas draudzes telpas vidū. Celta blakus iepriekšējās baznīcas daļai – kapelai, kurā 1744. gadā esot laulājis barons Minhauzens.

Pēc ugunsgrēka palika tikai mūra sienas, bija sadegusi baroka stila baznīcas iekārta, ērģeles, zvans, arhīvs. Celtnes mūrus ilgi uzskatīja par vidi degradējošu objektu Rīgas–Tallinas šosejas malā. Pirms 1980. gada olimpiskajām spēlēm Tallinā tika rosināts drupas nojaukt. Pateicoties dažu cilvēku pretestībai un arhitektūras pieminekļa statusam, dievnama paliekas izdevās nosargāt un iekonservēt.

1988. gadā dzejnieks Imants Ziedonis un Kultūras fonds rosināja sākt rīkot talkas un vākt ziedojumus, ko atbalstīja simtiem cilvēku Latvijā un ārvalstīs, arī baronu dzimtas pēctecis K. Aderkass. 1990. gadā tika sākta Liepupes baznīcas atjaunošana. Rīgas Amatniecības vidusskolas audzēkņi Dr. habil. art. Ojāra Spārīša vadībā pēc vēsturiskām fotogrāfijām atjaunoja interjera priekšmetus. Baznīcai tika radīts jauns gailis, jauni zvani un kroņlukturi. Restaurēta izglābtā 19. gadsimta otrās puses altārglezna "Kristus svēti bērnus". 1999. gadā Vasarsvētkos atjaunotā Liepupes baznīca tika iesvētīta.

Tādējādi Liepupes baznīcas atjaunošana kļuvusi par vienu no atmodas laika sākuma simboliem, reizē iezīmējot sabiedrības iniciatīvas atdzimšanu Latvijā. Tās atjaunošanas stāsts ir arī liecība par to, ka kultūras pieminekļa statuss var izglābt no vērtību neatgriezeniskas iznīcināšanas pat šķietami bezcerīgā situācijā. Liepupes baznīca ierindojas to nozīmīgo kultūras pieminekļu skaitā, kas izceļami Latvijas atmodas procesu un kultūras mantojuma aizsardzības sistēmas sadarbības kontekstā.

Ilze Liekniņa

MELTURU DZĪVOJAMĀ RIJA

Cēsu novads, Drabešu pagasts, Melturi

Melturu sēta atrodas Gaujas Nacionālā parka teritorijā. Ēku arhitektūra, tradicionālo materiālu lietojums un konstrukciju veids atspoguļo to kultūras mantojuma daļu, kas Latvijas lauku ainavā sastopama arvien retāk. Tieši pateicoties kultūras pieminekļa statusam, rija ir apskatāma sākotnējā veidolā – tas ietekmējis īpašnieku attieksmi, neļaujot ēkai sabrukt vai to būtiski pārveidot. Ēka reprezentē 19. gadsimtā Vidzemē plaši izplatītu tautas celtniecības ēku tipu, kas maz saglabājies. Tā ir dzīvojamā rija, kas sastāv no kambara, rijas, piedarba un gubeņa. Ēkai ir lielas jumta pārkares abās garenfasādēs, piedarba durvis koka virās, ārdū sijas. Melturu dzīvojamā rija celta 1842. gadā (gada skaitlis iegriezts baļķī), dzīvojamais gals piebūvēts 1885. gadā, kas ierakstīts krāsni. Ēka celta no kaķētiem apaļkokiem, kas daļēji apšūti ar dēļiem. Izmaiņas rijas plānojumā notikušas vienīgi dzīvojamā galā, kas pielāgots mūsdienu vajadzībām. Pārējā daļā ēka pilnībā saglabājusi oriģinālo būvapjomu, vēsturiskās būvkonstrukcijas un daļēji būvgaldniecības izstrādājumus.

Rijas īpašnieks Egons Garklāvs uztur vēsturisko noskaņu un ar pietāti izturas pret kultūras pieminekli. Kopš 2000. gada viņš par saviem līdzekļiem veicis sētas ēku atjaunošanu. Izmantojot oriģinālam atbilstošus materiālus un arī darbarīkus, ir atjaunoti ēku pamati, bojātās koka detaļas un jumta segumi. Ar laukakmeņu krāvumu nostiprināts Amatas upes krasts. Atjaunots vēsturiskais ūdens triecis. Sētā daļēji saglabājušās un atjaunotas arī citas ēkas. Īpašnieka sapnis ir attīstīt apbūves kompleksu un izveidot sabiedrībai pieejamu vēsturiskā dzīvesveida ekspozīciju un darbības vietu amatniekiem. Parādīt maizes cepšanas procesu – no graudu žāvēšanas rijā līdz cepšanai senajā krāsni.

Melturu dzīvojamās rijas uzturēšana un atdzimšana ir stāsts par īstā cilvēka esību īstajā vietā un laikā, par to, kā kultūras pieminekļa statuss iedvesmo atdzīvināt senās amata prasmes. Ir radīts paraugs, kā atjaunot lauku sētu, kas rāda mūžizglītības un saimnieciskās darbības iespējas kultūras pieminekli.

Ilze Liekniņa

ŠAURSLIEŽU DZELZCEĻA LĪNIJA GULBENE–ALŪKSNE

Posms no Gulbenes stacijas līdz Alūksnes stacijai

Nepilnus 33 kilometrus garais šaursliežu dzelzceļa līnijas posms Gulbene–Alūksne ir viens no pirmajiem kultūras pieminekļu sarakstā iekļautajiem industriālā mantojuma objektiem Latvijā. Tas ir viens no nedaudzajiem vēl joprojām ekspluatācijā esošajiem šaursliežu dzelzceļiem pasaulē.

1898. gadā Vidzemes pievedceļu sabiedrība sāka dzelzceļa līnijas izbūvi no Valkas līdz Stukmaņiem. Līnija tika atklāta 1903. gadā, tomēr jau pirmie darbības gadi parādīja, ka cerētās peļņas vietā dzelzceļa ekspluatācija īpašniekiem nes vienīgi zaudējumus.

1916. gadā līnija pārgāja Krievijas Satiksmes ministrijas pakļautībā, vēlāk – Latvijas valsts īpašumā, pēc tam tā iekļauta PSRS dzelzceļu sistēmā kā militāri stratēģisks objekts. Attīstoties autotransportam, lokālās nozīmes sliežu transports zaudēja savu nozīmi. 1970. gadā tika slēgta vilcienu kustība posmā Valga–Ape, 1973. gadā – posmā Ape–Alūksne. Slēgtajos posmos tika demontēti sliežu ceļi un sliedes nodotas metāllūžņos. Iespējams, ka posms Gulbene–Alūksne tika saglabāts, jo to izmantoja kravu pārvadāšanai no Gulbenes uz Alūksnē dislocētajām padomju armijas daļām. Tomēr, samazinoties kravu pārvadājumiem, arvien biežāk tika draudēts pārtraukt pārvadājumus, kas arī notika 1987. gadā. Pret līnijas slēgšanu aktīvi iebilda iedzīvotāji, vietējās pašvaldības, pieminekļu aizsardzības un citas organizācijas, akcentējot 1984. gadā tai piešķirto tehnikas pieminekļa statusu. Šo aktivitāšu ietekmē kustību drīz atjaunoja. Tomēr 1992. gadā kravu pārvadājumus līnijā atkal pārtrauca.

Lai saglabātu vēsturisko līniju, 90. gadu vidū Latvijas Dzelzceļnieku biedrībā izveidojās entuziastu grupa, kas aktīvi iesaistījās bānīša glābšanā. Nozīmīgs sasniegums bija šaursliežu dzelzceļa līnijas Gulbene–Alūksne iekļaušana valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā 1998. gadā. 2000. gada septembrī pie Gulbenes stacijas atklāja Eiropas kultūras mantojuma dienas un notika pirmie Bānīša svētki. 2001. gadā izveidota SIA BO "Gulbenes–Alūksnes bānītis", kuras galvenais mērķis ir saglabāt vēsturisko dzelzceļu un nodrošināt iedzīvotājiem nepieciešamos pārvadājumus. Nu bānītis kļuvis par iecienītu tūrisma objektu, kas piesaista ar vēsturisko ritošo sastāvu, infrastruktūru, kultūrvēsturisko vidi. Tādējādi, apvienojot sabiedrības un kultūras mantojuma sargātāju spēkus, izdevies glābt bānīti no iznīcības.

Sarmīte Dundure

Izmantotā literatūra:

Altbergs, T., Biedriņš, A. Vidzemes Bānītis. Rīga: Latvijas Industriālā mantojuma fonds, 2008.

CESVAINES MUIŽAS PILS

Madonas novads, Cesvaine, Pils iela 1

Cesvaines pils – izcils 19. gadsimta beigu eklektisma stila arhitektūras piemineklis, kurā saskatāmas gotikas, renesanses, romānikas un jūgendstila iezīmes. Ēku bija saudzējuši 20. gadsimta dramatiskie notikumi, taču tā pārdzīvoja traģisku iznīcību 2002. gada ugunsgrēkā. Pateicoties pašvaldības un iedzīvotāju sīkstumam un neatlaidībai, pils pamazām atdzimst.

Vietai, kur atrodas Cesvaines pils, ir gadsimtiem sena vēsture. 1815. gadā par Cesvaines muižas īpašnieci kļuva baronu fon Vulfu dzimta. Tagadējā pils pēc Ādolfa fon Vulfa pasūtījuma tapusi nopostītās viduslaiku pils vietā laikposmā no 1893. līdz 1896. gadam pēc vācu arhitektu H. Grizenbaha un A. Dinklāges projekta. Laukakmeņu mūra pils sastāv no trim savstarpēji savienotiem divstāvu korpusiem, kas izvietoti ap daļēji noslēgtu pagalmu. Pagalma pusē korpusu savienojuma vietās izbūvēti dažādu lielumu un formu torņi, kas rada romantisku noskaņu. Celtni rotā mākslinieciski vērtīgi metālkalumi. Ne mazāk grezna ir ēkas iekšiene. Vairākās telpās ir saglabājusies sākotnējā interjera dekoratīvā apdare – stukā veidoti griestu plafoni, kamīni, kokgriezumiem rotātas kāpņu margas, griestu gleznojumi. Pils interjera mākslinieciskais veidojums ir unikāla un vērtīga parādība Latvijas piļu arhitektūrā.

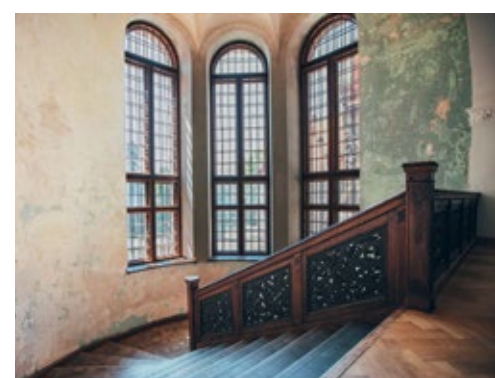
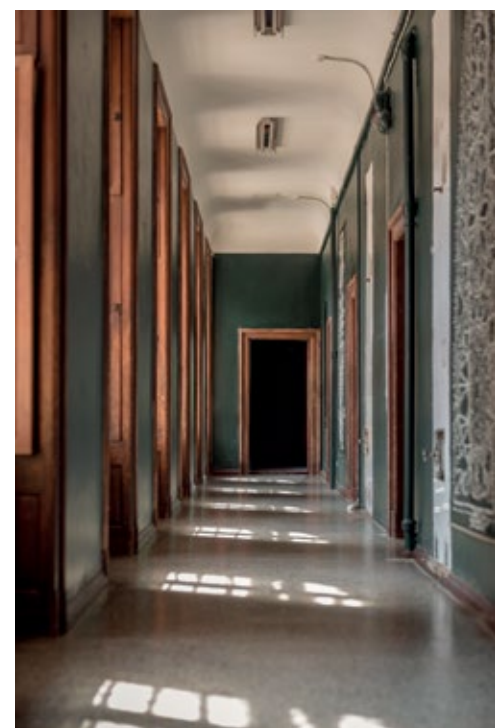
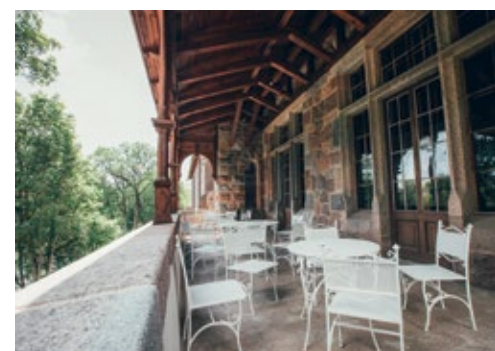
No 1919. līdz 2002. gadam pili izmantoja skolas vajadzībām. Ēkai postošs bija 2002. gada 5. decembra rīts, kad mansarda stāvā izcēlās ugunsgrēks, kura iemesls bija nepareizi samontēta un izmantota krāsns. Postu nodarīja ne tikai uguns un grūstošās konstrukcijas, bet arī dzēšanai izmantotais ūdens daudzums. Tika nopostīta liela daļa pils jumta un daļēji arī iekštelpas. Pateicoties pašvaldības un iedzīvotāju neatlaidībai, no gandrīz bezcerīga stāvokļa ēku ir izdevies glābt. Ēkas atjaunošanā ir ieguldīti vairāk nekā 4 miljoni eiro, ko veido gan ziedojumi, gan valsts finansējums un līdzekļi, kurus pašvaldība piesaistījusi dažādos projektos. Apmeklētājiem pieejama daļa iekštelpu, pagrabi, lielā torņa skatu laukums, āra terases. Pils ir atdzimusi kā fēnikss no pelniem, kļūstot par Austrumvidzemes kultūras un mākslas centru un Cesvaines atpazīstamības simbolu. Vienlaikus tā ir spilgts pierādījums tam, ka pat ļoti sliktā stāvoklī esošas ēkas iespējams glābt un atjaunot, ja vien ir vēlme, uzņēmība un neatlaidība.

Sarmīte Dundure

Izmantotā literatūra:

Bekmanis, Z. Cesvaines pils atkal atvērta. Teju divdesmit gadus pēc postošā ugunsgrēka pabeigti pils galvenie atjaunošanas darbi. "Latvijas Avīze", 12.02.2022. Iegūts no: <https://www.la.lv/cesvaines-pils-atkal-atverta> [skatīts 13.07.2023.]

Cesvaines muižas pils // Latvijas pēries. Rīga: izdevniecība AGB, 2000, 108.–113. lpp.

LIEPUPES MUIŽAS DZĪVOJAMĀ ĒKA

Limbažu novads, Liepupes pagasts, Liepupe

Liepupes mazā baroka pērle no 100 apdraudētāko kultūras pieminekļu sarakstā esoša objekta tapusi par iecienītu viesnīcu ar restorānu, spa un vīna pagrabu.

Liepupes muižas kungu māja celta pēc arhitekta Johana Andreasa Häberlanda projekta 1751. gadā. Senatnē muižā viesojušies barons Minhauzens, muižas īpašnieka barona fon Meka sievasmāšas Jakobines dzīvesbiedrs, kā arī apgaismības ideju nesējs Garlībs Merķelis. No 1922. gada līdz Otrajam pasaules karam ēkā atradās laukstrādnieku skola. Padomju laikā te bija saimniecības "Liepupe" centrs. Pie Liepupes muižas kungu mājas atrodas gleznains parks, kura pirmsākumi meklējami 18. gadsimtā. Laika gaitā tas ainaviski pārveidots un papildināts. Zīmīgu akcentu dod cirtas liepu rindas un garena lauce, kuru no trim pusēm aptver parka apmales masīvs.

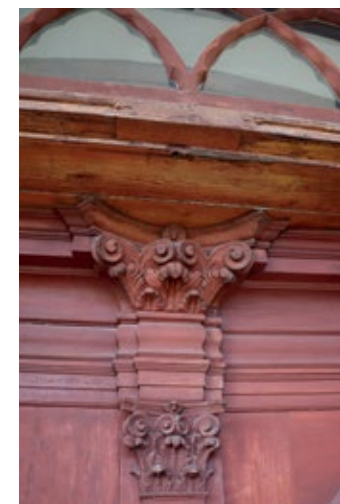
Muižas ēka bijusi iekļauta jau 1984. gada kultūras pieminekļu sarakstā, kas bija par pamatu iekļaušanai 1998. gada aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Tomēr 2004. gadā, kad namu iegādājās Egita Lauska, tas bija pamests, pussagruvis un daļēji izdedzis. Septiņu gadu laikā, pateicoties jaunās īpašnieces mērķtiecībai, neatlaidībai un izpratnei par objekta vērtību kultūras vēstures kontekstā, Liepupes muižas dzīvojamā ēka atjaunota. Nama durvju komplekts galvenās fasādes lieveņa centrālā kultūras pieminekļu sarakstā iekļauts kā atsevišķs mākslas piemineklis. Durvju restaurācijas laikā 2009. un 2010. gadā, vadoties pēc saglabātā fragmenta analoga, tika atjaunotas zudušās kapitēļa daļas. Eņģeļiem saglabāti kalti čūskveida gali. Vienai vērtnei redzams oriģinālais dekoratīvais atslēgu apkalums ārpusē un pie aizšaujāmās bultas iekšpusē.

Liepupes muižas atdzimšana uzskatāmi parāda domāšanas veida maiņu attiecībā uz kultūrvēsturisko objektu lomu cilvēka dzīves telpā mūsdienās, kā arī uz kultūras mantojuma aizsardzības filozofijas iedzīvināšanu vēsturiskajās celtnēs. Baudot senatnīgās arhitektūras un mākslas vērtības, viesi vienlaikus var iepazīties ar izglītojošo ekspozīciju bēniņu telpās. Īpašniece, parādot vēsturiskās ēkas atdzimšanas ceļu, īpaši izcēlusi baroka elementu restaurāciju ēkas fasādēs un interjerā.

Sandra Ziedīņa

Izmantotā literatūra:

Zaļuma, K. Liepupes muiža. Rīga: Lauku Avīze, 2014.

OLERU MUIŽAS APBŪVE

Valmieras novads, Jeru pagasts, Oleru muiža

1986. gadā Oleru muižas kungu mājā tika atklāti unikāli klasicisma stila sienu gleznojumi, kas valsts aizsardzībā ir kopš 1994. gada. 2000. gadā, kad muižas kungu māju izpostīja ugunsgrēks, dzēšanas laikā uz sienām atklājās jauni gleznojumi.

Kopš 2016. gada gleznojumi tiek konservēti un restaurēti, īpašu uzmanību pievēršot mākslas pieminekļa autentiskumam. Muižas apbūve kultūras pieminekļu sarakstā ir kopš 2021. gada. Neraugoties uz īpašnieku un ēku funkcijas maiņām, muiža saglabājusies bez būtiskiem pārveidojumiem. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes ekspertiem un inspektoriem kopā ar īpašnieku apsekojot pieminekli, tika pieņemts lēmums par visas muižas vērtību ar saglabātu oriģinālo substanci, kam jābūt valsts aizsardzībā.

Apbūves centrālās daļas plānojums ir klasisks, izvietots ap kvadrātveida pagalmu. Tā centrā atrodas apaļā formā veidots zāliens. Simetriski abās pusēs pretī iebraucamajam ceļam agrīnā klasicisma stilā 18. gadsimta 80.–90. gados celta galvenā ēka – kungu māja – un abās pagalma pusēs klēts un pārvaldnieka māja. Aiz kungu mājas izveidots dārzs un parks. Oleru muiža ar parku un tā stādījumiem veido ainaviski izteiksmīgu kultūrvēsturisko vidi.

Muižas ēkas, to būvgaldniecības izstrādājumi un telpu apdare ar pašreizējo īpašnieku rūpēm un pareizu izpratni tiek atjaunota un attīstīta pēc esošiem paraugiem vai pēc attiecīgā laika analogiem. 2008. gadā atjaunota 19. gadsimta beigu koka konstrukcijas veranda. 2013. gadā nostiprinātas kungu mājas pirmā stāva ārsienas, uzlabojot sienu noturību pirms jumta rekonstrukcijas, atjaunotas logu aiļu pārsedes. 2014. gadā nostiprināts pagraba stāvs. 2018. gadā veikta kungu mājas ieejas mezglu, zāles un piegulošo telpu pārbūve. 2020. gadā izbūvēta kungu mājas ēkas drenāža.

Pieminekļa īpašnieki lielu uzmanību pievērš muižas vēsturiskā parka atjaunošanai. Kopš 2008. gada notiek labiekārtošanas darbi. Lielo lauci ieskauj lapegļu, ozolu un liepu grupas. Ap tām ir lokveida pastaigu celiņi. Atjaunots vēsturiskais sakņu un garšaugu dārzs. Pēc vēsturiskiem paraugiem uzcelta lapene.

Ikvienu padarītā darba pamatā Oleru muižā ir tās saimnieku pietāte pret vēsturisko, oriģinālo kopumu un vissīkākajās detaļās. Oleru muižā notiek koncerti un izglītojoši pasākumi.

Sandra Ziedīņa

Izmantotā literatūra:

Būv kultūra, Eiropas kultūras mantojuma dienas 2020, 2020.

Kultūras mantojums – mūsdienu izaicinājums. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2010.

PIRMO LATVIEŠU DZIESMU SVĒTKU NORISES VIETA

Valmieras novads, Dikļu pagasts, Dikļi, Neikenkalns

Pirmo latviešu dziesmu svētku norises vieta Dikļos ir vēsturiska notikuma vieta ar valstisku nozīmi – tā ir latviešu kopdziedāšanas tradīcijas šūpulis. Šis kultūras piemineklis apstiprina kādreizējās Pieminekļu valdes idejas – apkopot un sargāt latviešiem nozīmīgus objektus.

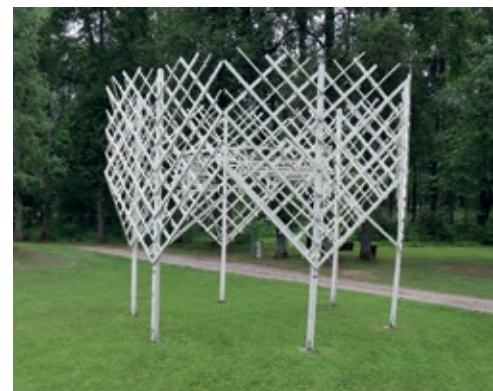
1864. gada Vasarsvētkos Dikļu mācītājmuižas parkā uzkalniņā, kas vēlāk ieguva Neikenkalna nosaukumu, draudzes mācītājs un rakstnieks Juris Neikens noorganizēja pirmos kopdziedāšanas svētkus, tādējādi liekot pamatus Dziesmu svētku tradīcijai Latvijā. Dikļos bija sapulcējušies seši kori ar 120 dziedātājiem no tuvējiem Vidzemes pagastiem. Mācītājs Neikens esot iecerējis koru koncertu telpās, bet, tā kā piemērotu telpu tuvākā apkaimē nav bijis, sarīkojums organizēts brīvā dabā – mācītājmuižas plašajā dārzā.

2014. gadā ar vietējās sabiedrības iesaistīšanos tika nojaukta vecā, nokalpojusi estrāde un tās vietā blakus Neikenkalnam izveidota dabas koncertzāle, kurā mūsdienīga arhitektūra ar vides un mākslas objektiem iekļaujas dabiskā vidē. Norā, kuras malā atrodas piemiņas zīme, izveidots uzkalns, brīvdabas koncertzāles estrāde upītes malā izvietota zemāk nekā skatītāju un koristu vietas piekalnē. Akcentējot Dziesmu svētku kustību, koncertzāles uzkalnā izvietots vides objekts "Sidraba birzs". Dabas koncertzāle Dikļos atzīta par labāko būvi Latvijā kategorijā "Ainava". Projekta autors – arhitekts Uģis Šēnbergs. Projekta idejas īstenošanā savu artavu devuši režisors Uģis Brikmanis un mākslinieks Ivars Mailītis. Projekts īstenots ar cieņu pret kultūras pieminekļa saglabājamām vērtībām: vietas telpisko risinājumu ainavā, plānojuma struktūru, akmeni ar piemiņas plāksni, kā arī autentisko kultūrvēsturisko vērtību kopuma radīto noskaņu. Neikenkalna dabas koncertzāles atklāšanā norisinājās vērienīgs Dziedāšanas svētku 150. gadskārtai veltīts pasākums. Aktīva kultūras dzīve koncertzālē turpinās joprojām.

Dziesmu svētki ir viena no tautas vienotības, pašapziņas un identitātes izpausmēm. Likumsakarīgi, ka to vēsturiskā norises vieta ir kultūras piemineklis, kura saglabāšanu nodrošina novada pašvaldība un sabiedrība. Neikenkalns ir spilgts piemērs tam, kā kultūras mantojums – vēsturiska notikuma vieta – transformējas modernā vides objektā, kas pilnasinīgi turpina šajā vietā aizsākušos tradīciju.

Sandra Ziediņa

Attēli: i. S. Ziediņa, J. Plūksnis

ĀRAIŠU EZERPILS

Cēsu novads, Drabešu pagasts, Āraišu ezera saliņa

Āraišuezerpils – vieta, kas sniegusi bagātīgu vēstures materiālu un iedvesmojusi zinātniekus. Mūsdienās tā ir aplūkojama kā 9. gadsimta dzīvesvietas apbūves rekonstrukcijas brīvdabas modelis mērogā 1:1, kas veidots vēsturiskajā atrašanās vietā, izmantojot atbilstošu kokmateriālu un darbarīku replikas. Tā ir vienīgā šāda veida rekonstrukcija Latvijā, kuru tās projekta autori arheologs Jānis Apals un arhitekts Dzintars Driba veidoja balstoties uz stingru zinātnisko pamatojumu un ar augstu vēsturiskās ticamības pakāpi.

Āraišu ezerpils atklāta jau 19. gadsimtā, bet visplašākā tās izpēte veikta 20. gadsimta 60. un 70. gados J. Apala vadībā. Desmit arheoloģisko izrakumu sezonu laikā iegūtais materiāls sniedz iespējami pilnīgu ieskatu seno latgaļu dzīvesveidā, materiālajā un daļēji arī garīgajā kultūrā vikingu laikmetā.

Doma par Āraišu ezerpils kā brīvdabas arheoloģiskās rekonstrukcijas izveidi ar zinātniskām un izglītojošām funkcijām J. Apalam radās jau 1966. gadā, taču līdz tās īstenošanai pagāja vairāk kā 20 gadi. To laikā tika atrasti domubiedri, pārliecināti zinātnieki un dažādas institūcijas. 1968. gadā tika izstrādāts brīvdabas muzejparka izveidošanas priekšlikums, kurā kā nozīmīgākais ekspozīcijas objekts bija paredzēta ezerpils rekonstrukcija, līdzās nostiprinātu pilsdrupu veidolā būtu viduslaiku pils, bet netālu esošajā Meitu salā atrastos akmens un bronzas laikmeta celtnu rekonstrukcijas. Ekspozīcija parādītu Latvijas senāko mājokļu tipoloģisko attīstību, sākot ar vienkāršākajām zvejnieku un mednieku celtnēm un beidzot ar viduslaiku pili.

1981. gadā ezera krastā J. Apala vadībā tika uzbūvēta pirmā eksperimentālā mājas rekonstrukcija, bet 1983. gadā kā Cēsu vēstures un mākslas muzeja filiāle izveidots Āraišu muzejparks. Tomēr praktiskie darbi noritēja ļoti gausi. Lai veicinātu turpmāko attīstību, 1993. gadā J. Apala vadībā nodibināja bezpeļņas sabiedrisku organizāciju "Āraišu ezerpils fonds", kas panāca Āraišu ezerpils nodošanu Kultūras ministrijai juridiski patstāvīga objekta statusā. Uz līguma pamata ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju (tagad- NKMP) fonds 15 gadus veiksmīgi apsaimniekoja ezerpils kompleksa teritoriju, kas ļāva to 2001. gadā uzņemt starptautiskajā Arheoloģisko brīvdabas muzeju tīklā EXARC, panākot arī starptautisko atpazīstamību.

Sandra Zirne

Attēli: J. Pluksnis, J. Dambis

UNGURMUIŽA

Cēsu novads, Raiskuma pagasts, Ungurmuiža

Vareno un spēcīgo ozolu ieskauta slejas ģenerālleitnanta brīvkunga Baltazara fon Kampenhauzena izlolotā Ungurmuižas kungu māja (1730–1732) – koka baroka pērle Vidzemes sirdī. No 1750. līdz 1756. gadam ēkas māksliniecisko vērtību ar sienu gleznojumiem bagātinājis Limbažu krāsotāju meistars Georgs Dītrihs Hinšs. Ungurmuižas atdzimšanas stāsta veidošanā lieli nopelni pienākas kultūras mantojuma sargiem, kuri aktualizēja vērtību saglabāšanas nozīmību un informēja sabiedrību, radot izpratni par muižas glābšanas nepieciešamību.

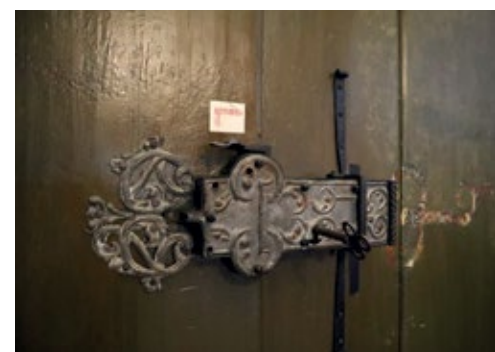
Gleznainā ainava un sakoptā vide nepavisam neliecina par muižas dzīvē pieredzētajām nedienām – 1917. gada Krievijas armijas pulku postījumiem, 20. gadsimta 50. gados veiktajiem pārplānošanas darbiem skolas ierīkošanas vajadzībām un vairāku vērtīgo apgleznoto starpsienu nojaukšanu, nedz arī par nonākšanu līdz iznīcības sliekšnim 20. gadsimta 80. gados bez drošas nākotnes vīzijas.

1974. gada 1. februārī Ungurmuižas ēku komplekss nokļuva Vidzemes zonas pieminekļu inspektora Daces Puķītes rūpju lokā. Tika atsegti un restaurēti kungu mājas sienu gleznojumi. Brīdī, kad ēkas restaurācijas darbu finansējums apsīka, draudot ar tās bojāeju, 1998. gadā Rundāles pilī tika atklāta izstāde. Tajā uzsvērta Ungurmuižas kā koka arhitektūras pieminekļa vērtība, kurā tam laikam novatoriskas vēsmas apvienotas ar tautas celtniecības paņēmieniem. Papildus tika izdots apjomīgs katalogs. Pateicoties tēmas aktualizēšanai, jau pēc dažiem gadiem arhitekta Ilmāra Dirveika vadībā muižas kungu māja sāka ceļu uz atdzimšanu. Apjomīgi restaurācijas darbi veikti 20. gadsimta nogalē pēc Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas iniciatīvas, izveidojot veiksmīgu sadarbību ar Zviedrijas nacionālo kultūras mantojuma pārvaldi. Abu valstu kultūras mantojuma speciālistiem īstenojot projektu “Ēku restaurācija Latvijā”, atjaunota ne tikai Ungurmuižas kungu māja, bet arī Rāmavas muiža un Sabiles sinagoga.

Ungurmuižas atjaunošana ir viens no pierādījumiem, cik būtiska mantojuma aizsardzības sistēmas daļa ir sabiedrības izglītošana. Savukārt restaurācijas darbi, kas veikti ar tradicionālām darbu metodēm un materiāliem, ir neatsverams ieguvums arī speciālistu prasmju un iemaņu pilnveidē, tādējādi nodrošinot kvalitatīvāku darbu nākotnē.

Baiba Ķibere

Attēli: B. Ķibere, E. Šulcs

TANĪSKALNS – PILSKALNS

Smiltenes novads, Raunas pagasts, Rauna

Senā Beverīna, Satekles Rūsiņa pils, bīskapa Vecraunas pils – dažas no hipotēzēm par vienu no lielākajiem Latvijas pilskalniem Tanīskalnu. Tas atrodas ceļa Priekuļi–Rauna kreisajā pusē, pie Līčupes ietekas Raunas upē. Pilskalns ierīkots apmēram 24 metrus augstā kalnā. Veidojot nocietinājumus, kalna nogāzes tika mākslīgi nostāvinātas, dienvidaustrumu malā izveidota 25 metrus plata terase, ziemeļaustrumu galā izrakts apmēram 8 metrus plats grāvis un uzbērts valnis. Arheoloģiskajos izrakumos atklāts, ka pilskalns bijis apdzīvots kopš 6. gadsimta pirms mūsu ēras, tā apdzīvotība turpinājusies vēl 17. gadsimtā. Plakuma vidusdaļā kultūrslāņa biezums ir 0,5–2,5 metri, dienvidaustrumu galā tas sasniedz 3,8 metrus.

Pieminekļu valdes rīkoto ekspedīciju laikā Tanīskalnu 1926. gadā uzmērīja un aprakstīja Ernests Brastiņš. Īpaša uzmanība tam bija pievērsta 1927. gadā, kad Pieminekļu valde organizēja un veica vienus no apjomīgākajiem arheoloģiskajiem izrakumiem profesora Franča Baloža vadībā. Arheoloģiskajos izrakumos piedalījās Pieminekļu valdes priekšsēdētājs Fridrihs Ozoliņš, arheologi Valdemārs Ģintars un Fēlikss Jākobsons, toreizējie studenti, vēlāk pazīstamie arheologi Adolfs Karnups un Rauls Šnore. Arhitekts Pauls Kundziņš veica atklāto celtni izvērtējumu, atrastās koku paliekas analizēja arhitekts Osvalds Tilmanis. Izrakumus apmeklēja Valsts prezidents Gustavs Zemgals un izglītības ministrs Jānis Pliekššāns (Rainis). Izrakumu norise tika iemūžināta filmā “Senču pilskalns”, kuru 1927. gada 26. novembrī demonstrēja kinoteātri “Splendid Palace” Rīgā. Pirms filmas F. Balodis nolasīja referātu “Pilskalni un izrakumi pilskalnās par seno Latviju”, tādā veidā akcentējot Latvijas arheoloģiskā mantojuma un senākās vēstures pētniecības nozīmīgumu. Tanīskalna izpēte turpinājās 1930. gadā A. Karnupa vadībā.

Pilskalna vēsture 20. gadsimta 20.–30. gados raisīja plašas un nereti asas pētnieku diskusijas. E. Brastiņš Tanīskalnā lokalizēja Indriķa Livonijas hronikā minēto Tālavas valdnieka Tālivalža Beverīnas pili, kas nodedzināta 1216. gadā. Pret to, pamatojoties uz arheoloģisko izrakumu rezultātiem, iebilda F. Balodis, norādīdams, ka Tanīskalns bijis apdzīvots daudz ilgāk. 2018. gadā, atzīmējot Latvijas valsts dibināšanas simtgadi, Latvijas Arheologu biedrība Tanīskalnu – pilskalnu izvēlējās par gada arheoloģisko pieminekli.

Sandra Zirne

Attēli: I. Plētēna, S. Zīme, J. Plūksnis, no Rakstniecības un mūzikas muzeja krājuma (Rainis, Iānisa kalna arheoloģiskajos izrakumos. Rauna, 1927. g. RTMM 19455. Stāv no kreisās: F. Balodis, G. Zemgals, Rainis, G. Zemgals, Rainis, G. Zemgals, Rainis, R. Skaidrais, P. Kundziņš)

